

AGRIECONOMICA

AE ORG EKONOMIKA AK

godina

46 75
broj

Novi Sad 2017.

DEPARTMAN ZA
EKONOMIKU
POLJOPRIVREDE I
SOCILOGIJU SELA

POLJOPRIVREDNI FAKULTET
UNIVERZITET U NOVOM SADU

www.agroekonomika.rs

UDK: 338.48

ISSN 0350-5928(Print) ISSN 2335-0776 (On line)

AGROEKONOMIKA

AGRIECONOMICA

Novi Sad 2017

godina
46 broj 75

ČASOPIS DEPARTMANA ZA EKONOMIKU POLJOPRIVREDE I
SOCILOGIJU SELA POLJOPRIVREDNOG FAKULTETA
UNIVERZITETA U NOVOM SADU

Glavni i odgovorni urednik: dr Branislav Vlahović

Uređivački odbor:

dr Katarina Đurić

dr Dejan Janković

dr Todor Marković

dr Marina Novakov

dr Nebojša Novković

dr Vesna Rodić

dr Nedeljko Tica

dr Branislav Vlahović

dr Veljko Vukoje

dr Vladislav Zekić

dr Tihomir Zoranović

Redakcijski odbor:

dr Adrian Stancu, *Faculty of Economic Sciences, Ploiesti, Romania*

dr Dragi Dimitrievski, *Fakultet za zemjodelski nauki i hrana, Skopje, Republika Makedonija,*

dr Miomir Jovanović, *Biotehnički Fakultet, Podgorica, Crna Gora.*

dr Aleksandar Ostojić, *Poljoprivredni fakultet, Banja Luka, Republika Srpska, BiH.*

dr Ivo Grgić, *Agronomski fakultet, Zagreb, Hrvatska.*

dr Tinca Volk, *Ekonomski institut Slovenije, Ljubljana, Slovenija.*

dr Stanislav Zekić, *Ekonomski fakultet, Subotica, Srbija*

dr Radojka Maletić, *Poljoprivredni fakultet Beograd-Zemun, Srbija*

dr Vesna Popović, *Institut za ekonomiku poljoprivrede, Beograd, Srbija*

dr Biljana Veljković, *Agronomski fakultet, Čačak, Srbija*

Sekretar redakcije: Dr Nataša Vukelić

Tehnički urednik: Dr Tihomir Zoranović

Lektor za engleski jezik: Mr Igor Cvijanović

Adresa uredništva - izdavač / Adress of Editorship - Publisher:

Poljoprivredni fakultet,

Departman za ekonomiku poljoprivrede i sociologiju sela,

Trg Dositeja Obradovića br. 8, 21000 Novi Sad, Srbija,

Tel: 021 458 138, 021 48 95 233, Fax: 021 63 50 822.

Web: <http://agroekonomika.rs>

Email: redakcija@agroekonomika.rs

Izlazi tromesečno

S A D R Ž A J

Ковљенић Мина

ЕФИКАСНОСТ ПОЉОПРИВРЕДНЕ ПРОИЗВОДЊЕ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ ..1

Božić Dragica, Nikolić Marija

ЗНАЧАЈ ПОЉОПРИВРЕДЕ У СТРУКТУРИ ЗАПОСЛЕНОСТИ И СТЕПЕН ПРИВРЕДНЕ РАЗВИЈЕНОСТИ11

Матијашевић-Обрадовић Јелена

ЗНАЧАЈ ЗАШТИТЕ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ ЗА РАЗВОЈ ЕКОТУРИЗМА У СРБИЈИ21

Vićentijević Kosana, Petrović Zoran

ВРЕДНОВАЊЕ ПОЉОПРИВРЕДНИХ ПРОИЗВОДА НА ДАТУМ БИЛАНСА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ.....31

Kalaš Branimir, Mijić Kristina, Andrašić Jelena

ПЕРФОРМАНСЕ ПОЉОПРИВРЕДНИХ ПРЕДУЗЕЋА У АП ВОЈВОДИНИ43

Vujko Aleksandra, Petrović D. Marko, Demirović Dunja, Racković Ivana

ВРЕДНОВАЊЕ РАЗВОЈА ТУРИЗМА НА САЛАŠIMA BAČKE53

Vlahović Branislav, Užar Dubravka

ПРЕФЕРЕНЦИЈЕ МЛАДИХ ПОТРОШАЧА ПРИЛИКОМ КУПОВИНЕ ВИНА63

Dulić Vesna, Vukoje Veljko

РАЧУНОВОДСТВЕНО ОБУХВАТАЊЕ ОСНОВНОГ СТАДА У ПОЉОПРИВРЕДНИМ ПРЕДУЗЕЋИМА75

Skakavac Andja, Ivanović Aleksandar

УПОТРЕБА РОБНОГ ЗАПИСА КАО ИНСТРУМЕНТА ОБЕЗБЕЂЕЊА КРЕДИТИРАЊА ПОЉОПРИВРЕДНИКА85

Marina Novakov, Zoran Njegovan

ŽIVOT I DELO MILANA VLAJINCA: POVODOM 140 GODINA OD ROĐENJA VELIKANA97

C O N T E N T S

Kovljenic Mina

EFFICIENCY OF AGRICULTURAL PRODUCTION IN THE REPUBLIC OF SERBIA1

Božić Dragica, Nikolić Marija

THE IMPORTANCE OF AGRICULTURE IN EMPLOYMENT STRUCTURE AND DEGREE OF ECONOMIC DEVELOPMENT11

Matijašević-Obradović Jelena

THE IMPORTANCE OF ENVIRONMENTAL PROTECTION FOR DEVELOPMENT OF ECOTOURISM IN SERBIA21

Vicentijevic Kosana, Petrovic Zoran

EVALUATION OF AGRICULTURAL PRODUCTS ON THE DATE OF BALANCE SHEET IN THE REPUBLIC OF SERBIA31

Kalaš Branimir, Mijić Kristina, Andrašić Jelena

PERFORMANCE OF AGRICULTURAL COMPANIES IN AP VOJVODINA.....43

Vujko Aleksandra, Petrović D. Marko, Demirović Dunja, Racković Ivana

EVALUATION OF TOURISM DEVELOPMENT ON TRADITIONAL FARMS (SALAŠI) OF THE BAČKA REGION53

Vlahović Branislav, Užar Dubravka

WINE PURCHASE PREFERENCES OF YOUNG CONSUMERS63

Dulic Vesna, Vukoje Veljko

ACCOUNTING TREATMENT OF PRIMARY HERD IN AGRICULTURAL ENTERPRISES ...75

Skakavac Andja, Ivanovic Aleksandar

AGRICULTURAL COMMERCIAL PAPER AS A COLLATERAL FOR AGRICULTURAL PRODUCTION FINANCING85

Marina Novakov, Zoran Njegovan

LIFE AND WORK OF MILAN VLAJINAC: 140th ANNIVERSARY OF HIS BIRTH97

ЕФИКАСНОСТ ПОЉОПРИВРЕДНЕ ПРОИЗВОДЊЕ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Ковљенић Мина¹

Резиме

Расположива природна богатства и ресурси са којима земља располаже имају кључну улогу у пољопривредном развоју. Поред општих природних услова, на развој пољопривреде и њену ефикасност утиче и структура поседа. Пољопривреду Србије карактерише неповољна структура поседа. Међу производним факторима, земљиште представља фактор, који најчешће ограничава развој газдинства. Имајући у виду значај пољопривреде за Републику Србију, у раду се анализира ефикасност пољопривредне производње у периоду од 2000. до 2012. године. Подаци за обрачун прикупљени су из Статистичких годишњака Републике Србије, а као статистички метод у раду се користи регресиона анализа. Циљ рада је да идентификује детерминанте које утичу на ефикасност пољопривредне производње. У раду се испитује утицај независних варијабли (укупно пољопривредно земљиште, пољопривредно активно становништво, погонска снага трактора, условна грла стоке и минерална ђубрива) на раст пољопривредне производње.

Кључне речи: пољопривреда, ефикасност производње, фактори производње

EFFICIENCY OF AGRICULTURAL PRODUCTION IN THE REPUBLIC OF SERBIA

Kovljenic Mina¹

Summary

The available natural resources that the country has have a key role in agricultural development. In addition to the general natural conditions, the structure of the land is also affected by the development of agriculture and its efficiency. The agriculture of Serbia is characterized by an unfavorable structure of the property. Among the production factors, the land is a factor, which most often limits the development of the farms. Bearing in mind the importance of agriculture for the Republic of Serbia, the paper analyzes the efficiency of agricultural production in the period from the year 2000 to 2012. The data for the calculation were collected from Statistical Yearbooks of the Republic of Serbia, and as a statistical method the regression analysis was used. The aim of the paper is to identify the determinants that affect the efficiency of agricultural production. The paper examines the impact of independent variables (total agricultural land, agro-active population, tractor power, conditional cattle and mineral fertilizers) on the growth of agricultural production.

Key words: agriculture, production efficiency, production

¹ Mast.-дипл. екон. Мина Ковљенић, Економски факултет, Универзитет у Новом Саду, Сегедински пут 9-11, Суботица, e-mail: mina.sk90@yahoo.com

¹ Mast.-dip. ekon. Mina Kovljenić, Ekonomski fakultet, Univerzitet Novi Sad, Segedinski put 9-11, Subotica, e-mail: mina.sk90@yahoo.com

1 Увод

Удео пољопривреде у структури бруто домаћег производа Србије опада од почетка 2000-их, као последица бржег раста активности у непроизводним секторима. Ипак, удео пољопривреде у структури бруто додате вредности привреде Србије је и даље веома висок и у 2012. години је износио 10,1%. Висок удео пољопривреде у структури бруто домаћег производа Србије, може се са једне стране приписати поседовању богатих земљишних ресурса, као и повољним природним условима за пољопривредну производњу, а са друге стране споријем процесу структурног реформисања остатка привреде и застојима у том процесу (Стратегија, 2014).

Пољопривреду Републике Србије карактеришу мала пољопривредна газдинства са распарчаним поседима, која се налазе већином у поседу физичких лица. У последња два века пољопривреда Србије прошла је кроз два основна периода – од аграрне пренасељености, до деагрализације, која је почела после Другог светског рата и која још траје. Основни задатак пољопривреде је у дугом временском периоду био је да пре храни становништво и тако обезбеди социјални мир. Почетком овог века пољопривреда је ушла у фазу транзиције, што је подразумевало приватизацију и истовремено, углавном одсуство мера развојне пољопривредне политике.

Дебате око "оптималне структуре фарме" и "оптималне величине газдинства" имају дugu историју у агроекономији. Истраживања о западним економијама бавила су се питањем техничке и алокативне ефикасности већих пољопривредних газдинстава (Hall & LeVeen, 1978). Како су фарме средње величине у западној економије порасле, многи су претпоставили да постоје значајни ефекти величине (Seckler & Young, 1978).

Неокласичне студије покушале су да објасне варијације у перформансама фарми, нарочито техничкој ефикасности, преко позивања на разлике у унутрашњој структури пољопривредних газдинстава (нарочито величини и правном типу) и фактора као што су ниво људског капитала (Mathijs & Vranken, 2000). Други сет студија је тврдио да људско понашање обликују институције (формална и неформална правила, прописи и закони) (Williamson, 1988). Ове студије наводе да јединица анализе не треба само да буде унутрашња структура фарми, већ институционална утемељеност фарме и унутар-организационе везе (тра-

нсакциони трошкови) (Pollak, 1985). Варијације у техничкој ефикасности представљају само један од бројних фактора који могу да објасне структурне промене у пољопривреди.

Великом броју аутора интересантна је тема оцене ефикасности аграрног сектора (Shenngen & Xiaobo, 2002), (Jirong, Eric, & Gail, 1998). Техничка ефикасност представља капацитет фарме за постизање највећег аутпута при датом нивоу инпута. Алокативна ефикасност представља капацитет фарме да примени инпуте у оптималним количинама по датим ценама (Manjunatha, Anik, Speelman & Nuppenau, 2013). Доступне нове технологије омогућавају повећање приноса, а нови принципи управљања аграрним предузећима пружају могућност повећавања ефикасности пословања. Stefanou and Saxena (1988) су тестирали како образовање и обука пољопривредника утичу на ефикасност. Они су утврдили да образовање и искуство имају значајне позитивне ефекте на ниво ефикасности у пољопривредној производњи. На ефикасност производње утичу и агроеколошки услови, укључујући квалитет земљишта, надморску висину, климу, падавине и приступ води. На основу свега наведеног циљ рада је да идентификује факторе који утичу на ефикасност пољопривредне производње у Републици Србији.

ЕФИКАСНОСТ
ПОЉОПРИВРЕДНЕ
ПРОИЗВОДЊЕ У
РЕПУБЛИЦИ
СРБИЈИ

Структура поседа у Републици Србији 2

Нашу земљу карактерише неповољна структура поседа и мала величина газдинства. Доминантно је учешће пољопривредних газдинстава и њихово симболично организовање у задруге, низак ниво родности и интензивности производње (<http://www.makroekonomija.org>). Са друге стране ту је још и лоша приватизација, реструктуирање пољопривредних предузећа и нерешена питања која се тичу основне форме функционисања породичног пољопривредног газдинства, а ту су свакако и задруге.

Глобализација у пољопривредно-прехрамбеном сектору доводи до растуће концентрације у свим фазама прехрамбеног ланца. У пољопривредној производњи мања газдинства и даље доминирају, док је продор корпоративног капитала присутан у неким секторима, међутим, велике фарме дају доминантан део тржишног аутпута (Ловре, Гајић и Кресоја, 2011). Акценат треба ставити на решавање неповољне аграрне структуре без чијег решавања нема реалних претпоставки за убрзани развитак пољопривреде.

Мала пољопривредна газдинства обично имају мало капитала, земљишта и радне снаге. Често их карактерише висок удео нето непољопривредног прихода, као и нешто виши ниво формалног образовања него што га имају остала стриктно фармски оријентисана домаћинства (Ђорђевић и Миловановић, 2013).

Значај индивидуалних газдинстава је велики, међутим, економски значај ових газдинстава у раскораку је са њиховим потенцијалним могућностима. Ово због тога што су она, углавном, ситна и без адекватне подршке државе у дужем временском периоду. Она се базирају на раду породичне радне снаге, што је праћено сенилизацијом, феминизацијом и деаграризацијом, што све резултира у смањеним радним потенцијалима. Поред тога, ова газдинства послују, углавном, у границама просте репродукције, са наглашеним елементима натуралне или просте робне производње (Јелић и Јовановић, 2004).

Према подацима Пописа пољопривреде из 2012. године, у Србији је регистровано 631.522 газдинства, која користе 3,437 милиона хектара обрадивог пољопривредног земљишта и имају просечну величину поседа од 5,44 ха. Међу пописаним газдинствима 99,6% су газдинства физичких лица, и она користе 84% површина. Просечна величина поседа газдинства физичких лица износи 4,5 ха, и значајно варира по регионима—од 2,1 ха у Јабланичкој области, до 10,0 ха у Средњобанатској области. Преосталих 0,4% газдинстава су у поседу правних лица, она користе 16% површина и имају просечну величину поседа од 210 ха по газдинству (Стратегија, 2014).

Доступност државне подршке пољопривреди јако варира према типу и величини газдинства, при чему је евидентно форсирање већих газдинстава усмерених искључиво на пољопривредну производњу. Новија истраживања показују да је око 58% газдинстава у Србији регистровано, чиме су квалификовани за различите видове државне подршке у пољопривреди. Најчешће коришћени вид подстицаја су регреси за инпуте (гориво, ђубриво и хемијска средства), али је њих користило мање од 40% газдинства. Друге видове подршке (изузимајући премију за млеко) користило је мање од 30% газдинстава, и то најчешће велика, чисто пољопривредна газдинства (Цвејић et al., 2010).

Величина газдинства има кључну важност за ефикасност пословања у пољопривреди, па се стога може закључити да је са таквом неповољном величином газдинства тешко бити конкуре-

нтан на тржишту и у условима све веће конкуренције (Мунђан, Тодоровић и Мунђан, 2014). Процес интеграција ка Европској унији (ЕУ) захтева значајно повећање продуктивности и конкурентности. Либерализација тржишта се јавља као главни покретач иновација и повећања конкурентности (Богданов, Божић и Мунђан, 2004). Међу производним факторима, земљиште највише ограничава развој фарми (Bartolini & Viaggi, 2013). Због тога, могућност породичних фарми да опстану у будућности, а нарочито приликом уласка у ЕУ, је директно повезана са њиховом способности да на најбољи могући начин искористе расположиве ресурсе.

Методологија 3

Истраживачки проблем постављен је у облику питања „Који фактори утичу на ефикасност поседа у Републици Србији?“ Подаци су прикупљени из Статистичких годишњака Републике Србије. За основни скуп су узете године од 2000. до 2012. године. Основни скуп се сматра репрезентативним с обзиром на: природу истраживања, број варијабли које се истражују и жељени ниво уверења.

Коришћени метод статистичке анализе је регресиона анализа. Зависна варијабла је пољопривредна производња, а независне варијабле и фактори који утичу на производњу су: пољопривредно земљиште, пољопривредно активно становништво, пољопривредне машине (трактори), условна грла стоке и потрошња минералног ђубрива.

У раду пољопривредна производња је обележена са Y, а фактори од којих она зависи су X₁-укупно пољопривредно земљиште, X₂-укупно пољопривредно активно становништво, X₃-пољопривредне машине (трактори), X₄-условна грла стоке и X₅-укупна потрошња минералног ђубрива. Стопе раста се добијају кроз следећи израз:

$$r_y = r_{x1} * \alpha_1 \dots r_{x5} * \alpha_5$$

Где r_y представља стопу раста пољопривредне производње, $r_{x1} \dots r_{x5}$ представљају стопе раста независних променљивих (пољопривредно земљиште, пољопривредно активно становништво, пољопривредне машине (трактори), условна грла стоке и потрошња минералног ђубрива), $\alpha_1 \dots \alpha_5$ представљају вредности добијених коефицијената независних променљивих путем регресионе анализе.

Допринос стопи раста пољопривредној производњи, добија се кроз следећи израз:

$$\frac{r_{x1} * \alpha_1}{r_y}$$

када се помножене стопе раста са њиховим коефицијентима поделе са стопом раста пољопривредне производње, види се колико сваки од наведених независних променљивих утиче на пољопривредну производњу, која је зависна променљива.

4 Резултати истраживања

За статистичку обраду података коришћен је програм Статистика. Путем регресије добијени су следећи коефицијенти.

Производња се добија кроз следећи израз:

$$\frac{y}{x_2} = \text{antilog} 0.091396 * \left(\frac{x_1}{x_2}\right)^{0.855833} * \left(\frac{x_3}{x_2}\right)^{0.026518} * \left(\frac{x_4}{x_2}\right)^{-0.26475} * \left(\frac{x_5}{x_2}\right)^{0.075592}$$

$$\begin{aligned} \frac{y}{x_2} &= \text{antilog} 0.091396 * (0.855833) * (0.056563) * (0.026518) \\ &\quad * (2.918936) * (-0.26475) * (2.545355) \\ &\quad * (0.075592) * (0.794569) \end{aligned}$$

$$y = 1,0957 * x_1^{0,855833} * x_2^{0,306807} * x_3^{0,026518} * x_4^{-0,26475} * x_5^{0,075592}$$

$$R^2=0.658276$$

$$SER=0.078829$$

$$DW=2.025751$$

Коефицијент детерминације показује да је 65,82% варијација у ефикасности пољопривредне производње објашњено преко независних променљивих. Стандардна грешка показује да просечно одступање пољопривредне производње износи 7,88%. Durbin Watson тест показује да не постоји аутокорелација.

Стопе раста су изведене из линераног тренда (табела 1.).

Табела 1. Стопе раста пољопривредне производње

Table 1. Growth rates of agricultural production

ЕФИКАСНОСТ
ПОЉОПРИВРЕДНЕ
ПРОИЗВОДЊЕ У
РЕПУБЛИЦИ
СРБИЈИ

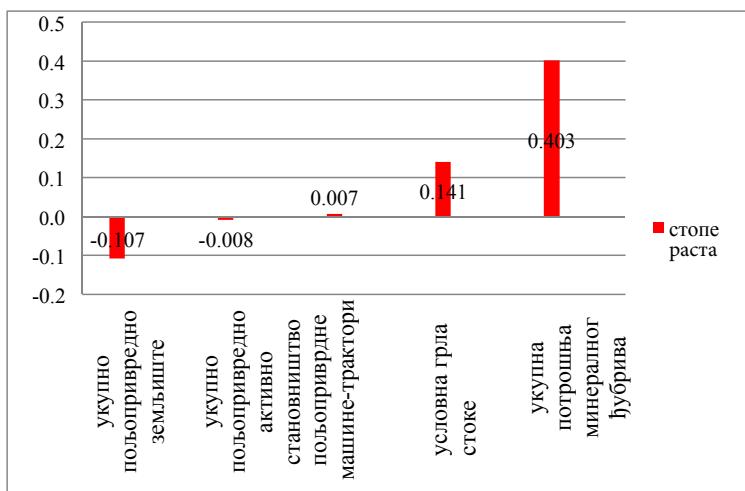
$(r_{x1} * \alpha_1 \dots r_{x5} * \alpha_5)$	$\frac{r_{x1} * \alpha_1}{r_y}$
r_{x1}	-0,107
r_{x2}	-0,008
r_{x3}	0,007
r_{x4}	0,141
r_{x5}	0,403
Σ	0,436
	0,84

Извор: Прорачун аутора на основу података из Статистичких годишњака РС

Стопа раста производње приближно је једнака добијеној стопи раста производње из линераног тренда.

$$0,436 \approx 0,428$$

Допринос независних фактора ($r_{x1} \dots r_{x5}$), стопи раста пољопривредне производње (r_y) износи 84%. Добијених 84% представља дејство конвенционалних фактора (пољопривредно земљиште, пољопривредно активно становништво, пољопривредне машине (трактори), условна грла стоке и потрошња минералног ђубрива), док преосталих 16% представља дејство техничког прогреса (графикон 1.).

Извор: Прорачун аутора на основу података из Статистичких годишњака РС

Граф 1. Стопе раста независних променљивих

Graph 1. Growth rates of independent variables

Резултати истраживања показују да у периоду од 2000. до 2012. године у Републици Србији долази до смањења површина под пољопривредним земљиштем, као и смањења укупно пољопривредно активног становништва. Код пољопривредних машина (трактора) долази до повећања пре свега њихове погонске снаге. Ипак

у Републици Србији, пољопривредна газдинства карактерише низак ниво техничко – технолошке опремљености. Број условних грла стоке варира из године у годину, а последњих година долази до смањења, јер постоји мали број грла стоке по јединици пољопривредне површине. Највећа стопа раста забележена је код потрошње минералног ћубрива.

На малим пољопривредним газдинствима са распарчаним поседима и постојећом структуром производње, присутни су високи трошкови производње и нерационално коришћење ресурса, уз немогућност постизања ефикасног коришћења пољопривредног земљишта. Осим наведеног, просечна пољопривредна газдинства у Србији карактерише и низак ниво техничко – технолошке опремљености, изузетно мали број грла стоке по јединици пољопривредне површине, и други показатељи који отежавају повећање продуктивности и рентабилности у производњи. Ниска продуктивност у производњи негативно утиче на ценовну конкурентност производње, што просечног пољопривредног производиоца доводи у тежак положај на тржишту (Несторов-Бизоњ, Ковљенић и Ердељи, 2015).

5 Закључак

У Србији, природни потенцијали се недовољно користе. Постоји велики број малих породичних газдинстава која су неспособна за самосталан привредни живот и за властиту репродукцију. На малим газдинствима постоје високи трошкови производње и нерационално коришћење ресурса. Због тога је на таквим газдинствима ефикасност рада врло ниска, као и остварени доходак. Постоји и низак степен тржишности ових газдинстава. Стога је немогућне ефикасно коришћење пољопривредног земљишта.

Резултати истраживања показују да у периоду од 2000. до 2012. године долази до смањења укупно пољопривредно активног становништва. Код пољопривредно активног становништва постоји низак ниво мотивисаности запослених, због ниских просечних зарада. Рурална подручја карактерише демографско пражњење, које се посебно односи на миграције младих људи са села у градове, долази до константног смањења броја становника на селима, а то све има значајан утицај на пољопривредну производњу. Резултати истраживања показују да код пољопривредних машина (трактора) долази до повећања пре свега њихове погонске снаге. Ипак опремљеност савременим машинама у Републици Србији није на потребном нивоу. Број

условних грла стоке варира из године у годину, а последњих година долази до смањења, јер постоји мали број грла стоке по јединици пољопривредне површине. Мали број грла стоке по јединици пољопривредне површине, отежава повећање ефикасности пољопривредне производње. Док је највећа стопа раста забележена је код потрошње минералног ћубрива. У периоду од 2000. до 2012. године у Републици Србији долази до смањења површина под пољопривредним земљиштем. У последњих неколико година у Републици Србији је текао процес перманентног уситњавања пољопривредних поседа, док је у Европи текао процес концентрације. Процес укрупњавања до нивоа како је у европским земљама, се јавља као темељна претпоставка примене савремене технологије и вишег нивоа аграрне производње, с низом трошковима и низим ценама. Стога је неопходно извршити реформе пољопривредног сектора и руралне средине, кроз мере економске политике како би се унапредио положај произвођача. Управо промене у структури пружају могућност да се повећа конкурентност и ефикасност целог пољопривредног сектора.

Спроведено истраживање отвара простор за будућа истраживања која испитују ефикасност пољопривредне производње појединачних усева. Истраживања овог типа би имала велики значај за све појединце који су укључени у пољопривредни сектор, будући да развој пољопривреде у Републици Србији зависи од инвентивности, искуства и продуктивности пољопривредника, као и од обима и квалитета улагања у сам сектор.

Литература 6

1. Bartolini, F., & Viaggi, D. (2013).The common agricultural policy and the determinants of changes in EU farm size. Land Use Policy, vol. 31, 126–135.
2. Богданов, Н., Божић, Д., и Мунћан, П. (2004).Оцена ефекта интеграције у СТО и ЕУ на пољопривреду Србије. Институт за економику пољопривреде, Београд, Република Србија, Економика пољопривреде, вол. 51, бр. 3-4, 249-256.
3. Цвејић С., Бабовић М., Петровић М., Богданов Н., и Вуковић О. (2010). Социјална искљученост у руралним областима Србије. УНДП, Београд пл.1-120
4. Ђорђевић, М.С., Миловановић, Ј. (2012).Одрживи туризам у функцији руралног развоја-Мала пољопривредна газдинства и рурални туризам у Србији. Факултет за примењену екологију Футура, Универзитет Сингидунум, Београд, Агрознаме, Вршац ФАО, Будимпешта, 58
5. Hall, B., & LeVeen, P., (1978). Farm size and economics of efficiency: the case of California. Am. J. Agric. Econ. 4, 589–600.
6. Јелић, С., и Јовановић, Т. (2004). Радна снага у пољопривредним газдинствима у функцији руралног развоја Србије. У: П. Тумбас (прир.), Капитал у пољопривреди, Београд:Институт за економику пољопривреде, Нови Сад: Пољопривредни факултет -Департман за економију пољопривреде и социологију села, Суботица: Економски факултет,161-167.
7. Jirong, Eric, & Gail (1996).A Shadow-Price Frontier Measurement of Profit Efficiency in Chinese Agriculture. American Journal of Agricultural Economics, Vol.78, No 1, p. 146-156.

8. Ловре, К., Гајић М., и Кrescoја М., (2011). Глобализација и одрживи развој пољопривреде. Аграрна и рурална политика у Србији нужност убрзања реформи-Тематски зборник. ДАЕС - Друштво аграрних економиста Србије. стр.1-9.
9. Макроекономија-Економске анализе, Србија, окружење и међународна економија, доступно на: <http://www.makroekonomija.org/poljoprivreda/agrar-srbije-u-susret-evropskim-integracijama-i-agrarnoj-politici/>, (сајту приступљено: 02.02.2016.).
10. Mathijs, E., & Vranken, L., (2000). Farm restructuring and efficiency in transition: evidence from Bulgaria and Hungary. Selected Paper, American Agricultural Economics Association Annual Meeting, Tampa, Florida, July 30–August 2.
11. Manjunatha, A.V., Anik A.R., Speelman, S., & Nuppenau, E.A. (2013). Impact of land fragmentation, farm size, land ownership and crop diversity on profit and efficiency of irrigated farms in India. Land Use Policy 31, 397–405.
12. Мунћан П., Тодоровић С., и Мунћан М. (2014). Профитабилност породичних газдинстава усмерених на ратарску производњу. Економика пољопривреде, вол. 61, бр. 3, 575-585.
13. Несторов-Бизоњ Ј., Ковљенић М., и Ердељи Т.(2015). The Strategy for Agriculture and Rural Development of the Republic of Serbia in the Process of its Accession to the European Union, Strategic management, Vol 20, No. 3, 57-66.
14. Pollak, R., (1985). A transaction cost approach to families and households. J. Econ. Lit. 23, 581–608.
15. Републички завод за статистику, Статистички годишњаци од 2000-2012 године, доступно на: <http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/Public/PageView.aspx?pKey=82>, (сајту приступљено: 22.02.2015.).
16. Seckler, D., & Young, R., (1978). Economic and policy implications of the 160-Acre limitation in Federal Reclamation Act. Am. J.Agric. Econ. 4, 575–588.
17. Shenneng F. & Xiaobo Z. (2002). Production and productivity growth in Chinese Agriculture: New National and Regional Measures. Economic Development and Cultural Change, The University of Chicago.
18. Стратегија пољопривреде и руралног развоја Републике Србије за период 2014-2024. године, "Сл. гласник РС", бр. 85/2014.
19. Stefanou, S., & Saxena, S., (1988). Education, experience and allocative efficiency: a dual approach. Am. J. Agric. Econ. 2, 338–345.
20. Williamson, O., (1988). The logic of economic organization. J. Law, Econ. Org. 4, 65–117.

Primljen/Received: 20.06.2017.

Prihvaćen/Accepted: 5.09.2017.

ZNAČAJ POLJOPRIVREDE U STRUKTURI ZAPOSLENOSTI I STEPEN PRIVREDNE RAZVIJENOSTI

Božić Dragica, Nikolić Marija¹

Rezime

Sa privrednim razvojem ispoljava se zakonomernost smanjivanja doprinsosa poljoprivrede privrednom razvoju, iskazano njenim udelom u ukupnoj zaposlenosti. Učešće onih koji zaposlenje nalaze u poljoprivredi se, u početnim fazama privrednog razvoja, smanjuje samo relativno, a na višem stepenu razvijenosti i apsolutno. U radu se analizira promenjena uloga poljoprivrede u strukturi zaposlenosti pojedinih regiona, grupacija i zemalja u svetu, različitog stepena privredne razvijenosti, uključujući i Republiku Srbiju. Klasifikacija zemalja prema stepenu privredne razvijenosti je izvedena na osnovu metodologije Svetske banke. Navedena zakonomernost je potvrđena na primeru podataka preuzetih iz KILM baze Međunarodne organizacije rada za period 1995-2014. godina. U razvijenim regionima, sa visokim dohotkom, udio poljoprivrede u ukupnoj zaposlenosti je opao ispod 4%, u najrazvijenijim zemljama iznosi oko 1%, dok u najmanje razvijenim regionima prelazi 68%. Zaposlenost u poljoprivredi Srbije premašuje 20% i značajno je viša u odnosu na prosek za zemlje članice EU (oko 5%) i većinu zemalja CEFTA (osim Albanije i Moldavije).

Ključne reči: zaposlenost, privredna razvijenost, sektor, poljoprivreda

¹ Dr Dragica Božić, redovni profesor; Dr Marija Nikolić, docent, Poljoprivredni fakultet Univerziteta u Beogradu, Nemanjina 6, Srbija, tel: 011/4413-493, E-mail: bozdrag@agrif.bg.ac.rs ; mnikolic@agrif.bg.ac.rs

Rad predstavlja deo istraživanja na projektu Ruralno tržište rada i ruralna ekonomija Srbije – Diverzifikacija dohotka i smanjenje siromaštva, broj 179028, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

THE IMPORTANCE OF AGRICULTURE IN EMPLOYMENT STRUCTURE AND DEGREE OF ECONOMIC DEVELOPMENT

Božić Dragica, Nikolić Marija¹

Summary

The regularity of reducing the contribution of agriculture to economic development is reflected in its participation in total employment. In the initial stages of economic development, the participation of those who find employment in agriculture is reduced only relatively, and at a higher level of development the reduction is absolute. The paper analyzes the changed role of agriculture in the structure of employment of certain regions, groups and countries of various degrees of economic development in the world, including the Republic of Serbia. The classification of countries according to their level of economic development is based on the methodology of the World Bank. The given regularity was confirmed on the case of data taken from the KILM database of The International Labor Organization for the period 1995-2014. In developed regions, with high income, the share of agriculture in total employment has fallen below 4%; in the most developed countries, it is about 1%, while in the least developed regions it exceeds 68%. Employment in agriculture in Serbia exceeds 20% and is significantly higher than the average for EU member states (about 5%) and most CEFTA countries (except Albania and Moldova).

Key words: Employment, economic development, sector, agriculture

¹ Dr Dragica Božić, full professor; Dr Marija Nikolić, Assistant Professor, Faculty of Agriculture, University of Belgrade, Nemanjina 6, Serbia, phone: 011 / 4413-493, E-mail: bozdrag@agrif.bg.ac.rs ; mnikolic@agrif.bg.ac.rs
The paper is part of the research within the project Rural labor market and rural economy of Serbia – Diversification of income and poverty reduction, number 179028, funded by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia.

1 Uvod

Privreda predstavlja složen, otvoren ekonomski, proizvodni i organizacioni sistem čije se dimenzije uvećavaju sa ukupnim razvojem i širenjem društvene podele rada. Privredni razvoj je društveni proces u kojem se ostvaruje postepena transformacija nerazvijene u razvijenu privrodu. Spoljne manifestacije ovog procesa ogledaju se u promeni privredne strukture, pri čemu se kao zakonomerna ispoljava tendencija opadanja značaja primarnih, i povećanja značaja sekundarnih (prvenstveno industrije) i tercijarnih delatnosti.

Postoje brojni indikatori koji se koriste u analizi dostignutog stepena privredne razvijenosti pojedinih zemalja, njihovih grupacija ili regiona. Najčešće korišćeni parametri kojima se prate razvojne promene su: bruto domaći proizvod – BDP (GDP); odnosno bruto nacionalni proizvod – BNP (GNP) iskazani per capita (nominalni u tekućim cenama i realni u stalnim cenama). U cilju poređenja između zemalja ili regiona obračunavaju se u US\$ ili PPS (standardu kupovne moći).

Ukoliko u privrednoj strukturi jedne zemlje veći deo stanovništva radi u primarnim delatnostima i u njima ostvaruje veći deo društvenog proizvoda ona je privredno nerazvijena. U privredno razvijenim zemljama najveći deo društvenog proizvoda formira se u sekundarnim delatnostima (industriji), i relativno veliki deo privredno aktivnog stanovništva je zaposlen u tercijarnim delatnostima. U visoko razvijenim zemljama, poslednjih decenija, prisutan je proces deindustrializacije, odnosno opada značaj industrije u GDP i zaposlenosti, a povećava se značaj tercijarnih delatnosti, dok je značaj poljoprivrede izuzetno skroman (Božić et al., 2011).

Cilj rada je da se analizira promenjena uloga poljoprivrede u strukturi zaposlenosti pojedinih regiona, grupacija i zemalja u svetu, različitog stepena privredne razvijenosti, uključujući i Republiku Srbiju u periodu 1995-2014. godina. Nakon uvodnog dela rada i prikaza metodologije i izvora podataka, sledi deo u kome je data klasifikacija zemalja prema stepenu privredne razvijenosti, izvedena prema metodologiji Svetske banke. Naredno poglavље sadrži analizu strukture zaposlenosti po sektorima delatnosti i promene značaja poljoprivrede po pojedinim regionima različitog stepena razvijenosti, zemljama i grupacijama (EU i CEFTA).

Posebno je analiziran značaj poljoprivrede u zaposlenosti u Srbiji i izvedena komparacija sa zemljama u okruženju i članicama EU. Poslednji deo rada sadrži zaključna razmatranja.

ZNAČAJ
POLJOPRIVREDE
U STRUKTURI
ZAPOSLENOSTI I
STEPEN
PRIVREDNE
RAZVIJENOSTI

Metodologija i izvori podataka 2

Shodno specifičnosti predmeta rada pri izradi je korišćen metod analize. Radi sagledavanja izmenjene uloge poljoprivrede u ukupnoj zaposlenosti pojedinih grupa zemalja različitog nivoa privredne razvijenosti vršena je njihova komparacija. Prilikom obrade podataka, odnosno obračuna pojedinih indikatora, primenjene su matematičko-statističke metode.

Kao osnovni izvor podataka za analizu u ovom radu poslužila je KILM ILO baza, odnosno Ključni indikatori tržišta rada (KILM – Key Indicators of the Labour Market) Međunarodne organizacije rada (ILO – International Labour Organization). Ova organizacija raspolaže sa dve baze sa podacima o određenim indikatorima vezanim za tržište rada u svetu. Pored ILOSTAT baze, od 1999. godine se publikuje i KILM baza sa ciljem da se poboljša diseminacija podataka o ključnim elementima tržišta rada u svetu. Imajući u vidu potrebu da se obezbedi uporedivost podataka kako na nivou grupacija zemalja, tako i po pojedinim zemljama, prilikom izrade ovog rada korišćena je KILM baza podataka, odnosno struktura zaposlenosti po sektorima delatnosti. Struktura zaposlenosti po sektorima delatnosti pokazuje distribuciju zaposlenih u tri sektora: poljoprivredi, industriji i uslugama i izražava svaki od ovih delova kao procenat ukupne zaposlenosti.

Jedno od ograničenja KILM baze je što za zemlje članice CEFTA ili ne postoje podaci za pojedine pokazatelje (kao na primer za Bosnu i Hercegovinu) ili su ovi podaci dostupni samo za određene godine. Stoga su, prilikom obračuna strukture zaposlenosti po sektorima korišćeni podaci iz Ankete o radnoj snazi za zemlje članice CEFTA. Ankete o radnoj snazi su preuzete sa sajtova nacionalnih institucija za statistiku ovih zemalja. Podaci o zaposlenosti u Anketi o radnoj snazi su dati za sektore delatnosti u skladu sa Klasifikacijom delatnosti iz 2010. godine. Stoga su ovi podaci grupisani tako da budu uporedivi sa KILM bazom.

Pored ILO KILM baze, korišćena je i baza podataka Svetske banke, i to podaci o bruto domaćem proizvodu po stanovniku izraženi prema standardu kupovne moći, odnosno bruto nacionalnom dohotku per capita.

3 Klasifikacija zemalja prema stepenu privrednog razvoja

Nakon Drugog svetskog rata svet je bio podeljen na dva velika geopolitička bloka: (1) grupa demokratsko-industrijalizovanih zemalja koje su sa nalazile pod uticajem Sjedinjenih Američkih Država (ili zemlje „prvog“ sveta) i (2) grupa komunističko-socijalističkih zemalja, tzv. Istočni blok (odnosno zemlje „drugog“ sveta). Zemlje koje nisu bile svrstane u ova dva bloka objedinjeno su se nazivale zemlje „trećeg“ sveta. Ovu podelu su tokom trajanja tzv. „hladnog rata“ primijenivale i Ujedinjene Nacije. „Zemlje trećeg sveta“, kako su uobičajeno nazivane u praksi, tipično su označavale najsirošašnije svetske ekonomije, iako su uključivale i neke zemlje sa visokim životnim standardom, kao što je Saudijska Arabija.¹

Navedena klasifikacija zemalja je danas prevaziđena. Ujedinjene nacije u svojoj publikaciji Svetska ekonomski situacija i perspektive 2017 (The World Economic Situation and Prospects 2017), primenjuju novu, savremeniju klasifikaciju zemalja u tri velike grupe: razvijene zemlje, zemlje u tranziciji i zemlje u razvoju (WESP, 2017). Kako bi klasifikacije zemalja koje predlažu različite institucije bile uporedive, odnosno kako bi se osigurala kompatibilnost različitih analiza, UN su preuzele i podelu zemalja koju primenjuje Svetska banka, a koja se zasniva na visini bruto nacionalnog dohotka po stanovniku (per capita Gross national income – GNI), koji se određuje za svaku pojedinačnu fiskalnu godinu koristeći tzv. Atlas metod Svetske banke (WESP, 2014). Prema ovoj klasifikaciji postoje četiri grupe zemalja (prema visini GNI per capita za 2017. godinu)²: (1) zemlje sa visokim dohotkom, koje imaju GNI per capita preko 12.476 USD; (2) zemlje sa srednje visokim dohotkom, čiji je GNI per capita između 4.036 i 12.475 USD; (3) zemlje sa srednje niskim dohotkom, u kojima je GNI per capita između 1.026 i 4.035 USD; i (4) zemlje sa niskim dohotkom, gde je GNI per capita manji od 1.025 USD. Uvažavajući ovu podelu, Srbija spada u grupu zemalja sa srednje visokim dohotkom.

Grupisanje zemalja u pojedine kategorije se najčešće realizuje prema ostvarenom BDP po stanovniku. Radi veće uporedivosti različitih grupacija zemalja koristi se BDP po stanovniku izražen prema standardu kupovne moći – SKM (Purchasing power standard

¹ http://www.nationsonline.org/oneworld/third_world_countries.htm

² <https://datahelpdesk.worldbank.org/knowledgebase/articles/906519-world-bank-country-and-lending-groups>

-PPS). Standard kupovne moći je jedinica veštačke valute kojom se izjednačava kupovna moć različitih nacionalnih valuta, odnosno eliminišu razlike između nivoa cena u različitim zemljama.

Za prevođenje ekonomskih indikatora izraženih u nacionalnim valutama u zajedničku veštačku valutu koriste se stope za prevođenje valuta tj. pariteti kupovne moći – PKM (Purchasing power parity-PPP).

Zemlje sa visokim dohotkom su u posmatranom periodu ostvarile skromnije povećanje BDP per capita prema SKM, kako u odnosu na svetski prosek, tako i u odnosu na sve tri druge kategorije. Ubrzano povećavanje BDP se beleži u zemljama sa srednjem visokim dohotkom, dok grupacija najmanje razvijenih zemalja zaostaje za svetskim prosekom (Tabela 1).

Tabela 1. BDP po stanovniku prema standardu kupovne moći u svetu i u grupacijama zemalja različitog stepena privredne razvijenosti za 1995, 2000. i 2014. godinu

Table 1. Gross domestic product per capita based on purchasing power parity in the world in 1995, 2000 and 2014

Zemlja/ grupacija	BDP per capita prema SKM (PPS)			Indeks (u %) (2014/1995)
	1995	2000	2014	
Svet	6.449	7.900	15.225	236,1
Zemlje sa niskim dohotkom	756	860	1.591	210,4
Zemlje sa srednje niskim dohotkom	2.115	2.553	6.123	289,5
Zemlje sa srednje visokim dohotkom	4.131	5.344	15.356	371,7
Zemlje sa visokim dohotkom	22.166	27.694	44.491	200,7

Izvor: Baza podataka Svetske banke, <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.PP.CD>

Promene u strukturi zaposlenosti po 4 sektorima delatnosti

Privredni razvoj karakterišu zakonitosti koje se mogu uočiti na primeru faza razvoja danas visoko razvijenih zemalja sveta. U početnoj etapi najznačajniji doprinos imaju primarne delatnosti, prvenstveno poljoprivreda. Skromne potrebe ljudi uglavnom se zadovoljavaju iz sopstvene poljoprivredne proizvodnje. U središnjoj fazi razvoja primat preuzimaju sekundarne delatnosti, pri čemu industrija povećava svoju zastupljenost u ukupnoj proizvodnji, potrošnji i izvozu. U ovoj fazi se beleži supstitucija radne snage kapitalom, rast proizvodnje i vertikalna integracija, čime se stvaraju povoljni uslovi za rast produktivnosti. Postoji dualna privredna struktura, u kojoj dominantno mesto ima industrija koja je u fazi ekspanzije, ali je, još uvek, prisutan visok udeo

poljoprivrede u formiranju društvenog proizvoda i zaposlenosti. Privredni rast je najčešće zasnovan na realokaciji radne snage iz poljoprivrede u industriji.

Treću fazu privrednog razvoja karakteriše dinamičan rast sektora usluga, čiji doprinos stvaranju društvenog proizvoda i obezbeđivanja nove zaposlenosti postaje najznačajniji. Sektor usluga ima najveće učešće u bruto domaćem proizvodu i zaposlenosti, dok se doprinos industrije smanjuje, što odlikuje fazu deindustrijalizacije.

Poslednjih nekoliko decenija, posebno u zemljama u tranziciji, uočava se proces preuranjene deindustrijalizacije, koja počinje na nižem nivou BDP per capita i/ili nižem nivou učešća industrije u ukupnoj zaposlenosti i BDP, nego što se to istorijski dešavalo u zemljama koje su danas razvijene tokom perioda njihove industrijalizacije (Tregenna, 2015). Ove tranzicione zemlje prerastaju u ekonomije zasnovane na sektoru usluga, a da pri tom nisu prošle kroz odgovarajuću fazu industrijalizacije (Rodrik, 2015).

Navedene zakonitosti potvrđuju podaci o promjenjenoj strukturi zaposlenosti po sektorima u grupacijama zemalja koje se nalaze u različitim fazama privrednog razvoja, u vremenskom razdoblju od 1995. do 2014. godine. Na globalnom nivou, prisutna je tendencija opadanja broja zaposlenih u poljoprivredi, stagnacija u broju zaposlenih u industriji, dok je u tercijarnom sektoru, kao radno intezivnom, prisutan konstantan rast (za 11 procenatnih poena) (Tabela 2). U svetu je u sektoru poljoprivrede 1995. godine bilo zaposleno oko 41% radne snage, dok se u narednim godinama to učešće smanjivalo i svelo na 29% u 2014. godini. Ovakav trend je uslovljen, prvenstveno, drastičnim smanjivanjem udela zaposlenih u poljoprivredi u zemljama sa srednje visokim dohotkom, i to posebno nakon 2000-ih godina. U ovoj grupaciji zemalja, nakon izvesnog opadanja zaposlenosti u industriji u 2000. godini, u poslednjoj analiziranoj godini ostvaren je porast (na 24,7%, što je ujedno i najveći ideo industrije unutar svih grupacija zemalja), i ukazuje na značaj ove delatnosti u njihovom privrednom razvoju. Takođe, tokom čitavog perioda analize prisutan je porast zaposlenosti u tercijarnom sektoru. Dakle, prisutna je realokacija radne snage iz poljoprivrede u industriju i, pre svega, u sektor usluga.

U najmanje razvijenoj grupaciji zemalja, sa najnižim dohotkom, postoji, i dalje, visoka zaposlenost u poljoprivredi, koja je blago smanjena sa 71 na oko 68%, dok je ideo industrije veoma skroman (oko 10%), kao i zastupljenost sektora usluga koja ostvaruje izvestan porast (23% u 2014. godini). Ovim se potvrđuje da se ove zemlje nalaze u početnoj fazi razvoja, sa dominantom ulogom poljoprivrede. Ove zemlje još nisu ušle u fazu industrijalizacije,

pokušavaju da razvojem industrije prevaziđu nerazvijenost i siromaštvo, dostignu određene standarde i uključe se ravnopravno u međunarodnu trgovinu što, pored ostalog, treba da im osigura značajnija liberalizacija (Savić, 2009).

Tabela 2. Struktura zaposlenosti po sektorima u svetu i grupacijama zemalja različitog stepena privredne razvijenosti za 1995, 2000. i 2014. godinu (%)

Table 2. Structure of employment by sector in the world and country groups of varying degrees of economic development in 1995, 2000 and 2014 (%)

	1995			2000			2014		
	Poljo-privreda	Indu-strija	Uslu-ge	Poljo-privreda	Indus-trija	Uslu-ge	Poljo-privreda	Indus-trija	Uslu-ge
Svet	40,7	21,3	38,0	39,9	19,9	40,2	29,1	21,8	49,0
Zemlje sa niskim dohotkom	71,4	10,6	18,0	69,5	11,6	18,9	67,6	9,1	23,3
Zemlje sa srednje niskim dohotkom	54,7	16,6	28,6	53,4	16,1	30,5	42,6	21,0	36,5
Zemlje sa srednje visokim dohotkom	44,2	22,3	33,4	42,9	20,4	36,7	22,4	24,7	52,9
Zemlje sa visokim dohotkom	6,5	28,9	64,6	6,1	27,0	66,9	3,7	23,1	73,2

Izvor: ILO KILM baza podataka

Zemlje sa srednje niskim dohotkom (koje čine zemlje u razvoju) karakteriše, takođe, visoka zaposlenost u poljoprivredi, koja i pored smanjenja za 12,1 procentnih poena upošljava gotovo polovinu (42,6%) radne snage u 2014. godini. Zaposlenost u industriji se skromno povećava, za oko 4 procentna poena, i čini oko 21%, dok se u sektoru usluga zaposlenost povećala na oko 36%.

U grupaciji privredno najrazvijenijih zemalja, sa visokim dohotkom, evidentan je proces deindustrijalizacije, smanjivanja udela industrije u GDP i zaposlenosti. Za većinu visoko razvijenih zemalja karakterističan je ovaj proces, ali je značaj industrije u ukupnom razvoju i dalje visok. Brz naučno-tehnički progres u industriji u visoko razvijenim zemljama dovodi do rasta produktivnosti i uslovljava smanjivanje zaposlenosti u ovom sektoru (sa oko 29 na 23%). Istovremeno, broj onih koji pronalaze posao u radno intezivnom sektoru usluga se povećava, i u ovoj grupaciji čini čak 73% ukupne zaposlenosti. Smanjivanje udela zaposlenosti u poljoprivredi se nastavlja i u ovoj grupaciji, koju čine privredno najrazvijenije zemlje, čini svega 3,7% (gotovo je prepolovljeno učešće u odnosu na 1995. godinu).

Zakonomernost u kretanju zaposlenosti po sektorima delatnosti i promenjena uloga poljoprivrede može se razmatrati i na nivou pojedinih zemalja EU i onih iz našeg neposrednog okruženja. Visokorazvijene zemlje EU nalaze se u zreloj etapi privrednog razvoja, u kojoj se nastavlja diverzifikacija privredne strukture, kao i specijalizacija, naročito u industriji.

Neke od danas najrazvijenijih zemalja EU su skoro tri decenije u fazi

ZNAČAJ
POLJOPRIVREDE
U STRUKTURI
ZAPOSLENOSTI I
STEPEN
PRIVREDNE
RAZVIJENOSTI

deindustrijalizacije i nastoje da redefinišu ulogu industrije u ukupnom privrednom razvoju, kako bi popravile svoje konkurenčke pozicije u odnosu na SAD i Japan. Prevelika „tercijalizacija“ i smanjena uloga industrije, obeležili su privredni razvoj ovih zemalja u proteklim decenijama. Udeo sektora usluga u zaposlenosti u svim članicama EU se povećao i premašuje 50%, osim u Rumuniji (što govori o tzv. postindustrijskom društvu). Značaj poljoprivrede u ukupnoj zaposlenosti u ovim zemljama u proseku iznosi oko 5% i permanentno opada. U mnogim članicama u poljoprivredi radi tek nešto više od 1% radne snage (Belgija, Luksemburg, Nemačka, Švedska).

Najveću zaposlenost u sektoru poljoprivrede, i pored značajnog smanjenja sa 40 na 25%, ima Rumunija (tabela 3.). Ovu zemlju karakteriše i najniže učešće sektora usluga u ukupnoj zaposlenosti (44,5%), što ukazuje na niži stepen privredne razvijenosti u odnosu na ostale članice. Navedena tvrdnja može se objasniti činjenicom da je Rumunija (uz Bugarsku) jedina zemlja članica EU-28 koja spada u grupu zemalja sa srednje visokim dohotkom (kao i Srbija i sve zemlje članica CEFTA). Preostalih 26 zemalja članica EU beleže viši nivo GNI per capita, što ih svrstava u grupaciju zemalja sa visokim dohotkom.

S obzirom na uočene tendencije u grupaciji zemalja u razvoju, u Srbiji poljoprivreda ima još uvek značajnu ulogu u ukupnoj zaposlenosti, budući da je u njoj zaposleno oko 21% radne snage. U poređenju sa zemljama u okruženju, samo Albanija (40,7%) i Moldavija (30,5%) imaju veći udeo onih koji rade u poljoprivredi. Crna Gora, među zemljama CEFTA ima najmanje učešće zaposlenih u sektoru poljoprivrede (5,7%), što nije potvrda višeg stepena privredne razvijenosti, već nepovoljnih uslova za razvoj ove delatnosti, kao i dominantnog uticaja sektora usluga (turizam) u privrednoj strukturi (tabela 4.).

Udeo zaposlenih u industriji u Srbiji se smanjio, u poslednjoj deceniji za oko 6 procenatnih poena, što je suprotno tendenciji prisutnoj u ZUR, i iznosi tek 24%. Ovo se može objasniti nepovoljnim efektima tranzisionih procesa i loše sprovedene privatizacije, posebno u sektoru industrije u našoj zemlji. Niže učešće zaposlenih u industriji imaju, od zemalja u okruženju, Albanija, Moldavija i Crna Gora. Zaposlenost u sektoru usluga se povećava u svim članicama CEFTA, a najveća je u Crnoj Gori (76,7%).

Tabela 3. Struktura zaposlenosti po sektorima u zemljama EU za 1995, 2000. i 2014. godinu (%)**Table 3. Structure of employment by sector in the EU in 1995, 2000 and 2014 (%)**

	1995 ¹			2000			2014		
	Poljo-privreda	Indu-strija	Uslu-ge	Poljo-privreda	Indu-strija	Uslu-ge	Poljo-privreda	Indu-strija	Uslu-ge
Austrija	7,3	32,1	60,6	5,6	30,2	64,2	4,3	26,1	69,7
Belgija	2,7	28,3	69,0	1,8	25,9	72,2	1,1	21,5	77,4
Češka ²	6,6	41,8	51,5	5,2	40,1	54,6	2,7	38,3	58,9
Danska	4,4	27,0	68,4	3,5	25,2	70,9	2,3	19,3	78,0
Estonija	10,2	34,2	55,6	7,1	33,3	59,6	3,9	30,5	65,5
Finska	7,8	27,6	64,6	6,0	28,0	65,8	3,9	22,0	73,7
Francuska	4,9	26,9	68,1	4,0	26,3	69,6	2,8	20,5	75,8
Grčka	20,4	23,2	56,4	16,4	23,0	60,7	13,0	15,1	71,8
Hrvatska	19,9	29,1	50,9	14,5	28,8	56,5	8,7	27,2	63,9
Holandija	3,7	22,6	70,6	3,0	20,3	70,4	2,0	15,1	75,3
Irska	11,7	28,3	59,6	7,8	28,8	62,6	6,1	18,4	75,2
Italija	6,6	33,7	59,8	5,0	32,0	63,0	3,5	27,1	69,5
Kipar	10,7	25,3	63,0	4,5	24,2	71,2	3,9	16,5	79,6
Letonija	17,3	27,2	55,4	14,2	26,8	58,6	7,3	24,1	68,6
Litvanija	20,7	28,5	50,8	18,1	27,0	54,4	9,0	24,8	65,8
Luksemburg	3,8	25,1	70,5	2,3	20,8	76,7	1,3	10,8	85,7
Mađarska	8,0	32,6	59,4	6,4	33,9	59,6	4,6	30,5	64,5
Malta	-	-	-	2,0	32,4	65,0	1,2	21,6	77,1
Nemačka	3,2	36,0	60,8	2,5	33,6	63,9	1,3	28,3	70,4
Poljska	22,6	32,0	45,3	17,4	31,7	50,9	11,2	30,8	57,9
Portugal	11,5	32,2	56,3	8,9	36,1	54,9	5,5	24,9	69,5
Slovačka	9,2	38,9	51,9	6,9	37,3	55,8	3,5	35,5	60,9
Slovenija	10,4	43,1	46,4	7,8	38,2	53,4	7,7	31,5	60,2
Španija	9,0	30,2	60,8	6,6	31,0	62,5	4,2	19,5	76,3
Švedska	3,5	25,5	71,0	2,4	24,7	72,9	1,7	18,7	79,0
V.Britanija	2,0	27,3	70,2	1,4	25,3	73,0	1,1	18,9	79,1
Bugarska	23,9	33,5	42,6	12,3	33,0	54,1	6,9	30,3	62,8
Rumunija	40,3	31,0	28,7	39,0	28,7	32,3	25,4	30,1	44,5

Napomene: ¹Podaci za Hrvatsku i Letoniju su iz 1996, a za Litvaniju iz 1997. godine;

²Razlika do 100,0% čini deo zaposlenih koji nisu razvrstani u jednu od tri delatnosti

Izvor: ILO KILM baza podataka

Tabela 4. Struktura zaposlenosti po sektorima u zemljama CEFTA za 2006. i 2014. godinu (%)**Table 4. Structure of employment by sector in CEFTA in 2006 and 2014 (%)**

	2006 ¹			2014		
	Poljo-privreda	Indus-triјa	Uslu-ge	Poljo-privreda	Indu-strija	Uslu-ge
Albanija	44,7	17,8	37,5	42,7	17,5	39,8
BiH	20,6	30,7	48,7	17,1	30,0	52,9
Moldavija	33,6	18,2	48,2	30,5	17,9	51,6
Makedonija	19,7	31,3	49,0	18,5	30,4	51,1
Crna Gora	6,8	19,5	73,7	5,7	17,6	76,7
Srbija	20,5	29,3	50,2	21,1	24,4	54,5

Napomene: ¹Podaci za Albaniju i Makedoniju iz 2008. godine

Izvor: Anketa o radnoj snazi, nacionalne baze podataka zemalja članica CEFTA

Zaključak 5

Rezultati istraživanja ukazuju na značajne razlike u strukturi zaposlenosti po sektorima delatnosti u zavisnosti od stepena privredne razvijenosti pojedinih zemalja, odnosno njihovih grupacija. Prema visini

GNI per capita Republika Srbija, zemlje članice CEFTA, kao i Bugarska i Rumunija spadaju u kategoriju zemalja sa srednje visokim dohotkom, dok se ostale članice EU svrstavaju u kategoriju zemalja sa visokim dohotkom. Uvažavajući ovu podelu, može se konstatovati da su potvrđene zakonitosti da se sa privrednim razvojem beleži smanjeni značaj poljoprivrede u ukupnoj zaposlenosti. Naime, u zemljama sa visokim dohotkom učešće ove delatnosti u ukupnoj zaposlenosti iznosi manje od 5% (u nekim, poput Belgije, Luksemburga, Nemačke i Švedske, tek nešto više od 1%), dok je u tranzicionim zemljama, sa srednje visokim dohotkom, doprinos poljoprivrede ukupnoj zaposlenosti značajniji i kreće se oko 20%. Najrazvijenije privrede beleže intenzivan proces deindustrializacije, koji se karakteriše smanjenim udelom industrije i povećanim učešćem tercijarnih delatnosti u strukturi ukupne zaposlenosti, koja u većini zemalja EU članica prelazi 70%. Republiku Srbiju, kao i većinu zemalja iz okruženja, uprkos relativno visokom učešću sektora usluga u strukturi zaposlenosti (oko 50%), odlikuje značajan doprinos poljoprivrede ukupnoj zaposlenosti, koji premašuje 20%.

6 Literatura

- Božić D., Bogdanov N., Ševarlić M. (2011): Ekonomika poljoprivrede. Poljoprivredni fakultet, Univerzitet u Beogradu.
- International Labour Office (2016): ILO Key Indicators of the Labour Market, Ninth edition Geneva, http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---stat/documents/publication/wcms_498929.pdf (pristupljeno 28.03.2017)
- International Monetary Fund (2017): World Economic Outlook: Gaining Momentum? <http://www.imf.org/~/media/Files/Publications/WEO/2017/April/pdf/c1.ashx> (pristupljeno 15.06.2017)
- Rodrik Dani (2015): Premature Deindustrialization. Economics working papers, Paper Number 107, IAS – School of Social Science.
- Savić LJ.(2009): Ekonomika industrije, Ekonomski fakultet, Univerzitet u Beogradu, Beograd.
- Tregenna Fiona (2015): Deindustrialisation, structural change and sustainable economic growth. Background paper for 2015 Industrial Development Report, #2015-032, UNIDO/UNU-MERIT background papers for the UNIDO, Industrial Development, Report 2016: IDR 2016 WP 4
- WESP - World Economic Situation and Prospects (2014): Country classification. http://www.un.org/en/development/desa/policy/wesp/wesp_current/2014wesp_country_classification.pdf (pristupljeno 15.06.2017)
- WESP - World Economic Situation and Prospects (2017): The World Economic Situation and Prospects 2017 (report). https://www.un.org/development/desa/dpad/wp-content/uploads/sites/45/publication/2017wesp_full_en.pdf (pristupljeno 15.06.2017)

Primljen/Received: 03.07.2017.

Prihvaćen/Accepted: 15.09.2017.

ЗНАЧАЈ ЗАШТИТЕ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ ЗА РАЗВОЈ ЕКОТУРИЗМА У СРБИЈИ

Матијашевић-Обрадовић Јелена¹

Резиме

Животна средине је један од стубова одрживог развоја. Пажња у раду посвећена је међусобној интеракцији и условљености екотуризма и животне средине (имајући у виду да се ова тематика може посматрати са аспекта утицаја екотуризма на животну средину, али и са аспекта утицаја животне средине на екотуризам), а потом и значају заштите и улагања у очување и развој здраве животне средине, као битне базичне компоненте за развој и унапређење екотуристичког процеса. Кључ успеха екотуризма у целини јесте здрава животна средина. Дакле, као што је у валоризацији екотуристичких дестинација неопходно постојање еколошке свести свих учесника у процесу, тако је очување и развој здраве животне средине неопходна полазна основа за развој и унапређење екотуризма, али и мотивацију учесника у екотуристичком процесу, што у основи и јесте главна покретачка снага екотуризма. Анализом релевантних квантитативних података уочен је позитиван тренд раста улагања у заштиту животне средине, што је свакако веома пожељно у области развоја и унапређења екотуризма.

Кључне речи: животна средина, екотуризам, туризам, одрживи развој, трошкови заштите животне средине

THE IMPORTANCE OF ENVIRONMENTAL PROTECTION FOR DEVELOPMENT OF ECOTOURISM IN SERBIA

Matijašević-Obradović Jelena¹

Summary

Environmental protection is one of the pillars of sustainable development. Attention in the paper dedicated to the mutual interaction and interdependence of ecotourism and the environment (this issue can be viewed in terms of the impact of ecotourism on the environment, but also in terms of environmental impacts on ecotourism), followed by the importance of investments in preservation and development of a environment, as basic components for the development and promotion of ecotourism. Environment is key to the success of ecotourism. As the evaluation of ecotourism requires the existence of environmental awareness of all participants in the process, both the preservation and development of a environment require starting point for the development and promotion of ecotourism, as well as the motivation of the participants in the ecotourism process. Analysis shows that there is a positive trend of growth of investment in environmental protection, which is obviously very desirable in the field of development and promotion of ecotourism.

Key words: environment, ecotourism, tourism, sustainable development, environmental costs

¹Др Јелена Матијашевић-Обрадовић, ванредни професор, Правни факултет за привреду и правосуђе, Универзитет Привредна академија, Гери Каролја 1, 21000 Нови Сад, e-mail: jela_sup@yahoo.com

¹Jelena Matijašević-Obradović, PhD, Associate Professor, The Faculty of Law for Commerce and Judiciary, The University of Bussines Academy, Novi Sad, Geri Karolja 1 Street, e-mail: jela_sup@yahoo.com

1 Увод

Животна средина представља све оно што нас окружује, односно све оно са чиме је директно или индиректно повезана човекова животна и производна активност (Hamidović, 2012, стр. 235-236). Самим тим, право човека на здраву животну средину је једно од основних људских права. Међутим, током својих активности човек мења природно окружење и то често тако што нарушава природну околину.

Очување и заштита животне средине представља императив у савременом друштву. Животна средина у својој основи један је од стубова одрживог развоја, те се у овом контексту може нагласити да одрживи развој подразумева проналажење равнотеже између друштвеног развоја, економског напретка и заштите животне средине.

Као привредна грана, туризам представља масовну друштвено-економску појаву са многобројним позитивним ефектима. Захваљујући глобализацији и њеним ефектима како на глобалном, тако и на локалном плану, имајући пре свега у виду ефекте у сferи финансија, запошљавања, технологије, саобраћаја и комуникација, у другој половини XX и почетком XXI века, туризам доживљава снажну експанзију.

Туризам је привредна делатност која бележи континуирани раст. Значај туризма се огледа и у његовој уској повезаности са низом делатности, као што су: саобраћај, култура, здравство, политика, итд.

Иако су у основи туризма и путовање и рекреација, ова три појма се не могу поистоветити, те путовање и рекреацију можемо посматрати тек као део укупног садржаја које туризам нуди. Туризам је један од најефикаснијих начина да се очуване природне целине (језера, река, планински видиковци и предели и сл.) али и културна баштина (археолошки локалитети, манастири и сл.) могу валоризовати. Имајући на уму да је туризам својеврстан корисник простора, при чему није неповратан потрошач природних елемената, са контролисаним развојем туризма могу се постићи и развој одређеног подручја (Јовчић, 2000, стр. 17).

Екотуризам је пак облик туризма који се последњих година постепено развија.

У свом основном значењу, екотуризам примарно ставља акценат на заштиту животне средине, побољшање квалитета живота локалног становништва и едукацију свих заинтересованих за овај облик туристичке понуде (Работић, 2012, стр. 2).

Имајући у виду речено, поред релевантних теоријских одређења, предмет рада обухвата анализу трошка, инвестиција и текућих издатака за заштиту животне средине у Републици Србији, те дискурс о значају здраве животне средине за развој туризма уопште, а нарочито екотуризма. У раду је примењен аналитички метод при теоријској анализи садржаја, дедуктивни метод приликом извођења закључака, те основна квантитативна анализа података у делу који се бави истраживањем. Истраживање у раду засновано је првенствено на подацима Републичког завода за статистику датих у Еко билтену и обухвата анализу трошка, инвестиција и текућих издатака за заштиту животне средине за период 2014-2015. година. Истраживање обухвата и преглед цитираних резултата о трошковима, инвестицијама и текућим издацима за заштиту животне средине за период 2006–2010. година. Компаративни осврт на резултате оба наведена периода, дат је у закључку.

Релевантна теоријска одређења 2

Туризам има кључну улогу у локалном економском развоју (Rogerson & Rogerson, 2014; Karampela, Kizos and Spilanis, 2016, р. 161). Туризам се примарно може посматрати као привредна грана која истовремено промовише и привредни раст и једнакост, јер укључује примену локалних инпута - локалних добара али и ангажовање локалне радне снаге (Mansury and Hara, 2007, р. 213). У мање развијеним регионима, локална заједница може имати веома значајне економско-социјалне бенефите од туризма (Zhenhua, 2003, pp. 465-466), те развој ове привредне гране може бити значајна прекретница за даљи развој на локалном нивоу.

Однос туризма и животне средине може се посматрати са два аспекта. Прво, овај однос се може посматрати са аспекта утицаја туризма на очување и унапређење животне средине. Друго, однос туризма и животне средине може се посматрати са аспекта утицаја животне средине на развој туризма. У теорији постоје бројна становишта које изучавају прву поменуту релацију. Као сублимнат теоријских анализа о утицају туризма на животну средину, може се истаћи следеће:

- Под утицајем туризма долази до трансформације простора која може бити позитивна и негативна. Позитивни ефекти туризма у простору су свакако: обнављање и рестаурација постојећих историјских места, зграда и споменика, трансформација постојећих старих зграда и места у туристичке објекте, заштита природних ресурса, итд (Бошковић, 2008, стр. 124).
- Како Стефановић и Аземовић (2012, стр. 40) наводе, туризам, као феномен глобалних размера, утиче на трансформацију географског простора. Он преображава првобитни простор тако што га опрема, уређује, ремоделира и реструктуира. Под његовим утицајем рецептивни простор се све интензивније мења, добијајући постепено специфичну туристичку физиономију.
- У негативне пак ефекте утицаја туризма на животну средину убрајају се: загађење простора услед изградње туристичких објеката и опреме, загађење ваздуха, воде, тла, звучно загађење, смањење природних и пољопривредних површина, уништавање флоре и фауне, и др (Бошковић, 2008, стр. 124).

Са друге стране, животна средина има значајан утицај на развој туризма.

- Развој туризма је знатно више него код других делатности условљен квалитетом животне средине, њених природних и културних вредности и особености. Степен очуваности и атрактивности животне средине се непосредно одражава на могућности за развој туризма на датом простору, нарочито ако је у питању рекреативни туризам (Стефановић и Аземовић, 2012, стр. 39).
- Имајући у виду да „туризам представља скуп односа и појава које произилазе из путовања и боравка посетилаца неког места, ако се тим боравком не заснива стално пребивалиште и ако с таквим боравком није повезана никаква њихова привредна делатност“ (Радовић и Крњајић, 2009, стр. 59), карактеристике простора, спектар природних погодности, стање биодиверзитета, флора, фауна, клима, укључујући и културно-историјско наслеђе, има изузетно велики утицај на развој туризма на одређеном подручју.

Екотуризам је специфичан облик туризма, односно еколошки одговорно путовање и посета у релативно очувана подручја ради уживања у природи (и пратећим културним одликама: како из прошлости тако и из садашњости) уз унапређење заштите природе, незнатај утицај посетилаца и користан активан утицај на локално становништво (Миливојевић, и сар., 2011, стр. 66). Према Ђуричић, и сар. (2009, стр. 432), екотуризам је путовање у природне пределе ради очувања животне средине и које подржава благостање локалног становништва. Реч је о путовању и боравку туриста по правилу на заштићеним природним подручјима у циљу истраживања, образовања и уживања у околини, његовим дивљим биљним и животињским врстама, као и културним елементима који се налазе на том подручју. Екотуризам подржава начело одрживог развоја, а усмерен је ка разумевању и поштовању екологије и културних вредности локалне заједнице (Herceg, 2013, стр. 298). Са глобалном продајом мереном милијардама долара годишње, екотуризам је заиста индустрија која тежи да искористи предност тржишних кретања. Истовремено, у њему се често послује прилично различито од других сегмената туристичке привреде, јер је екотуризам дефинисан кроз своје резултате у одрживом развоју: заштиту области природе, образовање посетилаца о одрживости и стварање користи за локално становништво (Мухи, 2009, стр. 74-75). Укратко, могу се издвојити четири начела екотуризма: окружење, користи од очувања ресурса, користи за локално становништво, туристички доживљај (Herceg, 2013, стр. 298).

Екотуризам је у непосредној функционалној вези са животном средином. О односу животне средине и екотуризма, биће више речи у тексту који следи.

Повезаност и међусобна условљеност 3 животне средине и екотуризма

У претходном делу текста, истицањем основних карактеристика екотуризма као облика туризма који се одвија у ненарушеним природним подручјима, дошло се до закључка да је екотуризам непосредно функционално повезан са животном средином, те да су такође и међусобно условљени.

Многобројне дефиниције везане за екотуризам стављају акценат на следеће: екотуризам је путовање пријатељски настројено према животној средини, које наглашава посматрање и очување природних станишта и археолошких богатстава; екотуризам је еколошки одговоран туризам; екотуризам је начин заштите природних подручја који подразумева економску зараду, кроз заштиту природних ресурса, то је врста туризма која укључује природу; екотуризам подразумева више од заштите, то је врста путовања

које одговара на еколошке, социјалне и економске потребе дестинације (Ђуричић, и сар., 2009, стр. 432). Наиме, екотуризам у својој основи подразумева еколошки одговорно понашање крајњих корисника током својих путовања. Кроз подизање еколошке и културне свести остварују се много већа позитивна искуства свих учесника у екотуристичком процесу.

Према Миливојевић, и сар. (2011, стр. 68-69), ако се упореде одлике екотуризма и принципа заштите животне средине постаје јасно да је екотуризам у потпуности у складу са концептом и циљевима остварења високог квалитета животне средине. То су, пре свега: 1) Концентрисани развој, 2) Заштита земљишта и екосистема, 3) Паметно коришћење природних ресурса, 4) Напредна решења за транспорт, 5) Промоција чисте енергије, 6) Заштита аутохтоне културе и традиције, 7) Регионално планирање.

Данас постоји општа сагласност око тога да екотуризам представља најбољи начин за помоћ локалном становништву и заштићеним областима. То је идеална компонента стратегије одрживог развоја, где природни ресурси могу бити искоришћени као туристичке атракције, без наношења штете туристичким подручјима (Јегдић, 2010, стр. 66).

За успех неке екотуристичке иницијативе, кључни су следећи елементи: низак утицај на природне ресурсе у заштићеним областима; укључивање интересних партнера (стејкхолдера): појединача, заједница, екотуриста, туристичких предузетника и владиних институција, у фази планирања, развоја, имплементације и контроле; поштовање локалне културе и традиције; генерирање одрживог и правичног прихода за локалне заједнице и друге стејкхолдере; генерирање прихода за очување заштићених подручја; образовање свих стејкхолдера о њиховој улози у заштити (Drumm and Moore 2005, р. 15).

Из свега наведеног се може закључити да је за развој туризма уопште, а нарочито екотуризма као савременог облика туризма, веома битна здрава животна средина. Другим речима, имајући у виду чињеницу да „животна средина представља насељени део Земљиног простора у коме жива бића могу да опстану, те подразумева комплекс свих утицаја ван одређеног организма, који долазе, како од неживе природе, односно физичко-хемијских услова средине, тако и од других живих бића, те заједно делују на дати организам, на оном месту на коме живи“ (Крвавац и Јова-

нетић, 2010, стр. 2), потребно је обратити пажњу на све аспекте очувања здраве животне средине. Са очувањем и унапређењем животне средине унапређују се и стварају бољи услови за развој свих делатности директно повезаних са еколошким условима.

Светска здравствена организација идентификује пет основних еколошких услова за здраву животну средину: чист ваздух, довољне количине безбедне воде за пиће, безбедну и нутриционо добро избалансирану исхрану, безбедна и мирна насеља и стабилне екосистеме у којима људи квалитетно живе (Крвавац и Јованетић, 2010, стр. 14). Посматрајући развој екотуризма у корелацији са здравом животном средином, може се извести закључак да су поменути услови заправо кључни и за развој и унапређење екотуристичког процеса.

Бројне студије указују на то да стање заштите животне средине у Србији и поред напретка оствареног последњих година још увек није задовољавајуће. Наиме, још увек постоје бројни изазови у овој области. У наредном поднаслову ближе ће се сагледати тренд инвестицирања у заштиту животне средине у протеклих неколико година, што пружа слику о економским подстицајима у области заштите животне средине, а што се пак, посредно рефлектује и на подстицаје у развоју екотуризма.

Трошкови, инвестиције и текући издаци 4 за заштиту животне средине

Трошкови за заштиту животне средине представљају збир инвестиција и текућих издатака за предузимање активности повезаних са заштитом животне средине. Инвестиције за заштиту животне средине обухватају улагања која се односе на активности заштите животне средине, док текући издаци за заштиту животне средине обухватају трошкове радне снаге, издатке за рад и одржавање опреме за заштиту животне средине и плаћања трећим лицима за услуге за заштиту животне средине (Еко билтен 2015, 2016, стр. 16).

Према подацима које наводе Стошић и Стефановић (2012, стр. 301) укупан износ свих извора финансирања животне средине у 2006. години износио је 7.078,67 милиона динара, односно 0,37% БДП. Према истим ауторима у 2010. години тај износ је достигао ниво од 19.544,92 милиона динара или 0,66% БДП. При томе, у

ЗНАЧАЈ
ЗАШТИТЕ
ЖИВОТНЕ
СРЕДИНЕ ЗА
РАЗВОЈ
ЕКОТУРИЗМА
У СРБИЈИ

2010. години за финансирање заштите животне средине око 0,3% БДП је било обезбеђено из буџета, око 0,16% БДП из прихода Фонда за заштиту животне средине, око 0,14% БДП из прихода од накнада локалне самоуправе, око 0,05% БДП из међународне финансијске помоћи, а 0,01% чине остала подстицајна средства. У табели 1 која следи дат је преглед трошкова, инвестиција и текућих издатаца за заштиту животне средине у 2014. и 2015. години.

Табела 1. Трошкови, инвестиције и текући издаци за заштиту животне средине за 2014. и 2015. годину

Table 1. Costs, investment and current expenditure for environmental protection in 2014 and 2015

	Укупно, мил. РСД	
	2014	2015
Трошкови за заштиту животне средине, од тога за:	30.509,7	34.826
Управљање отпадним водама	4 979	4 348
Управљање отпадом	14 350	15 310
Заштита и санација земљишта, подземних и површинских вода	1 463	1 265
Инвестиције за заштиту животне средине, од тога за:	10.041,8	12.292,3
Управљање отпадним водама	2 368	1 294
Управљање отпадом	1 648	1 639
Заштита и санација земљишта, подземних и површинских вода	517	227
Текући издаци за заштиту животне средине, од тога за:	20.467,9	22.533,7
Управљање отпадним водама	2 611	3 054
Управљање отпадом	12 702	13 670
Заштита и санација земљишта, подземних и површинских вода	946	1 037

Извор: Еко билтен 2015. и 2016. Републички завод за статистику, Београд, стр. 94

Према подацима Републичког завода за статистику (2015, стр. 1), у 2014. години укупни трошкови за заштиту животне средине износили су 30.509,7 мил. РСД. Од тога, инвестиције су износиле 10.041,8 мил. РСД, а текући издаци 20.467,9 мил. РСД.

У 2015. години укупни трошкови за заштиту животне средине износили су 34.826 мил. РСД, што је за 14,1% више него претходне године. Од тога, инвестиције су износиле 12.292,3 мил. РСД, што је за 22,4% више него прошле године, док су текући издаци износили 22.533,7 мил. РСД, што је за 10,1% више него прошле године. У 2015. години, учешће трошкова за заштиту животне средине у бруто домаћем производу износило је 0,9% (Републички завод за статистику, 2016, стр. 1). Имајући у виду да су издвајања за заштиту животне средине из буџета у 2010. години износила 0,3% БДП, уочава се тренд знатно већих издвајања за заштиту животне средине из буџета у 2015. години, што је значајан подстицај за даљи развој и унапређење екотуризма у Србији.

Закључак 5

ЗНАЧАЈ
ЗАШТИТЕ
ЖИВОТНЕ
СРЕДИНЕ ЗА
РАЗВОЈ
ЕКОТУРИЗМА
У СРБИЈИ

У раду су подробно појашњене основне карактеристике екотуризма као посебног облика туризма који почетком ХХІ века постаје све значајнији сегмент укупног туристичког развоја. Једна од карактеристика екотуризма је свакако тежња да се приликом организовања овог облика туризма што мање утиче на подручје које су туристи одлучили да посете, водећи при томе рачуна и на то да локална заједница добије приход.

Пажња у раду посвећена је међусобној интеракцији и условљености екотуризма и животне средине (имајући у виду да се ова тематика може посматрати са аспекта утицаја екотуризма на животну средину, али и са аспекта утицаја животне средине на екотуризам), а потом и значају заштите и улагања у очување и развој здраве животне средине, као битне базичне компоненте за развој и унапређење екотуристичког процеса.

Кључ успеха екотуризма у целини јесте здрава животна средина. Дакле, као што је у валоризацији екотуристичких дестинација неопходно постојање еколошке свести свих учесника у процесу, тако је очување и развој здраве животне средине неопходна полазна основа за развој и унапређење екотуризма, али и мотивацију учесника у екотуристичком процесу, што у основи и јесте главна покретачка снага истог.

Полазећи од тога, у делу рада који се бави улагањима у заштиту животне средине, при чему је акценат стављен на инвестиције и текуће издатке за заштиту животне средине, анализирани су трошкови за предузимање активности повезаних са заштитом животне средине. Укратко, сумирајући приказане податке, може се уочити значајно повећање укупних трошкова за заштиту животне средине у периоду 2014-2015. година, у односу на период 2006-2010. година. Наиме, између осталог, укупан износ свих извора финансирања животне средине, према доступним подацима у 2006. години износио 7.078,67 милиона динара, односно 0,37% БДП, док су у 2015. години укупни трошкови за заштиту животне средине износили 34.826 милиона динара, односно 0,9% БДП.

Овакав позитиван тренд раста улагања у заштиту животне средине свакако је веома пожељан у области развоја и унапређења екотуризма, нарочито ако се има у виду чињеница да Србија поседује добар ресурсни потенцијал за развој туризма уопште, а нарочито екотуризма, што уз техничко-технолошки развој, те примену еколошки чистих (тзв. зелених) технологија може значајно допринети јачању туризма као привредне гране, те екотуризма као најбрже растућег сектора.

6

Литература

1. Бошковић, Т. (2008). Одрживи туризам као савремени концепт развоја туризма, Школа бизниса, 4, 123-127.
2. Drumm, A. & Moore, A. (2005). Introduction to Ecotourism Planning Volume I: Publication for Capacity Building, The Nature Conservancy, Worldwide office, Arlington, USA.
3. Буричић, З., Буричић, Р. и Авакумовић, Ј. (2009). Маркетинг и екотуризам-ресурси савременог доба. У: Еколошка безбедност у постмодерном амбијенту, Апеiron, Бања Лука, 429-437.
4. Еко билтен 2015 (2016). Републички завод за статистику, Београд.
5. Hamidović, Dž. (2012). Krivičnopravna zaštita životne sredine i održivi razvoj naše zemlje, Socioeconomica, 1 (2), 235-245.
6. Herceg, N. (2013). Okoliš i održivi razvoj, Zagreb, Synopsis.
7. Јегдић, В. (2010). Модел развоја екотуризма у Војводини, Економски хоризонти, 12(1), 63-78.
8. Јовичић, Д. (2000). Туризам и животна средина, Задужбина Андрејевић, Београд.
9. Karampela, C., Kizos, T. & Spilanis, I. (2016). Evaluating the impact of agritourism on local development in small islands, Island Studies Journal, 11 (1), 161-176.
10. Крвавац Љ. и Јованетић В. (2010). Водич кроз заштиту и унапређивање животне средине, Ужицки центар за права детета, Ужице.
11. Крунић-Лазић, М. (2015). Извештај о економским инструментима за заштиту животне средине у Републици Србији за 2014. годину, Агенција за заштиту животне средине, Министарство пољопривреде и заштите животне средине, Београд.
12. Mansury, Y. & Hara, T. (2007). Impacts of Organic Food Agritourism on a Small Rural Economy: A Social Accounting Matrix Approach, The Journal of Regional Analysis & Policy (JRAP), 37(3), 213-222.
13. Миливојевић, Ј., Кањевац Миловановић, К., Рајковић, Д., Грубор, С. и Тонић, Н. (2011). Еко туризам у функцији екселентног квалитета животне средине, Фестивал квалитета 2011 - 6. Национална конференција о квалитету живота (ур. Алавко Арсовски, Миодраг Лазић и Миладин Стефановић), Машински факултет, Крагујевац, 65-70.
14. Miljak, T., Bačić, L. & Kitić, M. (2012). Ekoturizam kao poticaj razvoja poduzetništva u turizmu na primjeru Republike Hrvatske, Učenje za poduzetništvo 2, 323-331.
15. Мухи, Б. (2009). Маркетиншки аспекти развоја еколошког туризма у Војводини. У: Животна средина ка Европи (ур. Анђела Михајлов и Александра Кнез-Милојковић), Амбасадори животне средине и Привредна комора Србије, Београд, 73-78.
16. Национални програм заштите животне средине, „Службени гласник РС“, број 12/10.
17. Работић, Б. (2012). Селективни облици туризма, Висока туристичка школа стручних студија, Београд, доступно на: http://www.visokaturisticka.edu.rs/skripte/selektivni_novo/predavanje2.pdf (15.05.2017).
18. Радовић, В. и Крњаћић, Ђ. (2009). Утицај природних катастрофа на одрживи туризам. У: Животна средина ка Европи (ур. Анђела Михајлов и Александра Кнез-Милојковић), Амбасадори животне средине и Привредна комора Србије, Београд, 59-62.
19. Републички завод за статистику (2015). Трошкови за заштиту животне средине у Републици Србији у 2014. години - Саопштење, LXV(306), Београд.
20. Републички завод за статистику (2016). Трошкови за заштиту животне средине у Републици Србији у 2015. години - Саопштење, LXVI(301), Београд.
21. Rogerson, C.M., & Rogerson, J. M. (2014). Agritourism and local economic development in South Africa. Bulletin of Geography. Socio-economic Series, 26 (26), 93-106.
22. Стефановић, В. и Аземовић Н. (2012). Одрживи развој туризма на примеру Власинске површи, Школа бизниса, 1, 38-50.
23. Стошић, И. и Стефановић, С. (2012). Инвестиције и подстицајне мере за заштиту животне средине, Економски аспекти еколошке политике, Институт економских наука и Београдска банкарска академија, 291-312.
24. Zhenhua L. M. (2003). Sustainable tourism development: A critique. Journal of Sustainable Tourism 11(6), 459-475.

Примљен/Received: 20.06.2017.

Прихваћен/Accepted: 5.09.2017.

VREDNOVANJE POLJOPRIVREDNIH PROIZVODA NA DATUM BILANSA U REPUBLICI SRBIJI

Vićentijević Kosana, Petrović Zoran¹

Rezime

Cilj rada je sagledavanje relevantne računovodstvene regulative za naknadno vrednovanje poljoprivrednih proizvoda, radi realnijih finansijskih izveštaja poljoprivednih subjekata. Identifikovanjem ključnih Međunarodnih standarda finansijskog izveštavanja i njihovom primenom s pratećom regulativom u Republici Srbiji prikazju se varijacije u pravcu vrednovanja poljoprivrednih proizvoda. U radu se postavlja i dokazuje hipoteza o realnosti finansijskih izveštaja poljoprivednih subjekata koji na zalihamu na dan bilansa imaju poljoprivredne proizvode i to: pšenicu, kukuruz ili soju. Realno vrednovanje poljoprivednih proizvoda na datum bilansa u finansijskim izveštajima poljoprivednog subjekta je preduslov za fer i pošteno izveštavanje prema korisnicima njegovih finansijskih izveštaja.

Ključne reči: naknadno vrednovanje poljoprivednih proizvoda, fer vrednost, računovodstvena regulativa.

¹ Vićentijević Kosana, vanredni profesor, Petrović Zoran, redovni professor, Univerzitet Singidunum Beograd, Danijelova 32, Beograd, e-mail: kvicentijevic@singidunum.ac.rs, zpetrovic@singidunum.ac.rs

EVALUATION OF AGRICULTURAL PRODUCTS ON THE DATE OF BALANCE SHEET IN THE REPUBLIC OF SERBIA

Vićentijević Kosana, Petrović Zoran¹

Summary

The aim of this paper is to examine relevant accounting regulations for subsequent evaluation of agricultural products in financial statements of an agricultural entity. By identifying the key International Financial Reporting Standards and their application with accompanying regulations in the Republic of Serbia, the authors present variations in measurement of agricultural products. The paper proposes and proves the hypothesis on the reality of financial statements of agricultural entities that on the day of the balance sheet have agricultural products in stock (wheat, corn, or soybean). The real subsequent measurement of agricultural products in financial statements is an important indicator of the financial and business success of an agricultural entity for the users of its financial statements.

Key words: Measurement after recognition of agricultural products, fair value, accounting regulations.

¹ Vićentijević Kosana, associate professor, Petrović Zoran, professor, Singidunum University Belgrade, Danijelova 32, Beograd, e-mail: kvicentijevic@singidunum.ac.rs, zpetrovic@singidunum.ac.rs

1 Uvod

Zahvaljujući geografskoj lokaciji, prirodnim karakteristikama zemljišta i povoljnim klimatskim uslovima, poljoprivredna proizvodnja u Republici Srbiji ima veliki potencijal za razvoj (Jović, Vićentijević, Glišović, 2016). Fer vrednovanje nije uvek dosledno korišćeno (Dvořáková, 2011) u finansijskim izveštajima poljoprivrednih subjekata, pa navedeni potencijali i rezultati godišnjeg roda pšenice, kukuruza i soje koji su na zalihamu na datum bilansa, nisu realno prikazani. Pošto je osnovna funkcija računovodstvene profesije obezbeđivanje uslova poverenja javnosti (Stojanović, 2015), proizilazi da računovodstveno vrednovanje poljoprivrednih proizvoda treba sprovesti u skladu sa profesionalnom i zakonskom računovodstvenom regulativom. U ovom radu se obrađuje vrednovanje poljoprivrednih proizvoda na datum bilansa (tzv. naknadno vrednovanje). Cilj rada je da se sagleda važeća računovodstvena regulativa za naknadno vrednovanje poljoprivrednih proizvoda, i iznesu delovi regulative koji u Republici Srbiji ne omogućavaju vrednovanje po fer vrednosti poljoprivrednih proizvoda, što utiče na realnost finansijskih izveštaja poljoprivrednih subjekata.

Sezonski karakter poljoprivredne proizvodnje jedan je od faktora koji utiču na varijabilnost cena pojedinih proizvoda. To posebno dolazi do izražaja kod proizvoda koji se po pravilu ubiru u kratkom vremenskom periodu, a mogu se uskladištiti i koristiti tokom cele godine (Bošnjak i drugi, 2016). Fer vrednost ima važnu ulogu u priznavanju i vrednovanju (Evans, Hodder, Hopkins, 2010), poljoprivrednih proizvoda i kao takav činilac je istražena u ovom radu.

2 Izvori podataka i metod rada

Odgovorno bavljenje biljnom poljoprivrednom proizvodnjom zahteva realno finansijsko izveštavanje poljoprivrednog subjekta.

Složenost i globalna povezanost današnjeg poslovnog okruženja su rezultirali rastućom potražnjom za osiguranjem informacija koje su obelodanjene pošteno i tačno (Vićentijević, 2017). Poljoprivredni subjekti su zainteresovani za realno naknadno vrednovanje poljoprivrednih proizvoda, da bi korisnici njihovih finansijskih izveštaja imali validne informacije za donošenje alternativnih poslovnih odluka.

Usvajanje Međunarodnih standarda finansijskog izveštavanja (MSFI) je značajno poboljšalo kvalitet računovodstvenih informacija (*Procházka, 2014*). Na kvalitet finansijskih izveštaja poljoprivrednih subjekata utiče primena Međunarodnog računovodstvenog standarda (MRS) 41 Poljoprivreda (*IAS 41 Agriculture*).

Hipoteza koju dokazujemo u radu je da u Republici Srbiji nije svim poljoprivrednim subjektima omogućeno da realno vrednuju svoje poljoprivredne proizvode na datum bilansa, što dovodi do nerealnosti njihovih finansijskih izveštaja.

Mnogi Međunarodni računovodstveni standardi/Međunarodni standardi finansijskog izveštavanja (MRS/MSFI) su zasnovani na fer vrednovanju (*Dvořáková, 2006*), bilansnih pozicija, nakon početnog priznavanja, na datum izveštajnog perioda (*Epstein, Jermakowicz, 2010*), čime se postiže pošteno finansijsko izveštavanje privrednih subjekata. Time eksterni korisnici finansijskih izveštaja imaju pouzdane informacije za analizu finansijskih izveštaja i donošenje alternativnih poslovnih odluka.

Korisnici finansijskih izveštaja mogu zahtevati različite računovodstvene izveštaje po fer vrednosti (*Nissim, Stephen, 2008*), da bi razumeli poslovanje privrednog subjekta i pratili iste bilansne pozicije u različitim zemljama kod multinacionalnih kompanija.

Koordiniran pristup finansijskim izveštajima i njihov sadržaj za sve ili barem mnoge zemlje je preduslov za uspešan rad multinacionalnih kompanija (*Rozentāle, Ore, 2013*). Cilj merenja fer vrednosti je da entiteti procene što je moguće bolje cene (*Ryan, 2008*) po kojima će se bilansne pozicije prikazati istinito, kao i transakcije na osnovu trenutnih informacija i uslova na tržištu.

Često se kaže da finansijsko izveštavanje treba da ima za cilj da pruži sve relevantne informacije (*Penman, 2007*), što se odnosi i na poljoprivredne privredne subjekte i njihovo finansijsko izveštavanje. Praktičnu primenu koncepta fer vrednosti ometaju faktori koji su istraživani u Konceptu fer vrednosti i MSFI (*Kuzmina, 2006*).

Očekivanja računovodstvene profesije i javnosti (*Jakšić, Andrić, 2003*) po pitanju vrednovanja poljoprivrednih proizvoda na datum bilansa su usmerena na dobijanje kvalitetnih i pouzdanih informacija koje može da obezbedi njihovo naknadno vrednovanje po fer vrednosti.

Istraživanje u ovom radu je obavljeno na tri berzanska proizvoda na Produktnoj berzi u Novom Sadu: pšenici, kukuruzu i soji. S obzirom na razvijeno tržište ovih proizvoda njihova tržišna vrednost predstavlja i njihovu fer vrednost za potrebe njihovog računovodstvenog obuhvatanja. Predmet istraživanja u radu nije početno vrednovanje navedenih poljoprivrednih proizvoda. Činjenica je da ni jedan poljoprivredni subjekt u Republici Srbiji nema ograničenja u realnom početnom vrednovanju navedenih poljoprivrednih proizvoda: vrednuju ih po fer vrednosti umanjenoj za procenjene troškove njihove prodaje u trenutku žetve.

Posmatrane su mesečne cene navedenih poljoprivrednih proizvoda na Produktnoj berzi u Novom Sadu za period 2010-2017 godina. Poljoprivredni subjekti za ove proizvode koji se nalaze na zalihamama na datum bilansa za naknadno vrednovanje primenjivali su i primenjuju računovodstvenu regulativu propisanu Zakonom o računovodstvu.

Istraživanje je obuhvatilo i način naknadnog vrednovanja zaliha poljoprivrednih proizvoda. Ono je obuhvatilo 34 poljoprivredna subjekta sa područja Vojvodine (pretežna delatnost ratarska proizvodnja).

3 Računovodstvena regulativa u vezi naknadnog vrednovanja poljoprivrednih proizvoda

Ovde je fokus na nekim oblicima zakonske regulative u Republici Srbiji (Vićentijević, Petrović, 2017) koji su važni za naknadno vrednovanje zaliha poljoprivrednih proizvoda na datum bilansa.

U zavisnosti od tipa privrednog društva (Spalević, Vićentijević, 2017) primenjuje se sledeća računovodstvena regulativa za naknadno vrednovanje poljoprivrednih proizvoda:

1. *Međunarodni standardi finansijskog izveštavanja* i to: *MRS 41 Poljoprivreda, MRS 2 Zalihe i MSFI 13 Odmeravanje fer vrednosti;*
2. *Međunarodni standard finansijskog izveštavanja za mala i srednja pravna lica* i to: *Odeljak 13 Zalihe i Odeljak 34 Specijalizovane aktivnosti;* i

3. *Pravilnik o načinu priznavanja, vrednovanja, prezentacije i obelodanjivanja pozicija u pojedinačnim finansijskim izveštajima mikro i drugih pravnih lica* (u daljem tekstu: *Pravilnik za mikro i druga pravna lica*) - član 19. reguliše početno priznavanje i početno vrednovanje poljoprivrednih proizvoda a član 18 reguliše njihovo naknadno vrednovanje.

Naknadno vrednovanje poljoprivrednih proizvoda kod obveznika primene MSFI **3.1**

Obveznici primene MSFI za naknadno vrednovanje poljoprivrednih proizvoda primenjuju odredbe MRS 2 Zalihe. Problemi i nedoumice kod naknadnog vrednovanja poljoprivrednih proizvoda proizlaze iz:

1. dosta složene formulacije delokruga *MRS 2* - naime, paragrafom 2c *MRS 2 Zalihe* propisano je da u delokrug ovog standarda ne potпадaju poljoprivredni proizvodi u trenutku ubiranja, tj. ovaj standard ne reguliše početno priznavanje i vrednovanje ovih sredstava - oni su u delokrugu *MRS 41 Poljoprivreda*; Međutim, paragrafom 3 *MRS 41* propisano je da se *MRS 41* primenjuje na poljoprivredne proizvode samo u momentu njihovog ubiranja, a da se nakon toga primenjuje *MRS 2 Zalihe* ili neki drugi primenjivi standard; i
2. načina na koji je regulisano naknadno vrednovanje zaliha poljoprivrednih proizvoda - u *MRS 2 Zalihe* se nigde direktno ne navodi kako se naknadno vrednuju poljoprivredni proizvodi. Podrazumeva se, dakle, da se vrednuju kao i bilo koji drugi materijal nabavljen od dobavljača. Međutim, postoji i izuzetak kod naknadnog vrednovanja određenih poljoprivrednih proizvoda - onih koji se na drugi način vrednuju. Naime, paragraf 3 *MRS 2 Zalihe* definiše šta ne spada u delokrug ovog standarda: ne primenjuje se na vrednovanje zaliha proizvođača poljoprivrednih i šumskih proizvoda, poljoprivrednih proizvoda nakon njihovog ubiranja i minerala i mineralnih proizvoda u slučaju da se te zalihe vrednuju po neto ostvarivoj vrednosti u skladu sa ustanovljenom praksom u tim privrednim granama (paragrafom 3(a) je precizirano da se odmeravaju po neto ostvarivoj vrednosti u određenim fazama proizvodnje). Dakle, neobično je da se paragrafom kojim se reguliše šta ne spada u delokrug *MRS 2 Zalihe* navodi da se zalihe poljoprivrednih proizvoda mogu vrednovati i po neto ostvarivoj vrednosti. Uobičajeno je da kada se u nekom standardu navede šta ne spada u njegov delokrug, da se navede u delokrugu kog standarda je onda to pitanje - što ovde nije slučaj. Naime, nijedan drugi standard ne reguliše da se zalihe poljoprivrednih proizvoda naknadno vrednuju po neto ostvarivoj vrednosti.

Kada se ove zalihe vrednuju po neto ostvarivoj vrednosti promene njihove vrednosti se priznaju kao prihod ili rashod u bilansu uspeha izveštajnog perioda. Napominjemo da su sledeće zalihe poljoprivrednih proizvoda pogodne da se na ovaj način vrednuju: pšenica i kukuruz. Kod ovih proizvoda dolazi do značajnih promena cena u toku godine. Često cene na kraju godine značajno odstupaju od cena u vreme žetve ovih proizvoda.

Zbog toga je, radi realnosti vrednovanja ovih zaliha, poželjno da se privredni subjekti koji primenjuju MSFI opredеле da ove zalihe naknadno vrednuju po neto ostvarivoj vrednosti.

Na primer: ako je poljoprivredni privredni subjekt požnjeo svoju pšenicu 2016. godine i ostvario proizvodnju od milion tona, formirao je zalihe tog poljoprivrednog proizvoda u vrednosti od 15,9 miliona dinara. Naime, prema njegovim proračunima prosečna neto fer vrednost kg pšenice u vreme žetve bila je 15,9 din/kg. Ako na kraju te godine ima neprodatih (ili nepotrošenih) 800 hiljada tona ove pšenice njena vrednost u finansijskim izveštajima bi bila:

- 12,72 miliona din. ako je i dalje vrednovao po vrednosti po kojoj je početno priznata, odnosno
- 14,0 miliona din. ako bi je vrednovao po neto ostvarivoj vrednosti (na dan 31.12.2016. godine cena pšenice na Produktnoj berzi u Novom Sadu bila je 17,5 din/kg).

3.2 Naknadno vrednovanje poljoprivrednih proizvoda kod obveznika primene MSFI za MSP

Obveznici primene MSFI za MSP za naknadno vrednovanje poljoprivrednih proizvoda primenjuju odredbe Odeljka 13 Zalihe. Problemi i nedoumice kod naknadnog vrednovanja poljoprivrednih proizvoda su slični kao i kod MRS 2 Zalihe i proizlaze iz:

1. dosta složene formulacije delokruga *Odeljka 13* - naime, paragrafom 2 (c) *Odeljka 13 Zalihe* propisano je da u delokrug ovog odeljka ne potпадaju poljoprivredni proizvodi u trenutku ubiranja, tj. ovaj odeljak ne reguliše početno priznavanje i vrednovanje ovih sredstava - oni su u delokrugu *Odeljka 34 Specijalizovane aktivnosti*; Međutim, paragrafom 5 *Odeljka 34* propisano je da se *Odeljak 34* primenjuje na poljoprivredne proizvode samo u momentu njihovog ubiranja, a da se nakon toga primenjuje *Odeljak 13 Zalihe* ili neki drugi primenjivi odeljak; i

2. načina na koji je regulisano naknadno vrednovanje zaliha poljoprivrednih proizvoda - u *Odeljku 13 Zalihe* se nigde direktno ne navodi kako se naknadno vrednuju poljoprivredni proizvodi. Podrazumeva se, dakle, da se vrednuju kao i bilo koji drugi materijal nabavljen od dobavljača. Međutim, postoji i izuzetak kod naknadnog vrednovanja određenih poljoprivrednih proizvoda - onih koji se na drugi način vrednuju. Naime, paragraf 3(a) *Odeljka 13 Zalihe* definiše šta ne spada u delokrug ovog standarda: ne primenjuje se na vrednovanje zaliha proizvođača poljoprivrednih i šumskih proizvoda, poljoprivrednih proizvoda nakon ubiranja i minerala i mineralnih proizvoda u slučaju da se te zalihe vrednuju po fer vrednosti umanjenoj za troškove prodaje kroz dobitak ili gubitak. Dakle, neobično je da se paragafom kojim se reguliše šta ne spada u delokrug *Odeljka 13 Zalihe* navodi da se zalihe poljoprivrednih proizvoda mogu vrednovati i po neto fer vrednosti. Uobičajeno je da kada se u nekom odeljku navede šta ne spada u njegov delokrug, da se navede u kom odeljku je onda to pitanje - što ovde nije slučaj. Naime, nijedan drugi odeljak ne reguliše da se zalihe poljoprivrednih proizvoda naknadno vrednuju po neto fer vrednosti.

Kada se ove zalihe vrednuju po neto fer vrednosti promene njihove vrednosti se priznaju kao prihod ili rashod u bilansu uspeha izveštajnog perioda. Napominjemo da su sledeće zalihe poljoprivrednih proizvoda pogodne da se na ovaj način vrednuju: pšenica i kukuruz. Kod ovih proizvoda dolazi do fluktuacije cena u periodu od žetve (ubiranja) do datuma bilansa. Zbog toga je, radi realnosti vrednovanja ovih zaliha, poželjno da se privredni subjekti koji primenjuju MSFI za MSP opredеле da ove zalihe naknadno vrednuju po neto fer vrednosti.

S obzirom da su pšenica, kukuruz i soja berzanske robe nema razlike između neto fer vrednosti i neto ostvarive vrednosti, tako da bi i kod ovih subjekata efekat primene realnije regulative bio kao i u primeru prikazanom za subjekte koji primenjuju MSFI.

Naknadno vrednovanje poljoprivrednih proizvoda kod obveznika primene Pravilnika za mikro i druga pravna lica **3.3**

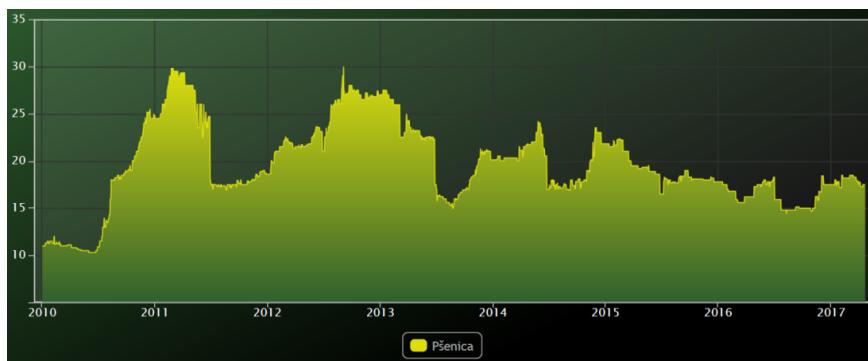
Članom 19. *Pravilnika za mikro i druga pravna lica* propisano je da se naknadno vrednovanje poljoprivrednih proizvoda radi u skladu sa odredbama člana 18. tog pravilnika.

Problem je što u članu 18. nije predviđena mogućnost naknadnog vrednovanja poljoprivrednih proizvoda po neto ostvarivoj vrednosti.

4 Rezultati istraživanja

Kretanje cena poljoprivrednih proizvoda (pšenica, kukuruz, soja) na Produktnoj berzi u Novom Sadu (<http://www.proberza.co.rs/>) predstavljamo kroz Grafikone 1, 2 i 3.

Cena poslednje tržišne transakcije (Čanak, 2008), smatra se cena koja je postignuta poslednjeg radnog dana kalendarske godine na Produktnoj berzi, kao fer vrednost poljoprivrednog proizvoda.

Grafikon 1: Pregled cena pšenice na Produktnoj berzi u Novom Sadu (2010-2017)

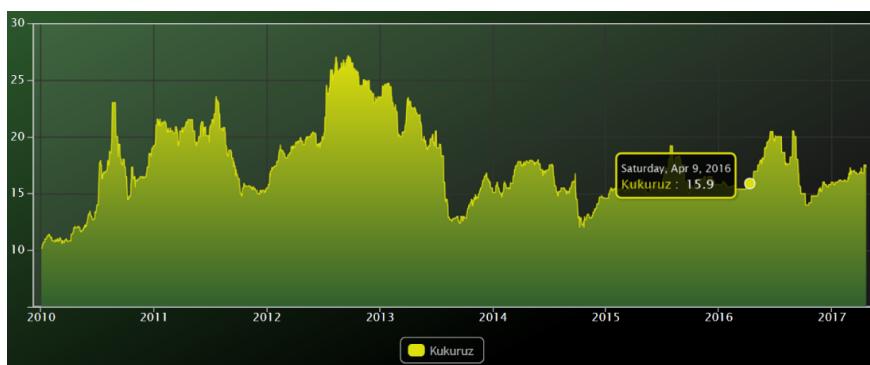
Graph 1: Overview of wheat prices at Novi Sad Commodity Exchange (2010-2017)

Cene pšenice prema podacima Produktne berze u Novom Sadu u posmatranom periodu fluktuiraju po mesecima, datumu žetve i datumu bilansa (31.12.). Za računovodstveno vrednovanje pšenice, koja se nalazi na zalihamama poljoprivrednog subjekta bitna je računovodstvena regulativa koja propisuje načine priznavanja, vrednovanja, prikazivanja i obelodanjivanja informacija za zalihe koje su na stanju 31.12.

Podaci Produktne berze u Novom Sadu pokazuju da su cene kukuruza variabilne.

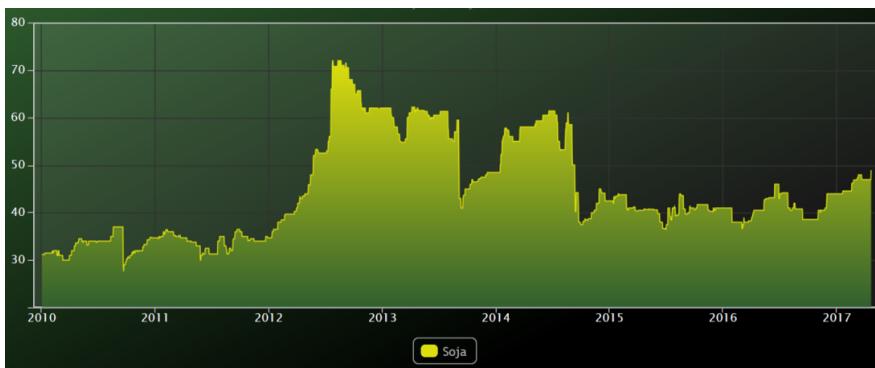
Ovo dovodi do problema u primeni propisa u poslovnoj praksi (Marković, 2014), što otežava finansijsko izveštavanje poljoprivrednih privrednih subjekata.

VREDNOVANJE
POLJOPRIVREDNIH
PROIZVODA NA
DATUM BILANSA U
REPUBLICI SRBIJI

Grafikon 2: Pregled cena kukuruza na Produktnoj berzi u Novom Sadu (2010 - 2017)

Graph 2: Overview of corn prices at Novi Sad Commodity Exchange (2010 - 2017)

Grafikon 3: Pregled cena soje na Produktnoj berzi u Novom Sadu (2010 - 2017)

Graph 3: Overview of soybean prices at Novi Sad Commodity Exchange (2010 - 2017)

Analiza mesečnih cena soje pokazuje da je kretanje cena od žetve do žetve pod značajnim uticajem kako ostvarenog tako i očekivanog roda soje (Bošnjak i drugi, 2016). Soja u strukturi setve malih i srednjih gazdinstava dolazi na treće mesto, posle kukuruza i pšenice, dok je u strukturi setve velikih gazdinstava ona na četvrtom mestu (posle kukuruza, pšenice i suncokreta) (Bošnjak i drugi autori, 2017). U cilju utvrđivanja značaja efikasnosti upravljanja kvalitetom u poljoprivrednim subjektima i njihovog uticaja na finansijsku, ekonomsku i poslovnu uspešnost i konkurentnost poljoprivrednih subjekata (Kristić, 2016) bitan segment je realno naknadno vrednovanje poljoprivrednih proizvoda u finansijskim izveštajima.

Iz priloženih grafikona se vidi da kod poljoprivrednih proizvoda postoji značajna godišnja fluktuacija tržišnih cena i da na datum bilansa ona često značajno odstupa od cene u vreme žetve. Zalihe

poljoprivrednih proizvoda na datum bilansa predstavljaju značajan deo imovine pojedinih poljoprivrednih subjekata. Zbog izrazite fluktuacije cena tih poljoprivrednih proizvoda za njihovo realno naknadno vrednovanje je potrebno da relevantna računovodstvena regulativa dozvoli njihovo vrednovanje po fer vrednosti na datum bilansa.

Istraživanje načina naknadnog vrednovanja poljoprivrednih proizvoda kod 34 poljoprivredna subjekta pokazalo je da samo 5 privrednih subjekata za naknadno vrednovanje zaliha poljoprivrednih proizvoda primenjuje neto ostvarivu vrednost, odnosno neto fer vrednost. To stvara problem, jer, kao što smo naveli prema *MRS 2 Zalihe* za naknadno vrednovanje zaliha poljoprivrednih proizvoda po neto ostvarivoj vrednosti neophodno je da je to ustaljena praksa u toj privrednoj grani, a to prema dobijenim podacima očito nije slučaj.

5 Zaključak

Na osnovu sprovedenog istraživanja računovodstvene regulative u oblasti vrednovanja poljoprivrednih proizvoda i fluktuacije cena poljoprivrednih proizvoda (pšenica, kukuruz, soja) na Produktnoj berzi u Novom Sadu postavljena hipoteza u radu je potvrđena. U Republici Srbiji najveći broj privrednih subjekata nema mogućnosti da primenjuje MSFI, već su obveznici primene MSFI za MSP ili Pravilnika za mikro i druga pravna lica. U radu je sagledavanjem relevantne zakonske regulative utvrđeno da deo te regulative (Pravilnik za mikro i druga pravna lica) ne dozvoljava naknadno vrednovanje po neto fer vrednosti poljoprivrednih proizvoda. To znači da je njima onemogućeno realno vrednovanje zaliha poljoprivrednih proizvoda na datum bilansa. Sem toga, činjenica da vrednovanje zaliha po neto ostvarivoj vrednosti, odnosno neto fer vrednosti, nije ustaljena praksa u ovoj privrednoj delatnosti u Republici Srbiji dovodi u položaj one poljoprivredne subjekte koji tako naknadno vrednuju zalihe poljoprivrednih proizvoda da nadležni državni organi mogu da im ospore takav način vrednovanja zaliha.

Zbog ne poklapanja kalendarske i žetvene godine dolazi do problema u primeni računovodstvene regulative za naknadno vrednovanje poljoprivrednih proizvoda.

Istraživanje računovodstvene regulative i fluktuacije cena poljoprivrednih proizvoda u ovom radu može da posluži za dalja istraživanja na ovu temu, radi različitih komparativnih sagledavanja ove tematike u drugim zemljama u okruženju i šire.

Literatura 6

VREDNOVANJE
POLJOPRIVREDNIH
PROIZVODA NA
DATUM BILANSA U
REPUBLICI SRBIJI

1. Bošnjak Danica, Rodić Vesna, Karapandžić Jelena, (2016) Dinamika i stabilnost cena soje u Republici Srbiji, Agroekonomika, godina 45, broj 71, str. 39 - 46.
2. Bošnjak Danica, Rodić Vesna, Karapandžić Jelena, (2017) Učešće površina pod sojom u ukupnim korišćenim površinama na poljoprivrednim gazdinstvima različite veličine u AP Vojvodini, Agroekonomika, godina 46, broj 73, str. 69 - 74.
3. Dvořáková Dana, (2006) Application of Fair Value Measurement Model in IAS 41–Relation between Fair Value Measurement Model and Income Statement Structure, European Financial and Accounting Journal, 2, pp. 49-70.
4. Dvořáková Dana, (2011) Fair Value Measurement in Financial Reporting, European Financial and Accounting Journal, 6/1, Prague: University of Economics, Faculty of Finance and Accounting, pp. 60-75.
5. Epstein Barry, Jermakowicz Eva, (2010), Interpretation and Application of International Financial Reporting Standards, John Wiley&Sons, Inc., New York, pp. 453–455.
6. Evans, M. E., Hodder, L. D., & Hopkins, P. E., (2010) Do fair values predict future financial performance, Indiana University, pp. 5.
7. Jakšić D, Andrić M., (2003) Fer prezentacija računovodstvenih izveštaja – uniformnost vs. fleksibilnost, Računovodstvo 5-6, Savez Računovoda i Revizora Srbije, Beograd, str. 39.
8. Jović Z., Vićentijević K., Glišović N., (2016) Sustainable growth rate of agricultural and food enterprises in Serbia, Ekonomika poljoprivrede, Vol. 63, No. 1, pp. 9 – 28.
9. Kristić Jelena (2016) Primjena modela upravljanja kvalitetom (TQM) u povećanju konkurentnosti poljoprivrednih objekata, Poljoprivreda, 22(2). doi:10.18047/poljo.22.2.11
10. Kuzmina Irina (2006), The Concept of Fair Value and International Financial Reporting Standards (IFRS), Economics, V. Volume 702, University of Latvia, pp. 276-289.
11. Marković Velisav, (2014) Imovina, neto imovina (kapital) i osnovni kapital privrednog društva, Zbornik radova Međunarodna naučna konferencija Univerziteta Singidunum FINIZ, DOI: 10.15308/finiz-2014-94-97, str. 94-97.
12. Međunarodni standard finansijskog izveštavanja za male i srednje entitete <http://www.mfin.gov.rs/UserFiles/File/MRS/2014/MSFI%20ZA%20MSP.pdf> pristupljeno (01.05.2017.).
13. MRS 2 Zalihe <http://www.mfin.gov.rs/UserFiles/File/MRS/2014/IAS/IAS%202.pdf> pristupljeno (01.05.2017.).
14. MRS 41 Poljoprivreda <http://www.mfin.gov.rs/UserFiles/File/MRS/2014/IAS/IAS%2041.pdf> pristupljeno (01.05.2017.).
15. MSFI 13 Odmeravanje fer vrednosti <http://www.mfin.gov.rs/UserFiles/File/MRS/2014/IFRS/IFRS%2013.pdf> pristupljeno (01.05.2017.).
16. Nissim Doron, Penman Stephen H., (2008) Principles for the Application of Fair Value Accounting, Columbia University Academic Commons, <https://doi.org/10.7916/D8HM5G85>, pp. 5.
17. Penman Stephen H., (2007). Financial reporting quality: is fair value a plus or a minus?. Accounting and business research, 37(sup1), 33-44.
18. Procházka David, (2014), The IFRS as Tax Base: Potential Impact on a Small Open Economy, European Financial and Accounting Journal, 9(4), pp. 59-75
19. Pravilnik o načinu priznavanja, vrednovanja, prezentacije i obelodanjivanja pozicija u pojedinim finansijskim izveštajima mikro i drugih pravnih lica, "Službeni glasnik RS", br. 118/2013 и 95/2014.
20. Ryan Stephen G., (2008) Fair Value Accounting: Understanding The Issues Raised By The Credit Crunch, White Paper prepared for the Council of Institutional Investors, pp. 3.
21. Rozentāle Sarmīte, Ore Maira (2013), Evaluation of Biological Assets: Problems and Solutions, Journal of Modern Accounting and Auditing, ISSN 1548-6583, Vol. 9, No. 1, pp. 57-67.

22. Spalević Žaklina, Vićentijević Kosana, (2017) Forenzičko računovodstvo i revizija u digitalnom okruženju, Kultura polisa, Novi Sad, godina XIV, broj 33, str. 203-216.
23. Stojanović R., (2015) Etika kao imperativ efektivne primene fer vrednosti, Zbornik radova 46. Simpozijuma SRRS, Zlatibor, str. 82-108.
24. Vićentijević Kosana, (2017) Nova forma i sadržaj izveštaja nezavisnog revizora, Revizor, Institut za ekonomiku i finansije, Beograd, godina XX, broj 77, str. 37 – 48.
25. Vićentijević Kosana, Petrović Zoran, (2017) Nefinansijsko izveštavanje u kontekstu zaštite životne sredine, Ecologica, godina XXIV, broj 87, Beograd, str. 561-566.
26. <http://www.proberza.co.rs/graph/soja/> pristupljeno (01.06.2017.).
27. <http://www.proberza.co.rs/graph/psenica/> pristupljeno (01.06.2017.).
28. <http://www.proberza.co.rs/graph/kukuruz/> pristupljeno (01.06.2017.).
29. <http://www.stat.gov.rs/WebSite/repository/documents/00/02/28/65/09-Poljoprivreda.pdf> pristupljeno (05.06.2017.).
30. Čanak J., (2008) MRS 41 – Poljoprivreda, Praktična primena MSFI u Republici Srbiji, Računovodstvena praksa, str. 162.

Primljen/Received: 12.07.2017.

Prihvaćen/Accepted: 9.10.2017.

PERFORMANSE POLJOPRIVREDNIH PREDUZEĆA U AP VOJVODINI¹

Kalaš Branimir ², Mijić Kristina ³, Andrašić Jelena ⁴

Rezime

Merenje i ocenjivanje performansi poljoprivrednih preduzeća omogućava realno sagledavanje njihovog položaja i uloge u celokupnom sektoru poljoprivrede i privrede. Cilj rada je prikazati performanse poljoprivrednih preduzeća sa stanovišta profitabilnosti, likvidnosti i zaduženosti. Analiza obuhvata velika i srednja poljoprivredna preduzeća u AP Vojvodini za vremenski period 2013-2015. godine. Rezultati analize performansi poljoprivrednih preduzeća treba da doprinesu davanju odgovora na pitanje da li su preduzeća profitabilna, likvidna i zadužena sa stanovišta posmatranja fundamentalnih pokazatelja poslovanja. Na osnovu sprovedene analize, poljoprivredna preduzeća su imala stabilan nivo likvidnosti uz rastući trend posmatranog pokazatelja, s tim da je nivo profitabilnosti i zaduženosti opadao u posmatranom vremenskom periodu. Istovremeno, rezultati pružaju određene smernice posmatranim preduzećima u kom pravcu treba usmeriti napore ka poboljšanju njihovih performansi.

Ključne reči: poljoprivredna preduzeća, performanse, profitabilnost, likvidnost, zaduženost

¹ Rezultat rada na projektu "Održivost i unapredjenje performansi poljoprivrednih preduzeća u AP Vojvodini" - kratkoročni projekat od posebnog interesa za održivi razvoj u AP Vojvodini u 2017. godini

² Kalaš Branimir, asistent, Univerzitet u Novom Sadu, Ekonomski fakultet, Segedinski put 9-11, 24000 Subotica, +381214852933, branimir.kalas@ef.uns.ac.rs

³ Mijić Kristina, docent, Univerzitet u Novom Sadu, Ekonomski fakultet, Segedinski put 9-11, 24000 Subotica, +381214852932, mijick@ef.uns.ac.rs

⁴ Andrašić Jelena, docent, Univerzitet u Novom Sadu, Ekonomski fakultet, Segedinski put 9-11, 24000 Subotica, +38124628068, jelendaj@ef.uns.ac.rs

PERFORMANCE OF AGRICULTURAL COMPANIES IN AP VOJVODINA

Kalaš Branimir ¹, Mijić Kristina,
Andrašić Jelena

Summary

The measurement and assessment of agricultural company performance provide a real perception of their position and role in the agricultural and economic sectors. The aim of the paper is to show the performance of agricultural companies in terms of profitability, liquidity and indebtedness. The analysis includes large and medium-sized agricultural companies in AP Vojvodina for the period 2013-2015. The analysis results of agricultural companies' performance should answer whether companies are profitable, liquid and indebted from the perspective of fundamental business indicators. Based on the conducted analysis, the agricultural companies had a stable liquidity level accompanied by an increasing trend of the observed indicator. However, the profitability and indebtedness level decreased in the observed period. At the same time, the results provide certain guidelines to the observed companies about the direction they need to focus their efforts on in order to improve their performance.

Key words: agricultural companies, performance, profitability, liquidity, indebtedness.

¹ Kalaš Branimir, assistant, Univerzitet u Novom Sadu, Ekonomski fakultet, Segedinski put 9-11, 24000 Subotica, +381214852933, branimir.kalas@ef.uns.ac.rs

1 Uvod

Srbija raspolaže sa veoma kvalitetnim obradivim zemljištem i pogodnom klimom, što predstavlja osnovni preduslov za osnivanje, rast i razvoj preduzeća iz oblasti poljoprivrede. Specifičnost poslovanja preduzeća iz sektora poljoprivrede se manifestuje u sezonskom karakteru delatnosti, sporom obrtu kapitala, kao i visokim troškovima proizvodnje. (Jakšić, Vuković i Mijić, 2011). Osnovni problemi sa kojima se suočava poljoprivreda proizilaze iz ograničenja nastalih u uslovima centralnog planiranja, teškoća u razvoju i prilagođavanju tržišnim uslovima (Anufrijev i Dašić, 2012).

Sektor poljoprivrede nije na zavidnom nivou u Republici Srbiji što je posledica neadekvatne agrarne politike, nižeg nivoa proizvodnje, kao i nemogućnosti finansiranja reprodukcije što neretko rezultira gubicima u poslovanju. Poslovanje poljoprivrednih preduzeća se odvija u različitim proizvodno-ekonomskim uslovima.

Za sektor poljoprivrede je od izuzetnog značaja pitanje institucionalnih rešenja tj. ekonomske politike države čija je uloga prisutnija u odnosu na druge sektore (Jakšić, Zekić, Ristić, Mijić, 2016). U razvijenim tržišnim ekonomijama, poljoprivreda ima odgovarajuću finansijsku podršku putem podsticajnih sredstava kao što su bespovratna sredstva u EU ili povoljnim kreditnim linijama, kao npr. farmerski krediti u SAD (Radović, 2015). Imajući u vidu prirodne resurse i povoljnu klimu, poljoprivreda treba da ima značajniju ulogu u privrednoj strukturi Republike Srbije. Posmatrajući strukturu bruto dodate vrednosti po sektorima, uočljivo je da poljoprivreda nema toliko značajno mesto u proizvodnoj strukturi Republike Srbije što je posledica dugogodišnjeg orijentisanja privrede ka uslužnom sektoru. Naime, ukoliko se analizira 2015. godina, učešće trgovine na veliko i malo, kao i saobraćaja i usluge smeštaja i ishrane čine 17.7% što je dvostruko više u odnosu na učešće sektora poljoprivrede, šumarstva i ribarstva u istoj godini (8.8%). Takođe, primetan je pad učešća sektora poljoprivrede, šumarstva i ribarstva od 0.3% u ukupnoj strukturi dodate vrednosti. Rudarstvo, prerađivačka industrija, snabdevanje električnom energijom i vodom čini 24.5%, državna uprava i OSO, obrazovanje, zdravstvena i socijalna zaštita 14.2%, poslovanje nekretninama 10.9%, dok je učešće ostalih delatnosti poput građevinarstva, finansijskih delatnosti i osiguranja ispod 10% (Ministarstvo finansija, 2016). Međutim, bez obzira na to, udeo poljoprivrede u strukturi bruto dodate vrednosti privrede Republike Srbije je i dalje visok u odnosu na prosek zemalja EU. Visoko učešće poljoprivrede u osnovnim makroekonomskim agregatima Srbije može se pripisati

bogatim prirodnim resursima i povoljnim klimatskim uslovima za proizvodnju, ali istovremeno i sporijem reformisanju ostatku privredne strukture Republike Srbije (Vlada Republike Srbije, 2014).

Najveći doprinos u poljoprivrednoj proizvodnji u Republici Srbiji daje region Vojvodine obzirom da čak 44% od ukupno korišćenog poljoprivrednog zemljišta se nalazi u Vojvodini. Poljoprivredno zemljište u Vojvodini se primarno koristi za ratarsku i povrtarsku poljoprivrednu proizvodnju, kao što je pšenica, kukuruz, suncokret, soja i sl. Preduzeća u Vojvodini koja su registrovana za obavljanje neke od poljoprivredne delatnosti iz sektora A – Poljoprivreda, organizovana su pre svega kao mikro i mala preduzeća. Međutim, veliki uticaj na rast, razvoj i održivost poljoprivredne proizvodne daju srednja i velika preduzeća, budući da ova preduzeća zapošljavaju oko 60% radnika iz poljoprivrednog sektora i učestvuju sa nešto više od 1/3 u ukupnom prometu preduzeća iz ovog sektora. S obzirom na značaj i ulogu srednjih i velikih preduzeća iz sektora A – Poljoprivreda u AP Vojvodini, u radu će se prikazati osnovne performanse ovih preduzeća u periodu 2013- 2015. godina i to sa dva aspekta. U prvom delu prezentovaće se struktura preduzeća iz sektora A – Poljoprivreda sa aspekta broja preduzeća, broja zaposlenih i ostvarenog prometa. U drugom delu rada sproveće se analiza osnovnih pokazatelja profitabilnosti, likvidnosti i zaduženosti. Za potrebu istraživanja korišćeni su podaci iz baza podataka Agencije za privredne registre i Republičkog zavoda za statistiku.

Struktura poljoprivrednih preduzeća u AP Vojvodini 2

Ovaj segment rada analizira poljoprivredna preduzeća u AP Vojvodini sa aspeka njihovog broja, vrste, zaposlenih i prometa koji su ostvarili u vremenskom periodu 2013-2015. godine. U tabeli 1 prezentovani su podaci o broju i strukturi poljoprivrednih preduzeća u AP Vojvodini.

Broj poljoprivrednih preduzeća u AP Vojvodini ima blagu tendenciju opadanja sa 1.833 u 2013. godini na 1.804 u 2015. godini. Ova tendencija opadanja broja poljoprivrednih preduzeća najveća je kod srednjih preduzeća i mikro preduzeća. I pored toga, mikro preduzeća i dalje imaju učešće u strukturi preko 80%. Mala preduzeća čine oko 13% ukupnog broja poljoprivrednih preduzeća sa 242 zaposlenih koliko je bilo na kraju 2015. godine. Srednja i velika preduzeća ukupno čine 4,49% od ukupnog broja preduzeća i

zapošljavaju 59,46% ukupnog broja radnika iz sektora poljoprivrede u AP Vojvodini u 2015. godini. U tabeli 2 prezentovan je broj i struktura zaposlenih prema veličini poljoprivrednih preduzeća.

Tabela 1. Broj preduzeća poljoprivrednih preduzeća u AP Vojvodini

Table 1. Number of agricultural enterprises in AP Vojvodina

	Mikro	Mala	Srednja	Velika	Ukupno
2013. godina					
Broj preduzeća	1.499	247	79	8	1.833
Struktura	81,78%	13,48%	4,31%	0,44%	100,00%
2014. godina					
Broj preduzeća	1.526	243	75	8	1.852
Struktura	82,40%	13,12%	4,05%	0,43%	100,00%
2015. godina					
Broj preduzeća	1.481	242	72	9	1.804
Struktura	82,10%	13,41%	3,99%	0,50%	100,00%

Izvor: Autori na osnovu RZS

Tabela 2. Broj zaposlenih u poljoprivrednim preduzećima u AP Vojvodini

Table 2. Number of employees in agricultural enterprises in AP Vojvodina

	Mikro	Mala	Srednja	Velika	Ukupno
2013. godina					
Broj zaposlenih	2.438	5.753	7.721	6.297	22.209
Struktura	10,98%	25,90%	34,77%	28,35%	100,00%
2014. godina					
Broj zaposlenih	2.447	5.739	7.229	5.908	21.323
Struktura	11,48%	26,91%	33,90%	27,71%	100,00%
2015. godina					
Broj zaposlenih	2.517	5.691	6.507	5.531	20.246
Struktura	12,43%	28,11%	32,14%	27,32%	100,00%

Izvor: Autori na osnovu RZS

Što se tiče broja zaposlenih u poljoprivrednim preduzećima na teritoriji AP Vojvodine, primetno je da srednja poljoprivredna preduzeća imaju najveći broj zaposlenih u odnosu na ostala preduzeća. Na kraju 2015. godine, broj zaposlenih u ovim preduzećima je iznosio 6.507 radnika. Međutim, pad broja srednjih preduzeća praćen je padom zaposlenosti u ovoj grupi. U 2015. godini u grupi srednjih poljoprivrednih preduzeća broj zaposlenih je za 722 radnika bio manji u odnosu na 2013. godinu. Kategorije mikro i malih preduzeća kojih ima preko 95% zapošljavaju oko 40% radnika iz sektora poljoprivrede

u AP Vojvodini. U narednoj tabeli 3 dat je prikaz iznosa i strukture prometa prema veličini preduzeća iz sektora poljoprivrede u AP Vojvodini.

Tabela 3. Promet poljoprivrednih preduzeća u AP Vojvodini (u 000 RSD)

Table 3. Turnover of agricultural enterprises in AP Vojvodina (in 000 RSD)

	Mikro	Malá	Srednja	Velika	Ukupno
2013. godina					
Promet	58.133.000	84.355.000	63.841.000	19.561.000	225.890.000
Struktura	25,74%	37,34%	28,26%	8,66%	100,00%
2014. godina					
Promet	60.738.000	85.109.000	67.672.000	17.416.000	230.935.000
Struktura	26,30%	36,85%	29,30%	7,54%	100,00%
2015. godina					
Promet	61.120.000	83.979.000	56.915.000	27.906.000	229.920.000
Struktura	26,58%	36,53%	24,75%	12,14%	100,00%

Izvor: Autori na osnovu RZS

Iako je u periodu 2013-2015. godini zabeležen generalni pad broja poljoprivrednih preduzeća i broja zaposlenih, na strani prometa evidentiran je mali pad u 2014. godini i rast prometa u 2015. godini. Ukupan promet u 2015. godini u odnosu na 2013. godinu zabeležio je porast sa 225.890.000 hiljada RSD na 229.920.000 hiljada RSD, odnosno za oko 2%. Kada je reč o prometu pojedinih grupa poljoprivrednih preduzeća na teritoriji AP Vojvodini u vremenskom periodu 2013-2015. godine, može se uočiti rast prometa mikro preduzeća i velikih preduzeća, dok su srednja preduzeća imala nešto manji promet. Velika preduzeća su ostvarila promet u 2015. godini u iznosu od 27.906.000 hiljada RSD što je za oko 43% u odnosu na 2013. godinu. Što se tiče malih preduzeća, primetan je stabilan trend i njihov prosečan promet je bio na nivou od 84.481.000 dinara u posmatranom trogodišnjem periodu.

Analiza poslovanja poljoprivrednih 3 preduzeća u AP Vojvodini

Kako bi prikazali finansijsko stanje i uspešnost poljoprivrednih preduzeća, analizirani su ključni pokazatelji profitabilnosti, likvidnosti i zaduženosti.

Kalkulacija posmatranih indikatora je izvršena na sledeći način:

$$\text{Povrat na imovinu (ROA)} = \frac{\text{Neto rezultat}}{\text{Ukupna imovina}} \quad (1)$$

Profitabilnost je sposobnost ulaganja koja će rezultirati prinosom i može se izraziti kao indikator neto rezultata u odnosu na ukupnu imovinu. Najbolji pokazatelj profitabilnosti predstavlja stepen sposobnosti datog ulaganja da odbaci neki prinos na osnovu svoje upotrebe (Rodić, Vukelić, Andrić i Vuković, 2015). Mijić i Jakšić (2017) ističu da profitabilnost predstavlja važan preduslov za opstanak i razvoj preduzeća na dugi rok uz značajne implikacije na ekonomski rast, rast sektora, zaposlenost, inovacije i tehnološke promene.

$$\text{Tekuća likvidnost (CR)} = \frac{\text{Tekuća imovina}}{\text{Kratkoročne obaveze}} \quad (2)$$

Kada je reč o likvidnosti poljoprivrednih preduzeća, mogu se primenjivati različiti indikatori kao što su tekući racio i ubrzani racio likvidnosti. Dati pokazatelji služe za merenje sposobnosti preduzeća radi podmirenja kratkoročnih obaveza. Takođe, doprinose boljem uvidu u tekuću solventnost posmatranih preduzeća (Van Horne i Wachowicz, 2005). Slično, Vučković (2016) ističe da pokazatelji likvidnosti imaju za cilj manifestovanje sposobnosti preduzeća da servisiraju obaveze uz zadržavanje neophodne strukture sredstava, kao i očuvanje adekvatne kreditne solventnosti.

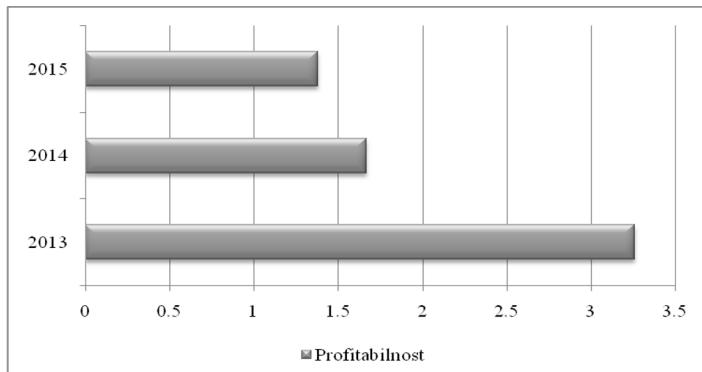
$$\text{Leveridž (LC)} = \frac{\text{Ukupne obaveze}}{\text{Kapital}} \quad (3)$$

Mijić ističe da zaduženost preduzeća ukazuje na odnos izvora finansiranja, pri čemu se utvrđuje analizom pasive bilansa stanja. Naime, struktura pasive bilansa stanja ima određene implikacije na sigurnost, rentabilnost i autonomiju preduzeća kao dužnika (Rodić, Vukelić i Andrić, 2007). Tradicionalno finansijsko pravilo definiše prihvatljivu strukturu preduzeća ukoliko je odnos sopstvenog kapitala i pozajmljenog kapitala 1:1, odnosno sopstveni kapital i pozajmljeni kapital čine po 50% zbira pasive (Stojanović i Stojanović, 2015).

Naredni grafički prikaz ilustruje rezultate analize profitabilnosti posmatranih srednjih i velikih preduzeća u AP Vojvodini u periodu 2013-2015. godina.

Grafikon br. 1 prikazuje kretanje profitabilnosti poljoprivrednih preduzeća mereno putem indikatora ROA. Kao što je vidljivo, nivo profitabilnosti ima opadajući trend u posmatranom vremenskom periodu pri čemu je prosečna profitabilnost iznosila 2.10%. U 2013.

godini, ROA je bio na maksimalnom nivou od 3.26% da bi u naredne dve godine došlo do pogoršanja datog pokazatelja za 1.59% u 2014. i 1.88% u 2015. godini. Profitabilnost poljoprivrednih preduzeća je pozitivna ali je na relativno niskom nivou ispod referentne granice od 10%. Naredni grafički prikaz ilustruje rezultate analize profitabilnosti posmatranih srednjih i velikih preduzeća u AP Vojvodini u periodu 2013-2015. godina.

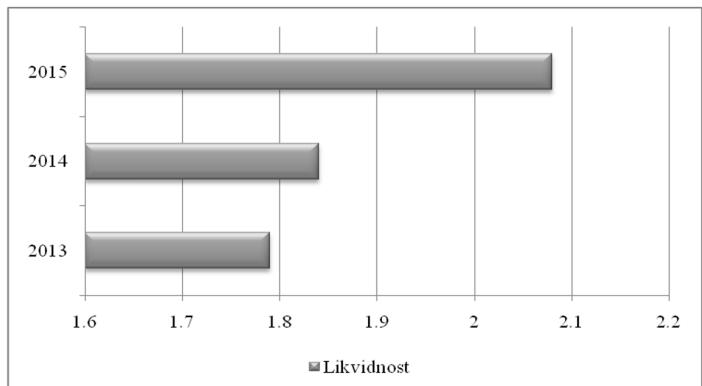

Izvor: Autori na osnovu RZS

Grafikon 1: Profitabilnost poljoprivrednih preduzeća u periodu 2013-2015. godine

Chart 1: Profitability of agricultural enterprises in the period 2013-2015. years

Grafički prikaz 2 ilustruje rezultate analize likvidnosti posmatranih srednjih i velikih preduzeća u AP Vojvodini u periodu 2013-2015. godina.

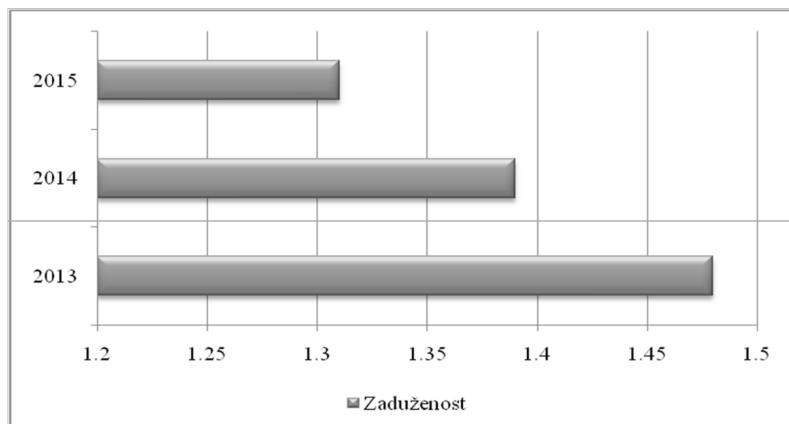
Izvor: Autori na osnovu RZS

Grafikon 2: Likvidnost poljoprivrednih preduzeća u periodu 2013-2015. godine

Chart 2: Liquidity of agricultural enterprises in the period 2013-2015. years

Na osnovu grafičkog prikaza br. 2 primetan je rastući trend pokazatelja tekuće likvidnosti što se može okarakterisati kao dobra strana finansijskog stanja poljoprivrednih preduzeća. Pokazatelj likvidnosti te-

kućeg karaktera je najviši u 2015. godini kada je bio na nivou od 2.08 što ukazuje na činjenicu da srednja i velika preduzeća nemaju problem izmirenja kratkoročnih obaveza. Međutim, visoka vrednost datog indikatora može reflektovati probleme preduzeća u pogledu iskorisćenja gotovinskih sredstava, lošeg upravljanja potraživanjima, kao i veoma visokog nivoa zaliha. Naredni grafički prikaz 3 prikazuje rezultate analize zaduženosti srednjih i velikih poljoprivrednih preduzeća.

Izvor: Autori na osnovu RZS

Grafikon 3: Zaduženost poljoprivrednih preduzeća u periodu 2013-2015. godine

Chart 3: Indebtedness of agricultural enterprises in the period 2013-2015. years

Posmatrajući finansijsku strukturu poljoprivrednih preduzeća u AP Vojvodini, može se uočiti visok nivo zaduženosti posmatranih preduzeća u periodu 2013-2015. godine. Naime, vrednost datog indikatora prelazi referentnu vrednost 1 u sve tri godine, pri čemu je u 2013. godini najviši 1.48, dok je u 2014. i 2015. godini na nešto nižem nivou 1.39, odnosno 1.31.

4 Zaključak

Značajna uloga poljoprivrednih preduzeća ogleda se u obezbeđivanju sigurnosti u pogledu snabdevanja hrane. S obzirom na prirodne preduslove za rast i razvoj poljoprivredne proizvodnje, poljoprivredna preduzeća u AP Vojvodini, pored zadovoljavanja potreba domaćih potrošača, poslovnu aktivnost realizuju i kroz izvoz svojih proizvoda. Tržišna utakmica, ekonomska kriza, relativno niska potrošačka moć stanovništva, nameće konstantnu potrebu za analizom i unapređenjem performansi poslovanja poljoprivrednih preduzeća u cilju opstanka i razvoja poljoprivrednih predu-

zeća na tržištu. Rezultati istraživanja performansi srednjih i velikih poljoprivrednih preduzeća u AP Vojvodini ukazuju da pozitivan trend likvidnosti, ali uz istovremeni pad nivoa profitabilnosti i zaduženosti u vremenskom periodu 2013-2015. godine. Profitabilnost poljoprivrednih preduzeća je pozitivna, ali nije na zadovoljavajućem referentom nivou od 10%. Takođe, srednja i velika preduzeća imaju problem nivoa zaduženosti koji je iznad optimalnog koji podrazumeva strukturu izvora finansiranja u odnosu od 50:50 između sopstvenih i tuđih izvora finansiranja. Kako bi se ostvarila veća profitabilnost u poljoprivrednom sektoru, neophodni su stimulativni programi i mere koje će doprineti većoj efikasnosti poljoprivrednih preduzeća.

Tu se prvenstveno misli na adekvatne programe subvencionisanja i povoljnije kreditne linije, kao i odgovarajuću poresku politiku koja će omogućiti viši nivo ulaganja i podsticanje razvoja datog sektora. Shodno tome, uloga države se ogleda u kreiranju odgovarajućeg regulatornog okvira i ambijenta koji će doprineti intenziviranju rasta i razvoja preduzeća u sektoru poljoprivrede.

Literatura 5

1. Anufrijev, A., Dašić, G. (2012): Komparativne prednosti poljoprivrede Srbije i održivi razvoj: Socioeconomica-The Scientific Journal for Theory and Practice of Socioeconomic Development, 1,2, 143-154.
 2. Jakšić, D., Vuković, B., Mijić, K. (2011): Analiza finansijskog položaja poljoprivrednih preduzeća u Republici Srbiji: Ekonomika poljoprivrede, 1/2011, 81-90.
 3. Jakšić, D., Zekić, S., Ristić, M., Mijić, K. (2016): Profitabilnost poljoprivrednih preduzeća u zemljama Jugoistočne Evrope: Agroekonomika, 45,71, 1-11.
 4. Mijić, K. (2016): Performanse privrednih sektora u Republici Srpskoj. 20. Međunarodni kongres računovodstvene i revizijske profesije Republike Srpske. Banja Vrućica, 371-388.
 5. Mijić, K., Jakšić, D. (2017): The determinants of agricultural industry profitability: Evidence from Southeast Europe, Cestos e Agronegocio Online, 13(1), 154-173
 6. Ministarstvo finansija (2017): Bilten javnih finansija, <http://www.mfin.gov.rs/UserFiles/File/bilten%20javne%20finansije/2016/Bilten%2013%20SRB%202016.pdf> (pristupljeno septembar 2017)
 7. Radović, G. (2015): Finansiranje poljoprivrede u Republici Srbiji: Iskustva i mogućnosti: Ekonomija-teorija i praksa, 8,4, 13-27.
 8. Republički zavod za statistiku Republike Srbije (2017): http://www.stat.gov.rs/WebSite/repository/documents/00/02/29/16/CEO_StatistickiGodisnjakRS_2016.pdf (pristupljeno septembar 2017)
 9. Rodić, J., Vukelić, G., Andrić, M. (2007): Teorija, politika i analiza bilansa, Beoknjiga, Beograd.
 10. Rodić, J., Vukelić, G., Andrić, M., Vuković, B. (2015): Analiza finansijskih izveštaja.http://www.ef.uns.ac.rs/Download/poslovna_analiza/poslovna_analiza.htm (pristupljeno avgust, 2017)
 11. Stojanović, T., Stojanović, S. (2015): Finansijska analiza položaja preduzeća iz poljoprivrednog sektora Republike Srpske: Agro-knowledge Journal, 16,4, 549-557.
 12. Vučković, B. (2016): Causes of different profitability of agricultural sector, Economics of Agriculture, 63,1, 123-141.
- Primljen/Received: 12.09.2017.
Prihvaćen/Accepted: 15.10.2017.

VREDNOVANJE RAZVOJA TURIZMA NA SALAŠIMA BAČKE

Vujko Aleksandra¹, Petrović D. Marko², Demirović Dunja³, Racković Ivana⁴

Rezime

Ruralni turizam predstavlja značajnu komponentu održivog razvoja i kao takav predstavlja važan faktor u podsticanju razvoja ruralnih prostora. Prostor Bačke (Vojvodina) ima dobre uslove za razvoj ruralnog turizma, a tradicionalne farme (salaši) predstavljaju značajan segment ponude. Posebno se ističu salaši na relaciji Novi Sad – Srbobran, koji su otvoreni za posetioce kao posebna turistička atrakcija. Njihovom boljom promocijom i aktivacijom doprinelo bi se razvoju manjih mesta ka kojima gravitiraju. Cilj rada je da se prikažu turistički potencijali salaša Bačke kao i pozitivni aspekti tog razvoja. U radu je korišćena tehnika anketnog ispitivanja (istraživanje je sprovedeno na uzorku od 234 stranih turista, koji su u periodu jun-avgust 2016. godine posetili četiri salaša), urađena je valorizacija po kvalitativno-kvantitativnom metodu, kao i zoniranje datog prostora. Rezultati su pokazali da potencijal za razvoj postoji, a da su glavne predispozicije razvoja kvalitet usluge, ambijent i hrana i piće, zbog čega bi se gosti uvek ponovo vratili na salaše i preporučili ih drugima.

Ključne reči: tradicija, kultura, salaši, turizam, Bačka (Vojvodina)

¹ Vujko dr Aleksandra, profesor strukovnih studija, Visoka poslovna škola strukovnih studija, Vladimira Perića Valtera 4, Novi Sad; +381649142645; aleksandravujko@yahoo.com

² Petrović dr Marko D., naučni saradnik, Geografski institut „Jovan Cvijić“, SANU; e-mail: marko_d_petrovic@yahoo.com

³ Demirović dr Dunja, docent, Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment, Novi Sad, e-mail: demirovic.dunja2@gmail.com

⁴ Racković Ivana, student, Visoka poslovna škola strukovnih studija, Novi Sad

EVALUATION OF TOURISM DEVELOPMENT ON TRADITIONAL FARMS (SALAŠI) OF THE BAČKA REGION

Vujko Aleksandra¹, Petrović D. Marko,
Demirović Dunja, Racković Ivana

Summary

Rural tourism is an important component of sustainable development and it represents a relevant encouraging factor of rural areas' development. The Bačka Region (Vojvodina) has good conditions for the development of rural tourism and its traditional farmhouses (Salaši) present a very significant segment of its offer. Salaši are settled mainly on the road Novi Sad – Srbobran and opened to visitors as a unique tourist attraction. Their better promotion and activation would contribute to the development of smaller settlements they gravitate to. The aim of this paper is to present tourist potentials of Bačka's Salaši and positive aspects of their development. The survey was conducted on a sample of 234 foreign tourists, who visited four farms in the period June-August 2016. The evaluation was done using the qualitative-quantitative method and by zoning of the given area. The results showed that development potential exists, and that the main development conditions are the quality of service, ambience and food and drink. They are factors which would make guests return to these farms and recommend them to others.

Key words: Tradition, Culture, Salaši, Tourism, Bačka (Vojvodina)

¹ Vujko dr Aleksandra, professor, Scool of business , Vladimira Perića Valtera 4, Novi Sad; +381649142645; aleksandravujko@yahoo.com

1 Uvod

Najnovija istraživanja su pokazala da ruralni turizam ima „moć“ da promeni način života lokalnog stanovništva uključujući ih u savremene tokove i otvarajući radna mesta (Everett, Aitchison, 2008; Bole et al. 2013; Ursache, 2015; Vujko et al. 2016; Petrović et al. 2017; Gajić et al. 2017). Ruralni turizam je i značajan faktor multifunkcionalnog i održivog ruralnog razvoja, čime se doprinosi dugoročna i kontinuirana turistička ponuda (Campbell, 1999; Getz, Carlsen, 2000; Gaddefors, 2005; Getz, Carlsen, 2005; Brankov et al., 2015; Petrović et al., 2015; Vujko et al. 2017a). Imajući to u vidu, potrebno je istaći da su od posebnog značaja prostori u kojima je moguće razvijati ruralni turizam. Vojvodina je autonomna pokrajna Republike Srbije koja se sastoji iz tri veća geografska regiona, Srema, Banata i Bačke, koja presecaju dve veće reke, Tisa i Dunav (Tomić et al., 2002). Salaši u Vojvodini predstavljaju jedinstvene objekte kulture i oslikavaju način života ljudi ovih prostora (Gavrić, 1994; Todorović, Bjeljac, 2007). Salaši predstavljaju specifične urbanističke i arhitektonske celine, karakteristične za Panonsku niziju. To su usamljena staništa na perifernim delovima gradskih i seoskih atara. Najviše salaša je očuvano na prostoru severne Bačke, te oni predstavljaju, u smislu kulturnog nasleđa, njen zaštitni znak. Reč „salaš“ potiče iz mađarskog jezika i označava poljsko imanje sa svim potrebnim zgradama, stokom i spravama za racionalno obrađivanje zemlje. To je specifična ruralna celina, koja se sastoji od manje ograđenog dela i velike obradive površine (Dragičević, 2007).

Reljef Bačke je uglavnom ravnicaški, sa obradivim i veoma plodnim zemljишtem. Posmatrajući iz pravca Novog Sada, jednog od najvećih emitivnih centara, kada je turizam u pitanju, prema Srbobranu, prvo se nailazi na naselje Čenej. Čenej je naselje u opštini Novi Sad. Naselje se nalazi na međunarodnom putu Novi Sad – Subotica. Čenej je od Novog Sada udaljen svega 11 km. Okružen je plodnim zemljишtem. Srbobran većim delom leži na levoj, a manjim na desnoj obali Velikog bačkog kanala. Od Novog Sada je udaljen svega 35 kilometara (Tomić et al., 2002). U dužini od oko 35 kilometara, na putu Novi Sad – Srbobran, nalaze se salaši koji su bili predmet istraživanja: salaš 137, salaš Tatić, Brkin salaš i Pajin salaš.

Cilj rada je bio da se ukaže na potencijale za razvoj ruralnog turizma Bačke i sam značaj puta Novi Sad – Srbobran, na kome se nalaze pomenuti salaši. Međutim, da bi se dala što objektivnija pro-

cena vrednosti elemenata turističkog potencijala ruralnog turizma (pojedinačno i zbirno), neophodno je bilo pristupiti turističkoj valorizaciji prostora jer valorizacija predstavlja svesno usmeravanje razvoja turizma na nekoj destinaciji (Ćurčić, Bjeljac, 2007; Vujko, Plavša; 2014). Utvrđivanje turističkih vrednosti i turističkih privlačnosti kada su salaši u pitanju, predstavljao je zadatak rada, na koji je odgovoren korišćenjem kvantitativno-kvalitativne metode turističke valorizacije (Čomić, Pjevač, 1997). Dobijeni rezultati su ukazali na neke od ključnih problema i nedostataka kada su salaši u pitanju, ali isto tako date su i određene smernice za razvoj turizma na njima.

Metodologija 2

Uzorak je činio 234 ispitanika iz pet zemalja (Slovenija, Rusija, Hrvatska, Mađarska i BiH). Ispitivanje je sprovedeno 2016. godine, sa ciljem da se ispita motivi i stavovi stranaca o značaju turističke ponude salašarskog turizma i kvalitetu pružene usluge u njima. U analizu su uzeti salaši: salaš 137, salaš Tatić, Brkin salaš i Pajin salaš. Varijable su se ticale opštег utiska o salašima kada je ambijent u pitanju, kvaliteta hrane i usluga, kao i preporuka i potencijalnog ponovnog vraćanja na salaše. Ispitanici su svoje stavove rangirali ocenama od 1 do 5, gde je jedinica određivala krajnje negativan stav, a petica krajnje pozitivan stav.

Urađena je i valorizacija po kvalitativno-kvantitativnom metodu (Tabela 1). Ovaj metod predstavlja i jedan od korišćenijih metoda jer omogućava veliku slobodu u istraživanju i procenama, a zasnovan je na šest pokazatelja (Čomić, Pjevač, 1997). Značenja određenog broja kretala su se na sledeći način: jedinicom je označen nedovoljan kvalitet, dvojkom kvalitet koji zadovoljava lokalni turistički značaj, trojkom je označen dobar kvalitet resursa sa regionalnim značajem, četvorkom je označen vrlo dobar kvalitet sa širim regionalnim (nacionalnim značajem) a peticom, odličan kvalitet resursa koji ima međunarodni značaj (Čomić, Pjevač, 1997). Osnovni elementi turističke valorizacije bili su: Pristupačnost resursa, turističkih usluge i oprema (postojeći smeštajni kapaciteti, komplementarna turistička ponuda i turističke usluge-informacije, komercijalizacija i sl), ambijent, specifičnost resursa, značaj resursa (u zavisnosti od toga koliki je njegov uticaj na tržištu i koliko je poznat), i umetnička vrednost. Ocene za valorizaciju dobijene su od gđe. Bogdanke Đusalov. Ona je organizator marketinga u Centru za sport i turizam u Srbobranu. Njene ocene u datoj tabeli se nalaze u prvom redu. U drugom redu se nalaze ocene koje su dali autori rada, a takođe, kontaktirani su i vlasnici salaša. Njihove ocene u tabeli se nalaze u trećem redu.

zapošljavaju 59,46% ukupnog broja radnika iz sektora poljoprivrede u AP Vojvodini u 2015. godini. U tabeli 2 prezentovan je broj i struktura zaposlenih prema veličini poljoprivrednih preduzeća.

Tabela 1. Valorizacija po kvantitativno-kvalitativnom metodu

Table 1. Valorization by quantitative-qualitative method

Lokalitet	Pristupačnost resursa	Turistička opremljenost	Ambijent	Specifičnost resursa	Značaj resursa	Umetnička vrednost	Prosečna vrednost
Salaš Tatić	3	5	5	5	4	3	4,17
	3	4	5	5	5	4	
	4	4	5	4	4	3	
Salaš 137	5	5	5	5	4	3	4,44
	3	5	4	3	5	4	
	5	5	5	5	5	4	
Pajin salaš	5	5	5	5	4	3	4,33
	3	4	4	4	5	4	
	5	5	5	4	4	4	
Brkin salaš	5	5	5	5	5	4	4,55
	3	4	4	4	5	4	
	5	5	5	5	5	4	

Izvor: Autori rada

Ono što je u radu takođe urađeno, jeste i zoniranje. Na deonici puta Novi Sad – Srbobran, u dužini od oko 35 kilometara, mogla bi se napraviti jedna salašarska ruta koja bi obuhvatila posetu salašima i znamenitostima. Prvi na toj deonici se nalazi „Salaš 137“. Na njemu se mogu odigrati mnoge aktivnosti koje su zanimljive turistima kao što su jahanje konja, vožnja kočijama, škola golfa, gađanje lukom i streлом. U nastavku puta, nekoliko stotina metara dalje, nalazi se „Pajin salaš“. Na „Pajinom salašu“ pored usluga hrane i pića, gosti mogu da učestvuju u svakodnevnim aktivnostima i poslovima kojima se domaćini salaša bave. Nedaleko od „Pajinog salaša“ nalazi se Sportski aerodrom „Čenej“. Tu je moguće skakanje padobranom uz prethodan dogovor sa instruktorima. Nekoliko storina metara dalje od aerodroma nalazi se „Brkin salaš“ na kojem je moguć odlazak na zmajevska jezera ili Jegričku radi pecanja. Na kraju, moguća je poseta salašu „Tatić“ koji je od Čeneja udaljen 20 km. Tu gosti mogu da uživaju u domaćoj kuhinji, kao i vinima koja se služe. S obzirom da se salaš nalazi uz samu obalu kanala Dunav-Tisa-Dunav, posetioci mogu da uživaju u prelepom okruženju, da pecaju ili hrane životinje.

Analiza poslovanja poljoprivrednih 3

VREDNOVANJE
RAZVOJA
TURIZMA NA
SALAŠIMA
BAČKE

U istraživanju je učestvovalo 234 ispitanika iz 5 zemalja (tabela 2). Svi oni su bili gosti pomenutih salaša, u letnjem periodu 2016. godine.

Tabela 2. Zemlja porekla ispitanika

Table 2. Country of origin of respondents

	Broj ispitanika	Procenat
Slovenija	51	21,8
Rusija	71	30,3
Hrvatska	27	11,5
Mađarska	49	20,9
BIH	36	15,4
Ukupno	234	100,0

Izvor: Autori rada

Ispitanicima je postavljeno nekoliko pitanja u cilju dolaženja do podataka o potencijalima za razvoj salašarskog turizma. Pre svega se od njih tražilo da ocenama od 1 do 5 izraze svoj stav o sveukupnom ambijentu salaša. Iz tabele 3 se vidi da su svi ispitanici imali krajnje pozitivne stavove u pogledu ambijenta salaša. Naime, sve ocene koje su dali ispitanici nisu bile manje od 4, što implicira da je svaki od ova četiri salaša veoma dobro uklopljen u ambijent i da se to ispitanicima svidelo.

Tabela 3. Ocena ambijenta salaša od strane ispitanika

Table 3. Assessment of the ambient of the farm by the respondents

Zemlja odakle ispitanici dolaze		Ocenom od 1 do 5 ocenite ambijent salaša		Ukupno
		Dobro	Veoma dobro	
Slovenija	Broj	1	50	51
	%	0,4	21,4	21,8
Rusija	Broj	2	69	71
	%	0,9	29,5	30,3
Hrvatska	Broj	0	27	27
	%	0,0	11,5	11,5
Mađarska	Broj	13	36	49
	%	5,6	15,4	20,9
BIH	Broj	3	33	36
	%	1,3	14,1	15,4
Ukupno	Broj	19	215	234
	%	8,1	91,9	100,0

Izvor: Autori rada

U tabeli 4 se mogu videti podaci o oceni kvaliteta hrane i pića na salašima. Kao i u prethodnoj tabeli, može se zaključiti da su svi ispitanici bili veoma zadovoljni hranom i pićem koje su konzumirali na salašima. Dakle, domaća hrana i piće koji se služe na salašima, predstavljaju veliku prednost za razvoj salašarskog turizma.

Tabela 4. Ocena kvaliteta hrane i pića salaša od strane ispitanika

Table 4. Assessment of the quality of the food and beverages by the respondents

Zemlja odakle ispitanici dolaze		Ocenom od 1 do 5 ocenite kvalitet hrane i pića na salašu		Ukupno
		Dobro	Veoma dobro	
Slovenija	Broj	1	50	51
	%	0,4	21,4	21,8
Rusija	Broj	2	69	71
	%	0,9	29,5	30,3
Hrvatska	Broj	0	27	27
	%	0,0	11,5	11,5
Mađarska	Broj	13	36	49
	%	5,6	15,4	20,9
BIH	Broj	3	33	36
	%	1,3	14,1	15,4
Ukupno	Broj	19	215	234
	%	8,1	91,9	100

Izvor: Autori rada

I na sledeće pitanje ispitanici su dali veoma pozitivne odgovore. Naime, uvidom u tabelu 5 može se zaključiti da su ispitanici zadovoljni sveukupnom uslugom koju su dobili od domaćina salaša.

Tabela 5. Ocena kvaliteta usluge salaša od strane ispitanika

Table 5. Assessment of the quality of the farm service by the respondents

Zemlja odakle ispitanici dolaze		Ocenom od 1 do 5 ocenite kvalitet usluge na salašu		Ukupno
		Dobro	Veoma dobro	
Slovenija	Broj	0	51	51
	%	0,0	21,8	21,8
Rusija	Broj	2	69	71
	%	0,9	29,5	30,3
Hrvatska	Broj	7	20	27
	%	3,0	8,5	11,5
Mađarska	Broj	13	36	49
	%	5,6	15,4	20,9
BIH	Broj	5	31	36
	%	2,1	13,2	15,4
Ukupno	Broj	27	207	234
	%	11,5	88,5	100

Izvor: Autori rada

Imajući sve prethodno u vidu, sasvim je logično da su svi ispitanici potvrđno odgovorili na pitanje da li bi salaš koji su i sami posetili, posetili ponovo i da li bi salaš preporučili drugima (Tabela 6).

Tabela 6. Preporuka za salaše od strane ispitanika
Table 6. Recommendation for salaries by respondents

Zemlja odakle ispitanici dolaze		Da li biste preporučili salaš i hoćete li se vratiti?		Ukupno
		Da	Ni	
Slovenija	Broj	51	51	51
	%	21,8	21,8	21,8
Rusija	Broj	71	71	71
	%	30,3	30,3	30,3
Hrvatska	Broj	27	27	27
	%	11,5	11,5	11,5
Mađarska	Broj	49	49	49
	%	20,9	20,9	20,9
BIH	Broj	36	36	36
	%	15,4	15,4	15,4
Ukupno	Broj	234	234	234
	%	100,0	100,0	100,0

Izvor: Autori rada

VREDNOVANJE
RAZVOJA
TURIZMA NA
SALAŠIMA
BAČKE

Iako su rezultati anketnog ispitivanja bili krajnje pozitivni, predstavljaju dobru osnovu za razvoj salašarskog turizma i ukazuju na njegove potencijale, bilo je potrebno uraditi i valorizaciju datih salaša, gde se kvalitativno-kvantitativnom metodom pokušalo doći do što objektivnijih ocena. Što se tiče pristupačnosti, svi salaši sem salaša „Tatić“ su ocenjeni najvišom ocenom, a to je ocena pet. Razlog zbog kojeg je salaš „Tatić“ dobio najmanju ocenu je taj što na putu do salaša nije postojala nikakva turistička signalizacija. Salaš je počeo sa radom pre nekoliko godina, ali tek u februaru mesecu 2017. godine je na putu postavljena tabla koja usmerava na salaš. Ostala tri salaša se nalaze na Međunarodnom putu za Suboticu i imaju signalizaciju, tako da do njih nije teško doći. Ocene za turističku opremljenost, po mišljenju stručnih osoba su takođe visoke. Važno je napomenuti da salaš „Tatić“ ima najmanju tradiciju poslovanja i trenutno su prostorije za smeštaj gostiju u izgradnji, te su iz tog razloga ocene za opremljenost nešto niže. Sva četiri salaša su dobila najviše ocene za ambijent. Ocene za specifičnost resursa i značaj resursa za salaše su takođe visoke. Kroz razgovor sa zaposlenom u Centru za sport i turizam, moglo se zaključiti da svi salaši na prostoru Vojvodine, ne samo ova četiri, koji su otvoreni za prijem gostiju mogu svrstati u veoma opremljene i objekte koji prikazuju tradicionalni način života naroda sa ovih prostora i veoma su značajni za dalje očuvanje tradicije. Od posmatrana četiri salaša najnižu prosečnu oceni je dobio salaš „Tatić“, a najvišu „Brkin salaš“.

Misija salašarskog turizma je da postane prepoznatljiv kao vrsta odmora, odnosno izleta, za koji će se porodice sa decom opredeljivati. Vizija salašarskog turizma Bačke je da bude sinonim za kvalitet, očuvanu prirodu, tradiciju i gastronomiju ovog područja. Ciljevi su da se u narednih nekoliko godina podigne svest o očuvanju prirode, kao i o značaju salaša za očuvanje vojvođanske kulture i tradicije.

4 Zaključak

Različiti uticaji čine vojvođansku kuhinju specifičnom, a time i atraktivnom za turističku potražnju, tim više što se od svih oblika koji odražavaju promene u kulturnom životu sela, najmanje promenila ishrana stanovništva. Vojvođani vole da ugoste svakog dobrodošlog gosta, a biće dočekan dobrodošlicom i gostoprimstvom domaćina i ukućana. Tada će se poslužiti najvrednije što se ima u domaćinstvu.

Može se zaključiti da osnovu turističke ponude salaša čine ambijentalna domaća jela i pića po ukusu tradicionalne kuhinje. Salaši, koji su revitalizovani za potrebe turizma, u medijima i u turističkim brošurama predstavljeni su kao „mesta povratka tradiciji“, kao „autentični čuvari kulinarskog nasleđa Vojvodine“, stvarajući tako romantizovanu i idealizovanu predstavu o prošlosti vojvođanskih paora (Dragičević, 2007). Gastronomска politika restorana-salaša dovodi se u vezu sa globalnim aktivističkim „pokretom spore hrane“ (slow food movement) koji se zasniva na prehrambenim namirnicama koje se lokalno proizvode i na tradicionalnim tehnikama pripreme hrane. Polazeći od toga da se salaši kao sredina sve više plasiraju kao deo izuzetno kvalitetne atraktivne turističke ponude i orijentisu i otvaraju prema turistima, kao oaze odmora, rekreacije i specifične prevencije, nameće se potreba ozbiljnijeg i racionalnijeg odnosa prema njima.

Imajući u vidu rezultate istraživanja prema kojima su svi ispitanci bili krajnje zadovoljni uslugom, ambijentom i kvalitetom hrane i pića, dolazi se do zaključka da su salaši veliki potencijal za razvoj ruralnog turizma. Ovo pre svega ukazuje na potrebu dodatnih istraživanja kojima bi se utvrdila zastupljenost ovakvog oblika turizma, pre svega u ponudi turističkih agencija. Vuković i saradnici (2017b) su u svom istraživanju utvrdili da ruralni turizam u ponudi turističkih agencija skoro da uopšte nije zastupljen. Dakle, prepostavlja se da salašarski turizam takođe nije u dovoljnoj meri zastupljen u turističkoj ponudi, što pre svega podrazumeva odsustvo marketing aktivnosti.

Postoji veliki broj različitih načina kako destinacija ruralnog turizma, može biti predstavljena na turističkom tržištu. Svaki salaš može osmislitи svoj suvenir ili prodavati neki od svojih proizvoda koji je napravljen od dobara koja se nalaze na samom salašu. Sledeći način je povezivanje sa organizatorima putovanja za promovisanje smeštajnih kapaciteta na salašima. Još jedan način je i direktni marketing putem interneta. To je dobar instrument kojim se mogu promovisati svi proizvodi i lepote ruralnog turizma. Prostor Vojvodine na kojoj se nalaze mnogobrojni salaši predstavlja veliki potencijal za razvoj ovog oblika turizma. Dakle, revitalizacija salaša kroz turizam može imati višestruke pozitivne efekte, ne samo na domaćinstvo – vlasnika salaša, već i na sveukupan razvoj ruralnih prostora u kojima se salaši nalaze.

NAPOMENA: Rad je podržan od strane republičkog projekta III 47007, finansiranog od strane Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

VREDNOVANJE
RAZVOJA
TURIZMA NA
SALAŠIMA
BAČKE

Literatura 5

1. Bole, D., Pipan, P., Komac, B. (2013): Cultural values and sustainable rural development: A brief introduction. *Acta geographica Slovenica*, Vol. 52, No. 2, pp. 367-370.
 2. Brankov, J., Jovičić, D., Milijašević, D. (2015): Sustainable Tourism in National Park "Đerdap", Serbia - Attitudes of Local Population. *Journal of the Geographical Institute "Jovan Cvijić"* SASA, Vol. 65, No. 2, pp. 183-199.
 3. Campbell L. M. (1999): Ecotourism in rural developing communities. *Annals of Tourism Research*, Vol. 26, No. 3, pp. 534-553.
 4. Čomić, Đ., Pjevač, N., (1997): Turistička geografija, Savezni centar za unapredjenje hotelijerstva i ugostiteljstva, Beograd.
 5. Ćurčić, N., Bjeljac, Ž., (2007): Turistička valorizacija manifestacija slaninijada u Kaćarevu, scientific journal *Tourism*, No. 11, Department of Geography, Tourism and Hotel Management, Faculty of Natural Sciences, University of Novi Sad, pp. 89-93
 6. Dragičević, V. (2007): Turizam kao faktor revitalizacije salaša – primer Cvetnog i Majkinog salaša na Paliću. *Zbornik radova Geografskog instituta „Jovan Cvijić“ SANU*, 57, 223-231
 7. Everett, S., Aitchison, C. (2008): The role of gastronomy tourism in sustaining regional identity: a case study of Cornwall, South West England. *Journal of Sustainable Tourism*, Vol. 16, No. 2, pp. 150-167.
 8. Getz D., Carlsen J. (2005): Family business in tourism: State of the art. *Annals of Tourism Research*, Vol. 32, No. 1, pp. 237 – 258.
 9. Gaddefors J. (2005): Creating context entrepreneurial opportunities in a consumer market setting. *Journal of Enterprising Culture*, Vol. 13, No. 3, pp. 199-224.
 10. Getz D., Carlsen J. (2000): Characteristics and goals of family and owner-operated businesses in the rural tourism and hospitality sectors. *Tourism Management*, Vol. 21, No. 6, pp. 547-560.
 11. Gavrić, Đ. (1994). Bećejski Salaši, Ej, Salaši. Izdavačko preduzeće Matice srpske, Novi Sad, 93-107.
 12. Gajić, T., Vujko, A., Penić, M., Petrović, M., Mrkša, M. (2017): Significant involvement of agricultural holdings in rural tourism tourism development in Serbia. *Ekonomika poljoprivrede* 64(3), pp. 901-919.
 13. Lazukić, S. (2003): Seoska i salašarska Vojvodina, Novi Sad: Kulturno-istorijsko društvo PCESA
 14. Petrović, M. D., Vujko, A., Blešić, I. (2015): Leisure Time in Countryside: The Health Aspects of Agritourism Activities. *KNOWLEDGE - International Journal Scientific and Applicative papers*, Vol. 8, No. 1, pp. 131-136.
 15. Petrović, M., Blešić, I., Vujko, A., Gajić, T. (2017): The role of agritourism impact on local community in a transitional society: a report from Serbia. *Transylvanian Review of Administrative Sciences*, 50/2017, 146-163.
 16. Todorović, M., Bjeljac, Ž. (2007). Osnove razvoja ruralnog turizma u Srbiji. [Basics of rural tourism development in Serbia]. *Glasnik srpskog geografskog društva*. 87(1), 135-148.
 17. Tomić, P., et al., (2002): Vojvodina, naučno-popularna monografija, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo, PMF, Novi Sad.
 18. Ursache, M. (2015): Tourism – significant driver shaping a destinations heritage. *Procedia - social and Behavioral Sciences*, Vol. 188, No. 14, pp. 130-137.
 19. Vujko, A., Petrović, M., Dragosavac, M., Gajić, T., (2016): Differences and similarities among rural tourism in Slovenia and Serbia - perceptions of local tourism workers. *Ekonomika poljoprivrede*, 4/2016, 1459-1469.
 20. Vujko, A., Plavša, J. (2014): Evaluation of National Park Fruška Gora (Serbia) for sport and recreational tourism; *Acta geographica Slovenica*, Vol. 54, No.2, pp. 321-334
 21. Vujko, A., Gajić, T., Dragosavac, M., Maksimović, B., Mrkša, M. (2017b): Level of integration among rural accommodation sector and travel agencies. *Ekonomika poljoprivrede* 64(2)/2017, pp. 659-670.
- Primljen/Received: 27.06.2017.
Prihvaćen/Accepted: 15.09.2017.

PREFERENCIJE MLAĐIH POTROŠAČA PRILIKOM KUPOVINE VINA

Vlahović Branislav¹, Užar Dubravka²

Rezime

Osnovni cilj rada jeste da istraži stavove, mišljenja i preferencije mlađih kategorija ispitanika prilikom njihove odluke o kupovini i konzumiranju vina. U istraživanju primenjen je metod ispitivanja pomoću anketnog upitnika na 100 ispitanika u Novom Sadu. Rezultati istraživanja pokazuju da postoji slab intenzitet kupovine i konzumiranja vina mlađih potrošača. Najveći broj ispitanika vino konzumira manje od jednog puta mesečno. Najveći broj ispitanika kupuje vino čija cena je niža od 500 dinara po boci. Brend vina bitan je element prilikom odluke o kupovini vina. Od eksternih obeležja najvažnija je vrsta vina, slijede cena i proizvođač, od internih obeležja najvažniji je ukus vina. Ispitanici najviše preferiraju bela vina, neznatno zaostaju crvena a najmanje roze (ružičasta) vina. Mlađi ispitanici češće kupuju domaća u odnosu na inostrana vina. Od uvoznih vina najviše preferiraju vina iz Crne Gore i Francuske a najmanje iz Mađarske, Slovenije i Hrvatske. Dobijeni rezultati treba da ukažu proizvođačima vina kako da svoju proizvodnu i cenovnu politiku definišu prema preferencijama mlađih kategorija potrošača.

Ključne reči: anketa, potrošnja, vino, mlađi potrošači.

WINE PURCHASE PREFERENCES OF YOUNG CONSUMERS

Vlahović Branislav¹, Užar Dubravka²

Summary

The main goal of the paper is to investigate the attitudes, opinions and preferences of younger categories of respondents in their decision to purchase and consume wine. The research method was a questionnaire for 100 respondents in Novi Sad. The results of the research show that purchasing and consuming wines by younger consumers is of low intensity. The majority of respondents consume wine less often than once a month. The largest number of respondents purchase wine which costs less than 500 RSD per bottle. The brand of wine is an important element in making decision about wine purchase. The most important external features are the type of wine, followed by the price and the producer, while the most important internal feature is the taste of wine. The respondents mostly prefer white wines, immediately followed by red wines while the least popular are rosé (pink) wines. Younger respondents more frequently purchase domestic wines than foreign ones. The imported wines the respondents prefer most are from Montenegro and France, while the least popular wines are from Hungary, Slovenia and Croatia. The obtained results should indicate to wine producers how to define their production and price policy according to preferences of younger categories of consumers.

Key words: questionnaire, consumption, wine, younger consumers.

¹ Dr Branislav Vlahović, redovni profesor, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad, Trg Dositeja Obradovića 8, Novi Sad, vlahovic@polj.uns.ac.rs

² Dipl. men. Dubravka Užar stručni saradnik, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad, Trg Dositeja Obradovića 8, Novi Sad, dubravka.uzar@polj.uns.ac.rs

1 Uvod

Potrošnja vina Republici Srbiji je relativno niska i iznosi 14 litara po stanovniku (2015.), što je manje od evropskog proseka za 11 litara (The Wine Institute). Ovako niska potrošnja vina pre svega, treba da zabrine proizvođače vina jer oni svoj prihod upravo ostvaruju od prodaje vina. Da bi zadovoljili potrebe i zahteve potrošača proizvođači moraju konstantno da vrše istraživanje navika, potreba i preferencija potrošača prilikom kupovine i konzumiranja vina. Ono što obuhvata ponašanje potrošača jeste proces prikupljanja informacija usmerenih ka odluci o kupovini, kao i proces korišćenja i ocenjivanja (Moutinho, 2005.). Marketinško istraživanje fokusira se na ponašanje potrošača (Schiffman and Kanuk, 2004.).

Preferencije potrošača i njihove potrošačke navike glavna su pitanja koja treba proizvođači vina da uzimaju u obzir prilikom koncipiranja proizvodne politike. Interes za istraživanjem mlađe populacije proizilazi iz potrebe za upoznavanjem potrošača sa vinom do kraja njegove adolescencije zato što se u tim godinama života stvaraju krajnje potrošačke navike te se oblikuje kupovni stil (Garcia et al. 2013.). Vinske preferencije, percepcija vina, potrošnja i očekivanja od vina značajno se razlikuju kod mlađih potrošača u odnosu na starije. Kompanije su zainteresovane za mlađe zbog njihove potrošačke moći i uticaja na kupovinu, te kao budućih kupaca i potrošača (Story and French, 2004.). Otkrivanje potrošačkih preferencija prema vinu, njihovih stavova i kupovnog ponašanja omogućuje proizvođačima definisanje odgovarajućeg marketing programa i strategije koje bi zadovoljile njihove potrebe i poboljšale prodaju i potrošnju vina.

Pregled naučne i stručne literature ukazuje da još uvek ne postoje dovoljno istražena naučna saznanja o motivima za kupovinu i konzumiranje vina. Istraživanjem preferencija potrošača u kupovini i potrošnji vina bavili su se, pored ostalih i sledeći autori: Gil i Sanches (1997.), Fang i Pan (2003.), Radman et al. (2004.), Qennani-Petrla et al. (2007.), Com-Ruelle et al. (2008.), Somogyi et al. (2011.), Moran i Saliba (2012.), Vlahović et al. (2012.), Lafranchi i Gianetto (2013.), Bajac (2014.), Thach i Chang (2015.), Qing i Hu (2016.). Međutim u Republici Srbiji ne postoje egzaktna istraživanja koja su se bavila potrošnjom vina mlađih kategorija potrošača.

Predmet i cilj istraživanja 2

Predmet rada jeste istraživanje potreba, navika, mišljenja, preferencija (sklonosti) i ponašanja potrošača prilikom kupovine i konzumiranja vina. Cilj istraživanja usmeren je isključivo na segment mlađih kategorija, potencijalnih konzumenata vina kako bi se dobila opšta slika percepcije mlađe populacije o najznačajnijim elementima koji opredeljuju (determinišu) njihovu kupovinu i konzumaciju vina. Ovo predstavlja polaznu osnovu proizvođačima vina da definišu svoju proizvodnu strategiju prema zahtevima i potrebama te kategorije kupaca. Ideja za ovakvo istraživanje nađena je u radu Radman et al. (2004.) u Hrvatskoj.

Materijal i metodologija rada 3

Podaci o stavovima i ponašanju mlađih kategorija prikupljeni su metodom ispitivanja upotrebom anketnog upitnika. Istraživanje je zasnovano na jednostavnom slučajnom uzorku od 100 ispitanika i sprovedeno na području grada Novog Sada u periodu maj-jul 2017. Iako se radi o relativno malom uzorku smatramo da su dobijeni odgovori dovoljno indikativni i da mogu da ukažu na osnovne faktore tražnje i potrošnje vina. Zbog malog anketnog uzorka mogućnost generalizacije dobijenih rezultata relativno je ograničena i iste treba tumačiti sa izvesnom rezervom.

U prvom delu anketnog upitnika postavljena su pitanja o ponašanju potrošača pri kupovini i potrošnji vina. Sledeća grupa pitanja odnosila se na važnost pojedinih (internih i eksternih) obeležja vina. Posebna grupa pitanja odnosila se na preferencije prema poreklu i načine kako povećati potrošnju vina. Prikupljeni podaci obrađeni su u statističkom programskom paketu (SPSS). Uticaj važnijih elemenata na dobijene odgovore računat je preko dvovarijantne analize podataka (hi-kvadrat test).

Rezultati istraživanja 4

Opis uzorka - od 100 anketiranih ispitanika sa područja grada Novog Sada i okoline 47% je muškog pola a 53% ženskog. Najveći broj ispitanika (90%) nalazi se u starosnom intervalu od 18-25 godina, dok se u starosnom intervalu 26-35 godina nalazi 10% ispitanika. Istraživanje se u potpunosti zasniva na mlađoj po-

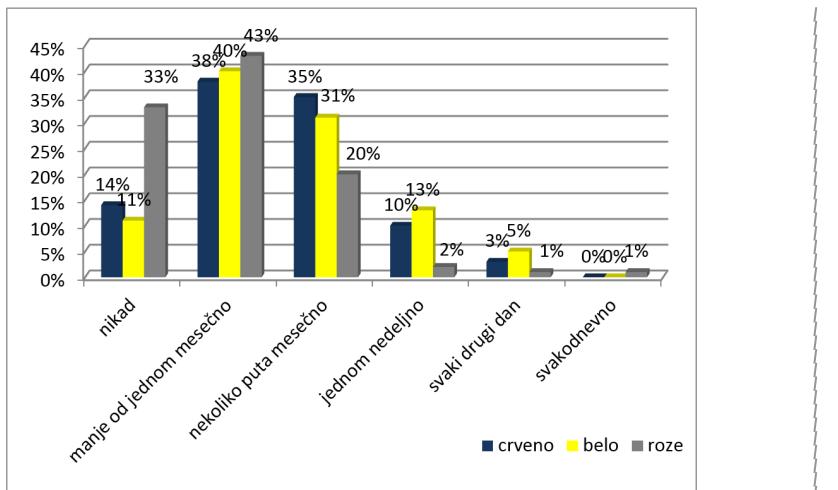
populaciji. Među ispitanicima najviše je onih sa završenom srednjom školom (87%), zatim ispitanika koji su završili osnovne studije (12%), dok je najmanji broj sa završenim master studijama (1%). Najveći deo ispitanika ima mesečna primanja domaćinstva u intervalu od 40.001-80.000 dinara (38%), zatim od 25.001-40.000 dinara (19%), od 25.001-40.000 dinara (18%), do 25.000 dinara 13% ispitanika i preko 120.001 dinara 12% ispitanika.

Intenzitet (učestalost) kupovine i konzumiranja vina - od ukupnog broja ispitanika 77% izjasnilo se da su potrošači vina te su njihovi odgovori uzeti kao relevantni, a ostatak ispitanika koji ne konzumiraju vino kao glavne razloge navode odsustvo navika (22%) i zdravstvene razloge (1%). Veličina udela konzumenata u definisanom uzorku od važnosti je za proizvođače vina jer u odnosu na njega mogu da definišu veličinu i strukturu potencijalnog tržišta.

Rezultati istraživanja pokazuju da postoji slab intenzitet konzumiranja vina mlađih ispitanika. Najveći broj ispitanika vino konzumira manje od jednog puta mesečno. Sledi intenzitet nekoliko puta mesečno (grafikon 1). Prema rezultatima istraživanja u Hrvatskoj visok procenat ispitanika mlađe populacije koji retko ili veoma retko konzumiraju vino uslovljen je konzumacijom piva (Radman et al. 2004.). Ispitanici najviše preferiraju bela vina (39%), neznatno zaoštaju crvena (38%) a najmanje roze (ružičasta) vina (23%). Vino više piju mlađi ispitanici ženskog pola (53% ispitanika), nego ispitanici muškog pola (47%). Hi-kvadrattest ($p = 0,08$) pokazao je da je veći udeo ženskih potrošača koji konzumiraju crveno vino.

Mesto kupovine vina - ispitanici najčešće kupuju vino u supermarketima (55%) i u megamarketima (42%), a retko, odnosno veoma retko direktno od proizvođača (78%), od rodbine ili prijatelja (78%) kao i iz sopstvene proizvodnje (86%). Jedan od razloga jeste veliki asortiman ponuđenih vina u maloprodajnim objektima. Istraživanja sprovedena u Grčkoj (Tzimitra-Kalogianni et al. 1999) ukazuju da se vino najčešće kupuje u supermarketima i vinskim podrumima, što je uslovljeno navikama ispitanika. Slični rezultati dobijeni su i u istraživanju u Hrvatskoj (Radman et al. 2004.) gde se vino najčešće kupuje u maloprodajnim objektima trgovinskih lanaca (preko 50%), a znatno ređe u vinotekama (nešto više od 10%).

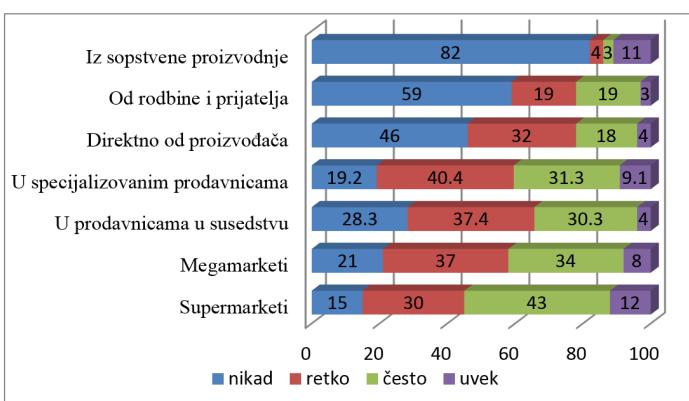
Rezultati istraživanja pokazuju da osobe ženskog pola više kupuju u supermarketima i megamarketima, dok osobe muškog pola više kupuju u supermarketima i specijalizovanim prodavnicama pića ($p=0,005$). Dobijeni rezultati bitni su za male proizvođače vina koji

Grafikon 1: Intenzitet kupovine vina

Chart 1: Intensity of wine purchase

treba da odgovarajućim promotivnim i drugim aktivnostima utiču odnosno "privuku" potrošače da vino kupuju direktno od njih i da ih odgovarajućim argumentima (niža cena, mogućnost degustacije i sl.) ubede u ispravnost njihove odluke.

Grafikon 2: Mesto kupovine vina

Chart 2: Place of wine purchas

Izdvajanje sredstava za kupovinu vina – na osnovu izdvajanja sredstava za kupovinu vina u maloprodajnim objektima, svi ispitanici podeljeni su u nekoliko intervalnih grupa. Najniži cenovni segment obuhvata 5% ispitanika koji kupuju vina po ceni nižoj od 200 dinara po boci. Srednji cenovni segment (30%) ispitanika kupuje vina po ceni od 201-350 dinara dok najveći broj ispitanika (34%) kupuje vino po ceni u intervalu od 351-500 dinara. Viši cenovni segmenti

obuhvataju 14% ispitanika koji kupuju vina od 501-750 dinara. U visokom cenovnom segmentu spadaju potrošači koji izdvajaju od 751-900 dinara (12% ispitanika) za bocu vina kao i preko 901 dinara (5%) ispitanika. Postoji značajna korelaciona veza između visine prihoda i izdvajanja sredstava za kupovinu boce vina ($p=0,013$). Ispitanici sa primanjima u intervalu od 40 do 80 hiljada dinara izdvajaju od 351 do 500 dinara za kupovinu boce vina. Evidentno je da najveći broj ispitanika (79%) kupuje vino čija cena je niža od 500 dinara po boci. Ovo je bitno za proizvođače kako bi svoju cenovnu politiku uskladili intenzitetu ispoljene cenovne tražnje prema ovom segmentu populacije.

Važnost brenda prilikom kupovine vina - brend je proizvod sa dodatnim dimenzijama koje ih na izvestan način izdvajaju od ostalih proizvoda dizajniranih radi zadovoljenja iste potrebe (Kotler and Keler, 2006). Brend donosi potrošaču poruku o svojoj privilegiji tj. da pored potrebe za zadovoljstvom potrošač istovremeno zadovoljava segmente moći, poštovanja, samorealizacije i samopouzdanja i sl. 18% ispitanika smatra da je brend vrlo ili izuzetno važan prilikom odluke o kupovini vina. Većina ispitanika (56%) smatra da je isti donekle važan, dok 20% smatra da brend nije važan prilikom njihove odluke o kupovini vina (tabela 1). Rezultati ukazuju da je brend vina važniji za osobe ženskog u odnosu na osobe muškog pola. Sa porastom visine dohotka važnost brenda dobija na značaju. Takođe, sa porastom dohotka cena brenda kao faktor kupovine gubi na značaju. Rezultati ukazuju da je brend vina bitan elemenat prilikom odluke o kupovini vina jer je važnost brenda značajan za 74% ispitanika. To znači da pred proizvođačima stoji važan zadatak - kako i kojim aktivnostima izgraditi sopstveni brend.

Tabela 1: Važnost brenda prilikom kupovine vina

Table 1: Importance of brand in wine purchase

Važnost brenda	%	Spremnost za plaćanje više cene	%
Izuzetno važan	5,0	Nisam spremam	24,0
Vrlo važan	13,0	Spreman sam za 10%	28,0
Donekle važan	56,0	Spreman sam za 20%	32,0
Nije naročito važan	20,0	Spreman sam za 30%	11,0
Nemam izgrađen stav	6,0	Spreman sam više od 40%	5,0

Izvor: anketa autora

Drugi segment ovog pitanja odnosio se na spremnost ispitanika da plati veću cenu za brendirano vino. Najveći deo ispitanika (76%) izrazilo je spremnost da plati veću cenu za brendirano vino. Međutim, pretpostavka je da bi učestalost kupovine bila manja. Ovo je takođe bitno za proizvođače, da grade brend vina jer će na taj način

imati satisfakciju u postizanju veće cena na tržištu. Najveći broj ispitanika (32%) spremjan je da plati za 20% veću cenu za brendirano vino. Najmanji broj ispitanika (5%) spremjan je da plati za 40% veću cenu za brendirano vino. Visina dohotka bitno determiniše i stav ispitanika o spremnosti izdvajanja sredstava za kupovinu brendiranog vina.

Važnost pojedinih obeležja prilikom kupovine vina – sva obeležja podeljena su u dve grupe; eksterna i interna. Ispitanici su ocenjivali važnost sledećih eksternih obeležja vina: cenu, proizvođača ili marke, vrstu vina, starost, oblik boce i atraktivnost etikete. U okviru internih (organoleptičkih) obeležja vina ocenjivali su: boju, ukus, miris i sadržaj alkohola u vinu. Važnost pojedinih obeležja merena je na Likertovoj skali od (1-5), pri čemu je 1 značilo potpuno nevažno obeležje a 5 jako (izuzetno) važno obeležje (tabela 2).

Tabela 2: Važnost eksternih obeležja prilikom kupovine vina

Table 2: Importance of external features in wine purchase

Kriterijum važnosti	Udeo ispitanika u %		Srednja ocena
	Jako važno ili važno (5 i 4)	Potpuno nevažno ili nevažno (1 i 2)	
Cena	57	11	3,64
Proizvođač	54,5	12,1	3,55
Vrsta vina	79	8	4,09
Starost vina	26	33	2,91
Robna marka	33	29	2,99
Oblik boce	23	51	2,54
Atraktivnost etikete	22	51	2,54

Izvor: anketa autora

Najvažnije eksterno obeležje jeste vrsta vina koje je ocenjeno prosečnom ocenom 4,09. Najveći broj (79%) ispitanika smatra vrstu vina jako važnim ili važnim obeležjem prilikom odluke o kupovini. Ispitanicima su jako važni i cena (3,64) kao i proizvođač vina (3,55). Prema rezultatima istraživanja u Hrvatskoj (Radman et al. 2004.) uočava se da je najvažniji faktor cena vina (ocena 3,66). Pripadnicima mlađe populacije sa nižim primanjima domaćinstva visina cena predstavlja vrlo značajan faktor prilikom odluke o kupovini vina. Usled nedostatka iskustva o značajnim parametrima kvaliteta vina pripadnici mlađe generacije prilikom donošenja odluke o kupovini u značajnoj meri vođeni su kriterijumom visine cena. Najmanje važno eksterno obeležje prilikom odluke o kupovini vina predstavljaju oblik boce i atraktivnost etikete koji su ocenjeni ocenom 2,54 (tabela 3).

Najvažnije interno obeležje predstavlja ukus vina, ocena važnosti iznosi 4,7 sledi miris (buke) vina sa prosečnom ocenom 4,07. Buke (franc. bouquet) vina predstavlja skup mirisnih sastojaka u vinu koje se oseti čulom mirisa. Buke je tercijarna vrsta arome koja često zavisi od starosti vina. Pojam je nastao od francuske reči za aromu tj. za

stručak cveća (buket). Manje važan elemenat predstavlja boja vina (3,63), dok je najmanje važan sadržaj alkohola u vinu, mada je i on ocenjen relativno visokom prosečnom ocenom (3,37). Slični rezultati dobijeni su i u istraživanju u Hrvatskoj (Radman et al. 2004.). UKUS vina važniji je za ženski deo ispitanika. 53% osoba ženskog pola smatra da je ukus važan, dok znatno manji procenat muške populacije (44%) smatra da je ukus važan faktor prilikom odluke o kupovini vina. Sadržaj alkohola takođe, važniji je za ženski deo ispitanika (29% ispitanika ženskog pola smatra da je sadržaj alkohola vrlo važan, nasuprot 14% muških ispitanika). Istraživanja koja su sprovedena u Severnoj Americi pokazala su da pripadnici mlađe generacije preferiraju vina sa većim procentom alkohola (Qenani-Petrela et al., 2007.).

Tabela 3: Važnost internih obeležja prilikom kupovine vina

Table 3: Importance of internal features in wine purchase

Kriterijum važnosti	Udeo ispitanika u %		Srednja ocena
	Jako važno ili važno (5 i 4)	Potpuno nevažno ili nevažno (1 i 2)	
Ukus	97	3	4,70
Miris	77	4	4,07
Boja	59	12	3,63
Sadržaj alkohola	46	9	3,37

Izvor: anketa autora

Eksterni činoci važniji su potrošačima sa manje iskustva i znanja, dok su interni činoci kao što su ukus vina, miris i boja prioriteti kod stručnih potrošača sa višim nivoom znanja i iskustva (Kennett-Hensel et al, 2011.). Istraživanja sprovedena u Grčkoj (Tzimitra-Kalogianni et al. 1999) ukazuju da najznačajniji elementi prilikom odluke o kupovini vina predstavljaju "full taste", čistoća (clarity), oznaka porekla (appellation of origin), aroma i privlačna etiketa (attractive label). Za ispitanike u Srbiji kao što je konstatovano, etiketa ne predstavlja značajniji elemenat prilikom odluke o kupovini vina.

Razlozi kupovine domaćih i inostranih vina – mlađi ispitanici češće kupuju domaća vina, koja su ocenjena prosečnom ocenom 3,65 (tabela 4). Najvažniji faktori prilikom odluke o kupovini domaćih vina jesu dobar (lep, dopadljiv) ukus (ocena 4,14) kao i prihvatljiva cena (ocena 3,95).

Među ponuđenim odgovorima najmanje važan faktor jeste stav: „kupujmo domaće“ čija je prosečna ocena 3,12. Trećina ispitanika ne slaže se sa stavom da je to dovoljno dobar razlog za kupovinu domaćeg vina. Dobijeni rezultati ohrabrujući su za domaće proizvođače vina da još više pažnje posvete kako kvalitetu tako i drugim elementima vina kao što su cena, promocija i distribucija u cilju veće prodaje.

Tabela 4: Razlozi kupovine domaćih vina**Table 4: Reasons for purchasing local wines**

Kriterijum važnosti	Udeo ispitanika u %		Srednja ocena
	Potpuno se slažem ili slažem se (5 i 4)	Uopšte se ne slažem i ne slažem se (1 i 2)	
Dobar (lep) ukus	84	16	4,14
Prihvatljiva cena	77	7	3,95
Lep dizajn boce i etikete	40	27	3,27
Kvalitet	60	9	3,69
Volim domaća vina	68	9	3,83
Stav "kupujmo domaće"	39	31	3,12

Izvor: anketa autora

PREFERENCIJE
MLAĐIH
POTROŠAČA
PRILIKOM
KUPOVINE VINA

Faktor koji najviše motiviše ispitanike za kupovinu inostranih vina jeste ukus (ocena 3,76). Takođe, smatraju da su strana vina pitka (ocena 3,67) i imaju visok kvalitet (ocena 3,66). Relativno mali procent ispitanika (18,2%) ne slaže se da strana vina imaju ekskluzivnost i otmenost, kao i da ih ne privlači tradicija zemlje proizvođača (16,2%).

Tabela 5: Razlozi kupovine inostranih vina**Table 5: Reasons for purchasing foreign wines**

Kriterijum važnosti	Udeo ispitanika u %		Srednja ocena
	Potpuno se slažem ili slažem se (5 i 4)	Uopšte se neslažem i ne slažem se (1 i 2)	
Dobar (lep) ukus	71,7	6	3,76
Kvalitet	63,7	6	3,66
Lep dizajn boce i etikete	47,5	12,2	3,34
Pitka su	63,6	6	3,67
Osećaj ekskluzivnosti	41,4	18,2	3,34
Tradicija zemlje	45,4	16,2	3,27

Izvor: anketa autora

Preferencije potrošača prema zemlji porekla uvoznih vina – najveći deo ispitanika (29%) preferira vina iz Crne Gore i Francuske (27%). Najmanje se preferiraju vina iz Mađarske (62% ispitanika nikad ne kupuje ovo vino), zatim iz Slovenije (59% ne kupuje), i Hrvatske (53% ispitanika ne kupuje).

Povećanje potrošnje vina - dobijeni odgovori veoma su heterogene prirode, dominiraju sledeći: bolja propaganda vina (86% ispitanika smatra da na taj način može da se unapredi prodaja vina), zatim atraktivnija ambalaža (85%), niža cena (82%), edukacija potrošača (72%), bolja ponuda (70%) i bolji kvalitet vina (65%). Ekonomска propaga-ganda predstavlja značajan faktor za unapređenje potrošnje vina, istraživanja su pokazala da su pripadnicima mlađe generacije bitni koncepti zabave i kreativnosti (Moralic i Pandža Bajs 2014). Pripadnici mlađe generacije smatraju da vino treba oglašavati u zabavnoj i opuštenoj atmosferi, na drugačiji način nego što se oglašavaju pivo ili žestoka pića (Thach and Olsen 2006.).

5 Zaključak

Rezultati istraživanja pokazuju da postoji slab intenzitet (učestalost) kupovine i konzumiranja vina mlađih ispitanika. Najveći broj ispitanika vino konzumira manje od jednog puta mesečno. Sledi intenzitet nekoliko puta mesečno.

Ispitanici najčešće kupuju vino u supermarketima i u megamarketima a retko direktno od proizvođača. Jedan od razloga jeste veliki assortiman ponuđenih vina u maloprodajnim objektima.

Visina prihoda ispitanika značajno utiče na izdvajanje sredstava za kupovinu vina. Najveći broj ispitanika (79%) kupuje vino čija cena je niža od 500 dinara po boci.

Brend vina predstavlja bitan elemenat prilikom odluke o kupovini vina što navodi tri četvrtine ispitanika. To znači da pred proizvođačima stoji važan zadatak - kako i kojim aktivnostima izgraditi sopstveni brend. Najveći deo ispitanika (76%) izrazio je spremnost da plati veću cenu za brendirano vino.

Najvažnije eksterno obeležje jeste vrsta vina, ispitanicima su važni cena i proizvođač vina. Najvažnije interno obeležje vina predstavlja ukus, sledi miris (buke) vina. Ispitanici najviše preferiraju bela vina, neznatno zaostaju crvena a najmanje roze (ružičasta) vina. Ispitanici muškog pola više preferiraju bela a ženskog pola crvena i roze vina.

Mlađi ispitanici češće kupuju domaća vina, koja su ocenjena prosečnom ocenom 3,65. Najvažniji faktori prilikom odluke o kupovini domaćih vina jesu dobar (lep, prijatan) ukus i prihvatljiva cena. Najveći deo ispitanika preferira vina iz Crne Gore i Francuske. Najmanje preferiraju vina iz Mađarske, Slovenije i Hrvatske.

Otkrivanje potrošačkih preferencija prema vinu, njihovih stavova i kupovnog ponašanja omogućava proizvođačima definisanje odgovarajućeg marketing programa, strategije i taktike koje bi zadovoljile potrebe mlađih potrošača, povećale prodaju i potrošnju vina.

6 Literatura

1. Bajac Emilija (2014.): Istraživanje o preferencijama potrošača u potrošnji vina, Aktuelni savjetnik, godina 3, broj 10. PSS Vrbas, Vrbas.
2. Fang, C. and Pan, S. (2003.). Liquor and Beverage Consumption in China: A Censored Demand System Approach, American Agricultural Economics Association Annual Meeting 2003.
3. Garcia A, Gil J.M., Angulo A.M. (1998.): Spanish Demand for Wine at Home: A Double-Hurdle Model, Vineyard Data Quantification Society, Conference - Ajaccio - October 2 & 3.

4. Gil, J. M., Sánchez, M., (1997.): Consumer preferences for wine attributes: a conjoint approach, British Food Journal, 99.
5. Kennett-Hensel, P., Neeley, R. C., Min, S. K. (2011.): Uncorking the mystery of marketing wine to generation Y: Lessons from consumer psychology, The Marketing Management Journal, 21 (2).
6. Kotler P., Keller K. L. (2006.): Marketing menadžment, Data status, Beograd
7. Lanfranchi, M., Giannetto C. (2013.): The Consumption of Wine: A Analysis of Market Conducted in Sicily, Revista Română de Statistică nr. 11 / 2013
8. Laure Com-Ruelle, L. Dourgnon, P. Jusot, F., Lengagne, P., (2008.): Alcohol consumption in France: one more glass of French paradox, Institute for research and information in health economics, Issues in health economics n° 129.
9. Moralić, S., Pandža Bajs, I. (2014.): Analiza obilježja hrvatskih potrošača generacije Y u potoršnji vina, Zbornik Ekonomskog fakulteta u Zagrebu, 12(2), 1-16.
10. Moran, C., Saliba, A., (2012.): Reasons for drinking wine and other beverages – comparison across motives in older adults, International Journal of Wine Research 2012.
11. Moutinho L. (2005.): Strateški menadžment u turizmu, Masmedia, Zagreb.
12. Qenani - Petrela, E., Wolf, M., Zuckerman, B. (2007.): Generational differences in wine consumption, Journal od Food Distibution Research, 38 (1).
13. Qing, P., Hu, W., (2016.): Chinese Consumer Preference for Red Wine Attributes, Selected Paper prepared for presentation at the 2016 Agricultural & Applied Economics Association Annual Meeting, Boston, Massachusetts, July 3-Aug 2.
14. Radman, M., Kovačić, D., Gašparec-Skočić, Lj. (2004.): Wine perception and co-nsumption among young adults in Croatia, XXVIII. World Congress of Vine and Wine, 4 - 9 July 2004, Vienna, Book of Abstracts, CD proceedings.
15. Schiffman G., Kanuk L. (2004.): Ponašanje potrošača, Mate, Zagreb
16. Somogyi, S., Li, E., Johnson, T., Bruwer, J. and Bastian, S. (2011.): The underlying motivations of Chinese wine consumer behavior, Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics 23.
17. Story, M., French, S. (2004.): Food advertising and marketing directed at children and adolescents in the US, International Journal of Behavioral Nutrition and Physical Activity, 1(1), 3.
18. Thach, C. E., Olsen, E. J. (2006.): Market segment analysis ti target young adult wine drinkers, Agribusiness, 22 (3).
19. Thach, L. Chang, K., (2015.): Survey of American Wine Consumer Preferences, dostupno na adresi: <https://www.winebusiness.com/news/-dataid=getArticle>
20. Vlahović, B., Potrebić, V., Jeločnik, M., (2012.): Preferences of wine consumers on serbian market, Economics of Agriculture 1/2012, Bel-grade.
21. <https://www.wineinstitute.org/>
<http://www.wineq.org/index.php?p=99>
<http://www.stat.gov.rs/WebSite/Default.aspx>
<http://www.fao.org/faostat/en/#data/QD>
http://webrzs.stat.gov.rs/documents/00/01/69/22/Vinogradarski_atlas.pdf
 (pristupljeno juli i avgust 2017.)

Primljen/Received: 7.09.2017.

Prihvaćen/Accepted: 15.09.2017.

РАЧУНОВОДСТВЕНО ОБУХВАТАЊЕ ОСНОВНОГ СТАДА У ПОЉОПРИВРЕДНИМ ПРЕДУЗЕЋИМА¹

Дулић Весна, Вукоје Вељко²

Резиме

У раду се разматрају најважнија методолошко-апликативна питања рачуноводственог обухватања основног стада. Рачуноводствено обухватање биолошке имовине је доста комплексно, јер захтева бројну и разноврсну аналитичку евиденцију, сложене поступке обрачуна трошкава и резултата, односно процењивања вредности ове имовине. У теорији и пракси постоје два метода вредновања биолошке имовине: „фер вредност“ и „набавна вредност“. MPC 41-Пољопривреда примарно предвиђа вредновање биолошке имовине по фер вредности, осим у изузетним случајевима. Ако при почетном признавању биолошке имовине није могуће поуздано утврдити фер вредност, допуштена је употреба метода набавне вредности. У раду се детаљно разматрају предности и недостаци оба метода. Метод фер вредности има низ предности с обзиром да уважава актуелне (тржишне) цене биолошке имовине, једноставнији је за примену и омогућава поузданije финансијско извештавање.

Кључне речи: основно стадо, вредновање, фер вредност, набавна вредност

ACCOUNTING TREATMENT OF PRIMARY HERD IN AGRICULTURAL ENTERPRISES

Dulić Vesna, Vukoje Veljko¹

Summary

The paper discusses the most important methodological-appllicative issues of accounting treatment of primary herd. Accounting treatment of biological property is quite complex as it requires numerous and various analytical records, complex methods of costs and results calculation, i.e., the valuation of this property. In theory and practice there are two methods of biological property valuation: "fair value" and "purchase value". IAS 41-Agriculture primarily predicts valuation of biological property per fair value, excluding exceptional cases. If it is impossible to determine fair value upon the initial recognition of a biological property, the use of purchase value method is allowed. Both methods have certain advantages and disadvantages which are elaborately discussed in this paper. The advantages are mostly related to the method of fair value, except for the initial evaluation where certain limitations might appear. The method of fair value recognizes the current (market) prices of biological property. Furthermore, its application is simpler and it enables a more reliable financial reporting.

Key words: primary herd, valuation, fair value, purchase value

¹ Рад је резултат истраживања у оквиру пројекта 114-451-2601/2016-2 који финансира Покрајински секретаријат за науку и технолошки развој АПВ.

² Дипл. менаџ. Дулић Весна, сарадник у настави, Др Вукоје Вељко, редовни професор, Универзитет у Новом Саду, Пољопривредни факултет, Департман за економику пољопривреде и социологију села, Трг Доситеја Обрадовића 8, 21000 Нови Сад, Србија, e-mail: vesna.vucicevic@polj.uns.ac.rs, vukoje@polj.uns.ac.rs.

¹ Dulić Vesna, BSc, teaching assistant, Vukoje Veljko, PhD, full professor, University of Novi Sad, Faculty of Agriculture, Trg Dositeja Obradovića 8, 21000 Novi Sad, Serbia, e-mail: vesna.vucicevic@polj.uns.ac.rs, vukoje@polj.uns.ac.rs

1 Увод

Основно стадо, по правилу, представља врло вредну имовину пољопривредних предузећа. У најширем смислу, обухвата радну, спортску и приплодну стоку, укључујући и сточни подмладак. Обрачун и евиденција основног стада знатно је сложенија у односу на друга биолошка средства. Обрачун основног стада непосредно је повезан са обрачуном одговарајуће сточарске производње. Ради се о производњама континуираног карактера, у којима се свакодневно јављају трошкови, а по правилу, и већи број везаних производа, што обрачун и евиденцију чини захтевнијим. Поред основне и помоћне (аналитичке) књигово-дствене евиденције, веома је важна и ванкњигово-дствена (оперативна) евиденција на основу које се врше разни помоћни обрачуни. Посебно су значајни листови стоке, на основу којих се саставља обрт стада.

У раду се превасходно разматрају основна методолошко-апликативна питања различитих начина вредновања основног стада, са акцентом на упоредну анализу њихових предности и недостатака. У погледу вредновања основног стада МРС 41-Пољопривреда прилично је јасан. Параграф 12 овог стандарда предвиђа да се: „Биолошко средство одмерава приликом почетног признавања и на крају сваког извештајног периода по фер вредности умањеној за трошкове продаје, осим у случају када се фер вредност не може поуздано одмерити“. Проблем немогућности поузданог одмеравања биолошких средстава најчешће се јавља код њиховог почетног признавања када фер вредности нису доступне или су алтернативне процене фер вредности непоуздане (цене последње тржишне трансакције, цене сличних средстава, секторски репери). У таквом случају МРС 41 у параграфу 30 предвиђа да „биолошко средство треба одмерити по набавној вредности умањеној за акумулирану амортизацију и евентуалне акумулиране губитке од умањења вредности“. Овај проблем је, међутим, израженији код вишегодишњих засада и шума него код основног стада.

Фер вредност средства заснива се на његовој садашњој локацији и стању. Као резултат тога, на пример, фер вредност стоке на фарми је цена за стоку на одговарајућем тржишту умањена за трошкове транспорта и друге трошкове допремања стоке на то тржиште (МРС 41-Пољопривреда). Вредност појединачних врста основног стада утврђује се на активном тржишту, односно користе

се подаци из Прегледа цена живе стоке по клничним и пијачним ценама, које образује Министарство пољопривреде, путем успостављеног Система тржишних информација пољопривреде Србије (Чанак, 2016). Argiles and Slof (2001) сматрају употребу фер вредности за мерење биолошких средстава веома добром методом јер избегава сложеност обрачуна и трошкове које ти обрачуни проузрокују за највећи број малих пољопривредних фарми.

Практичан проблем у сточарству јавља се при узгоју подмлата (крава са телетом). У почетној фази развоја телад не могу егзистирати сама, а пољопривредна предузећа/фарме често не могу наћи купце за „скуп биолошких средстава“. Уколико се појави овакав случај то значи да предузеће не испуњава важан захтев фер вредности, а то је мерење вредности биолошких средстава у садашњем стању, локацији и условима. (Вучичевић, 2017).

2 Материјал и метод рада

Методолошко-апликативни карактер рада опредељује коришћени материјал и методе истраживања. Поред стручне литературе, у раду се користе и конкретни подаци из пољопривредних предузећа. Прикупљени подаци систематизовани су кроз табеле које представљају основу за даљу анализу и презентацију различитих начина вредновања основног стада.

Проучавање релевантне стручне литературе (desk research метода - истраживање за столом) пружа основу за даље истраживање, односно коришћење других метода.

При оцењивању предности и недостатака постојећих метода вредновања основног стада користе се превасходно методи: компаративне анализе, синтезе и емпиријски метод. Компаративна анализа идентификује предности и недостатке различитих метода вредновања основног стада („метод набавне вредности“ и „метод фер вредности“).

Методом синтезе повезују се релевантне информације у логичку целину која обједињава кључне елементе са пресудним утицајем на вредновање основног стада.

3 Резултати истраживања

Код основног стада јављају се различити начини повећања и смањења, од којих су неки уобичајени за сва основна средства,

док су други специфични само за основно стадо. Најчешћи начини повећања основног стада су: набавка, приплод, превођење из друге категорије основног стада, превођење из това у основно стадо, прираст, вишак. До смањења вредности основног стада доводе следећи чиниоци: продаја, превођење из основног стада у тов, угинуће основног стада, принудно клање, мањкови.

Поуздан обрачун и потом књижење наведених промена захтева прецизну аналитичку евиденцију о повећањима/смањењима вредности основног стада. Основна аналитичка евиденција врши се на листовима стоке, који се воде посебно за сваку категорију стоке, по месецима. У наставку се, због ограниченостим простора, не приказују листови стоке, већ се даје детаљан преглед обрта основног стада за једну категорију стоке - „краве“ (таб. 1). У оквиру категорије „краве“ обухватају се женска грла након првог тельења. Краве у извесном смислу представљају „финалну“ категорију у приплодном говедарству, односно омогућавају производњу млека.

Поред натураналних показатеља, у преглед обрта основног стада (краве) укључују се одговарајуће цене (фер-тржишне), што омогућава и вредносно исказивање насталих промена. Укупно повећање вредности основног стада (краве) на крају у односу на почетак обрачунског периода (таб. 1, ред В) настаје по два основа:

- прираст основног стада и
- промене цена основног стада у току обрачунског периода.

Табела 1: Преглед обрта основног стада за категорију краве

Table 1: Overview of primary herd turnover for the cow category

Категорија стоке: <i>Краве</i>	Број грла	Просечна тежина (kg/грлу)	Укупна тежина (kg)	Цена (RSD/kg)	Износ
1	2	3	4 (2x3)	5	6 (4x5)
1. Стање на почетку године	318	587	186.666	140	26.133.240
2. Преведено из друге категорије	51	500	25.500	227,5	5.801.343
А) УЛАЗ (1+2)	369	574	212.166		31.934.583
3. Продато	63	580	36.540	150	5.481.000
4. Угинуће	3	580	1.740	150	261.000
5. Стање на дан 31.12	303	591	179.073	154	27.577.242
Б) ИЗЛАЗ (3+4+5)	369	590	217.353		33.319.242
В) РАЗЛИКА (Б-А)			5.187		1.384.659
8. Вредност пристра: 5.187 kg x 154 РСД/kg =					798.798
9. Разлика по основу промене цена (В - 8)					585.861

Извор: Обрачун аутора

Прираст представља укупно повећања масе одређене категорије стоке. Обрачунава као разлика укупних улаза (повећања) и укупних излаза (смањења) која су се код те категорије настала у посматраном периоду.

Прираст основног стада у основи се добија на следећи начин:

- + стање на крају периода
- + излаз у току периода
- почетно стање
- улаз у току периода (осим приаста)
- = прираст основног стада

Оваквим начином обрачуна у укупан прираст укључене су, дакле, промене броја грла у посматраној категорији по свим основама, као и само повећање масе сваког грла појединачно, наравно за оно време које је провело у тој категорији. Прираст се израчунава најпре количински, а потом и вредносно укључивањем одговарајућих цена (тржишних). Прираст представља резултат сопствене производње у одређеном обрачунском периоду. То је у суштини финални производ који није реализован екстерно, већ кроз сопствену инвестициону потрошњу, односно за повећање вредности основних средстава (основног стада).

Укупно повећање вредности основног стада (краве) у току периода настало је по основу приаста и промене цена у току обрачунског периода. Приликом раздвајања укупне разлике вредности посматране категорије стоке на крају у односу на почетак године (која у овом случају износи 1.384.659 РСД), најпре је неопходно утврдити прираст. Прираст је израчунат најпре количински (таб. 2), а затим и вредносно укључивањем тржишних цена. Одузимањем вредносног дела који се односи на прираст (798.798 РСД) од укупне разлике (1.384.659 РСД) утврђује се вредносна разлика која се односи на промене цена крава у току обрачунског периода (таб. 1, ред бр.9).

Прираст се обрачунава тако што се број грла за сваку ставку излаза из посматране категорије (продаја, превод у другу категорију, угинуће, принудно клање, мањкови и поклон) множи са разливом у просечној тежини грла. Ова разлика се добија када се од просечне тежине грла посматране излазне ставке одузме просечна тежина грла на почетку године (почетно стање). Уколико је број грла из излаза већи од броја

грла на почетку године, за преостала грла обрачун се врши на бази просечних тежина из наредних позиција улаза.

Табела 2: Обрачун прираста за категорију краве

Table 2: Calculation of increment for the cow category

Краве	Број грла	Разлика у тежини		Обрачун
		kg/grp	укупно (kg)	
Продато и угинуће	66	-7	-462	(Тежина: 580 - 587 = -7 kg/грлу)
Почетно стање минус излаз	252	4	1008	(Тежина: 591 - 587 = 4 kg/грлу)
Превод из ниже категорије	51	91	4641	(Тежина: 591 - 500 = 91 kg/грлу)
Укупан прираст (kg):			5187	

Извор: Обрачун аутора

- На пример, просечна тежина продатих и угинулих крава (излаз) је 580,0 kg минус просечна тежина крава на почетку године 587,0 kg, добије се разлика од -7 kg (таб. 2). Множењем са 66 продатих и угинулих грла из излаза даје укупно -462,0 kg прираста по овом основу. Прираст, дакле, може да буде и негативна величина, како за појединачне ставке обрачуна, тако и укупно за категорију на годишњем нивоу.
- Ставка почетно стање минус излаз следи након што обрачунамо прираст за све ставке излаза. Од броја грла на почетку периода (318 грла) одузимају се грла из излаза (66 грла) што укупно износи 252 преостала грла чији се прираст рачуна на основу разлике између тежине на крају и на почетку године (591 kg – 587 kg = 4 kg прираста по грлу).
- За ставку превод из ниже категорије (јунице) прираст је обрачунат на бази разлике између 591 kg (што представља просечну тежину грла на дан 31.12) и 500 kg са колико су преведене јунице у краве.
- Књижење прираста основног стада и разлике по основу промене фер вредности приказано је кроз следећи дневник:

Ред. бр.	Позив	Опис		Промет	
				Д	П
1.	0320 6213	Основно стадо - краве Приходи по основу прираста - краве За утврђен прираст - краве		798.798	798.798
2.	0320 6800	Основно стадо - краве Приходи од усклађивања вредности краве Усклађивање вредн. осн. стада - краве		585.861	585.861

Предности и недостаци метода рачуноводственог вредновања основног стада 3.1

Постоје два основна метода вредновања основног стада:

- метод фер вредности и
- метод набавне вредности.

Према МРС 41 сва биолошка средства, дакле и основно стадо, приликом почетног признавања и на крају сваког извештајног периода вреднују се по фер вредности. У случају да се фер вредност не може поуздано одмерити користе се алтернативне процене фер вредности. Уколико су и алтернативне процене фер вредности непоуздане биолошка средства се практично вреднују по методу набавне вредности.

Фер вредност основног стада утврђује се тако што се укупна маса појединих категорија одређене врсте основног стада утврђена пописом множи са прописаним пијачним или кланичним ценама живе стоке. Када утврдимо укупну фер вредност по категоријама основног стада, разлика која се појављује у односу на претходно исказану књиговодствују вредност представља повећање или смањење добитка.

Бразилски аутори Brito et. al. (2014) у спроведеним истраживањима дошли су до резултата који су показали да је примена фер вредности у бразилској пољопривреди, превасходно у сточарству изводљива. Међутим, у неким фазама животног циклуса животиња, посебно када тржишне вредности нису доступне, такав захтев има низ ограничења, чак и ако се изузме значајна субјективност до које ова метода доводи.

Метод фер вредност је критикован од стране дела стручне јавности да је подложен низу манипулација, доводи до мање ефикасних инвестиционих одлука, није поуздан, може изазвати веће нестабилности, ствара погрешне информације за кориснике (Veron, 2008; Laux and Leuz, 2009; Kamaruzzaman and Ghani, 2014).

Група шпанских аутора (Argiles et. al, 2011; Argiles et. al, 2012) емпириским истраживањем на узорку применом метода историјског трошка и фер вредности, утврдила је да постоји већа моћ предвиђања будућих прихода од биолошких средстава уколико се примени метод фер вредности. Спроведено истраживање указује на оскудан информациони садржај набавне вредности у највећем броју малих субјеката у пољопривредном сектору развијених западних земаља. С обзиром на сложеност

РАЧУНОВОДСТВЕНО
ОБУХВАТАЊЕ
ОСНОВНОГ СТАДА У
ПОЉОПРИВРЕДНИМ
ПРЕДУЗЕЋИМА

обрачуна трошкова за биолошка средстава и доминацију малих породичних газдинства у развијеним западним земљама, напред поменути аутори у спроведеној студији закључују да је у пољопривредном сектору лакше применити метод фер вредности. Аутори наглашавају да метод набавне вредности пружа мање прецизну слику реалног стања на фарми.

Примена метода историјског трошка у финансијским извештајима омогућава прикривање информација о актуелним вредностима многих средстава и обавеза и искривљује износ реалних прихода (Kuzmina, 2006; Baralev and Haddad, 2003).

Разумевање нормативне основе настале комбиновањем концепта историјског трошка (рачуноводства историјских трансакција) и рачуноводства фер вредности претпоставља темељно познавање кључних карактеристика оба концепта (Nissim and Penman, 2008). Постоје бројне полемике око тога којем методу вредновања биолошких средстава треба дати предност, методу «фер вредности» или класичном методу «набавне вредности». У том погледу систематизоване су најважније предности али и недостаци оба метода (таб. 3).

Табела 3: Најважније карактеристике метода фер и метода набавне вредности

Table 3: The most important characteristics of the fair method and the cost method

Метод фер вредности	Метод набавне вредности
За фер вредност најчешће се узима тржишна вредност која се, углавном, може утврдити без значајних трошкова.	Набавна вредност/цена коштања утврђује се као збир свих трошкова који настају у процесу прибављања биолошког средства.
Већина биолошких средстава има тржишно познату цену, која најверније одсликава реалну вредност имовине.	У том погледу овај метод не приказује реалну вредност имовине пољопривредних предузећа, јер користи историјске цене које су мање или више различите од актуелних тржишних цена.
Уважава биолошку трансформацију биолошких средстава, услед чега реалније изражава њихову вредност у различитим фазама развоја.	Не одражава реално вредносне промене биолошке имовине које настају њиховом биолошком трансформацијом.
У рачуноводствено-техничком смислу једноставнији је за примену у поступку билансирања биолошке имовине.	Комплекснији јер захтева већи број сложенијих обрачунских поступака.
Биланс стања садржи објективне податке о вредности имовине с обзиром да је тржишно орентисан.	Биланс стања у значајној мери исказује историјску вредност биолошке имовине, али овај проблем мање долази до изражaja у условима ниске инфлације.
Примена концепта фер вредности омогућава већу поузданост финансијских извештаја, због детаљних обелодањивања.	Метод набавне вредности не захтева толики ниво детаљности, а то значи и мању транспарентност, односно проверљивост извештаја.
Најважнији недостаци метода фер вредности: активно тржиште постоји само за зреле производе; појава нереализованих добитака/губитака.	Метод набавне вредности осим код почетног признавања одређених биолошких средстава (нпр. вишегодишњих засада) када тржишне цене нису доступне, не превазилази ни у једном сегменту предности које пружа метод фер вредности.

Закључак 4

Квалитетно рачуноводство биолошких средстава подразумева добро организован систем прикупљања и обраде података, односно велики број аналитичких евидентија, обрачуна, књижења. Ово је посебно наглашено у сточарској производњи која се служи бројном и разноврсном евидентијом и код које се промене дешавају континуирано.

Значајна предност фер вредности огледа се у томе што овај метод уважава биолошку трансформацију биолошких средстава, за разлику од метода набавне вредности. Метод фер вредности на добар начин одражава вредност основног стада у пољопривредним предузећима кроз уважавање актуелне тржишне (фер) цене. Евентуални проблем у доследној примени фер вредности у сточарству може се јавити у почетним фазама животног циклуса животиња уколико тржишне цене нису доступне (нпр. крава са телетом). Метод фер вредности омогућава поузданije финансиско извештавање у односу на метод набавне вредности. У том смислу, биланс стања садржи објективне податке о вредности основног стада с обзиром да на тржишну оријентацију метода фер вредности. Метод набавне вредности користи историјске цене које се у већој или мањој мери разликују од актуелних (тржишних) цена.

РАЧУНОВОДСТВЕНО
ОБУХВАТАЊЕ
ОСНОВНОГ СТАДА У
ПОЉОПРИВРЕДНИМ
ПРЕДУЗЕЋИМА

Литература 6

1. Argiles, J. M., Anna Sabata Aliberch, Garcia, J. (2012): A comparative study of difficulties in accounting preparation and judgment in agriculture using fair value and historical cost for biological assets valuation, vol. 15, No. 1, p. 110 – 133.
2. Argiles, J., Garcia - Blandon, J., Monllau Teresa, (2011): Fair value versus historical cost - based valuation for biological assets: predictability of financial information, Revista de Contabilidad-Spanish Accounting Review Vol. 14, № 2, p. 87-113.
3. Argiles, J. M., Slop, J. (2001): New opportunities for farm accounting, European Accounting Review, 10 (2): p. 361-383.
4. Barlev, B., Haddad, J. R. (2003): Fair value accounting and the management of the firm, Critical Perspectives on Accounting, 14(4), p. 383-415.
5. Brito, E., De Souza Ribeiro, M., Martins, V. A., Lemes, S. (2014): Fair value application to biological assets and agricultural produce in livestock farming, Asian Journal of Business and Management Sciences, Vol. 3 No. 06, p. 21-32.
6. Вучичевић, Весна (2017): Рачуноводствено обухватање биолошке имовине у пољопривредним предузећима, мастер рад, Пољопривредни факултет, Нови Сад.
7. Veron, N. (2008): Fair Value Accounting is the Wrong Scapegoat for this Crisis, Accounting in Europe, Vol. 5, No. 2, p. 63–69.
8. Kamaruzzaman, M., Ghani, E., (2014): A Fair Value Model for Bearer Biological Assets in Promoting Corporate Governance: A Proposal, Journal of Agricultural Studies, Vol. 2, No. 1, p. 16 – 26.
9. Kuzmina, I. (2006): The concept of fair value and the international financial reporting standards (IFRS). Economics, V, 702, p. 276-289.
10. Laux, Ch., Leuz, Ch. (2009): The crisis of fair - value accounting: Making sense of the recent debate, Accounting, Organizations and Society 34, p. 826 – 834.
11. Међународни рачуноводствени стандард 41 – Пољопривреда, <http://www.mfin.gov.rs/pages/article.php?id=10262>, приступљено 05.08.2016.

12. Nissim, D., Penman, S. H. (2008): Principles for the application of fair value accounting, White Paper Number Two, Columbia Business Scholl, p. 36.
13. Чанак, Ј. (2016): Биолошка средства и пољопривредни производи, Рачуново дствена пракса, 2 – 3. стр. 168 – 179.

Примљен/Received: 1.09.2017.
Прихваћен/Accepted: 3.09.2017.

UPOTREBA ROBNOG ZAPISA KAO INSTRUMENTA OBEZBEĐENJA KREDITIRANJA POLJOPRIVREDNIKA

Skakavac Andja¹, Ivanović Aleksandar²

Rezime

Poljoprivredna proizvodnja u Srbiji bi trebalo da jedan od bitnih pokretača privrede i izvoza, pre svega zbog svog potencijala obradivih površina, ali i dugogodišnje tradicije poljoprivredne proizvodnje na ovim prostorima. Kao i svaka privredna grana i poljoprivreda ima izraženu potrebu za finansiranjem, ne samo zbog ostvarenja trenutne proizvodnje, već i proširivanja raspoloživog kapaciteta. Subjekti u poljoprivredi, najčešće nisu u stanju da podnesu tržišne uslove obezbeđivanja potrebnih sredstava za reprodukciju. Otuda se i primenjuju različiti modeli za olakšavanje takve pozicije, počev od raznih oblika eskontnih kredita, subvencionisanih kamata, obrazovanja posebnih fondova ili specijalizovanih banaka za ovu podršku. Banke u Srbiji nisu dovoljno razvile tržište kredita poljoprivrednih proizvođača zbog specifičnosti ove vrste kreditiranja i zbog krute politike instrumenata obezbeđenja koji poljoprivredni proizvođači ne žele ili nisu u mogućnosti da prihvate. U ovom radu pokušaćemo da ukažemo na robni zapis kao adekvatan instrument obezbeđenja prilikom kreditiranja poljoprivrednika.

Ključne reči: *robni zapis, poljoprivredna proizvodnja, kreditiranje, banke, Narodna Banka Srbije*

¹ Dr Andja Skakavac, Bulevar Cara Lazara 46, Novi Sad, 065/3453740,
 Email:skakavacandja@gmail.com

² Mr Aleksandar Ivanović, Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment, Cvećarska 2, Novi Sad, 069/5597911, Email:mr.aleksandari@gmail.com

AGRICULTURAL COMMERCIAL PAPER AS A COLLATERAL FOR AGRICULTURAL PRODUCTION FINANCING

Skakavac, Andja¹, Ivanović Aleksandar

Summary

Agricultural production in Serbia should be the main resource for the development of Serbian economy and export. Serbia has a long tradition of agricultural production and a large amount of land that could be used for this production. As other sectors, agricultural production has ever increasing financing needs, not only for current production but also for spreading the production capacity. There are various models of financing agricultural companies like state subventions, special funds, specialized banks, etc. On the other hand, banks in Serbia did not develop the credit market segment for agricultural production financing. It is mainly because of agricultural production specifics, but it is also about the collaterals the banks use to reduce risks, which do not apply for farmers and agricultural companies. In this article we will try to identify key factors for the development of agricultural bank financing, and especially for the development of commercial paper as a unique collateral which applies to both banks and farmers.

Key words: *commodity papers, agricultural production, credit activity, banks, National Bank of Serbia.*

¹ Dr Andja Skakavac, PhD, Bulevar Cara Lazara 46, Novi Sad, 065/3453740, Email:skakavacandja@gmail.com

1 Uvod

Srbija je zemlja sa značajnim potencijalom obradivih površina i optimalnim prirodnim uslovima za sve vrste poljoprivredne proizvodnje. Takođe, postoji adekvatan nivo znanja i stručnih i iskusnih kadrova u ovoj oblasti. Ovi argumenti bi trebalo da budu osnovni preduslov za zadovoljavajuće učešće ove grane privrede u društvenom proizvodu zemlje (BDP). Ipak, učešće poljoprivrede i prehrambene industrije u stvaranju društvenog proizvoda, prema podacima Privredne Komore Srbije za 2016. godinu iznosi oko 11.9%. Učešće poljoprivredne i prehrambene industrije Srbije u ukupnom robnom izvozu iznosi 21.6%¹. Jedan od potencijalnih uzroka zanemarljivog učešća poljoprivredne proizvodnje u društvenom proizvodu i izvozu, moglo bi biti i pitanje obezbeđivanja potrebnih sredstava za reprodukciju.

Kao i svaka privredna grana i poljoprivreda ima izraženu potrebu za finansiranjem, ne samo zbog ostvarenja trenutne proizvodnje, već i proširivanja raspoloživog kapaciteta (proširivanje obradivih površina, udruživanje, nabavka modernih oruđa za rad, proširivanje osnovnog stada, itd.). Ovakav vid finansiranja je moguć od strane banaka, pri čemu bi banke trebale da svoju ponudu prilagode specifičnostima poljoprivrednih gazzinstava. Postoje određene specifičnosti koje koče razvoj kreditiranja poljoprivrede od strane banaka u Srbiji i vezane su za probleme koji su danas najaktuelniji u bankarskom sektoru Srbije. To su rizici koji postoje prilikom kreditiranja i obezbeđenja samih kredita, kao i troškovi banke za ovakav vid kreditiranja koji prevazilaze koristi odnosno efikasnost kreditiranja jer se radi o relativno malim iznosima pozajmice. Pored toga, izražen je i nedostatak stručnosti u bankarskom sektoru, za procenu poslovnih planova poljoprivrednih proizvođača kao i nepoznavanje osnovnih karakteristika pojedinih tipova poljoprivredne proizvodnje. Najveći problem za banke, posebno u uslovima velikog broja nenaplativih kredita u Srbiji je procena i kontrola rizika putem adekvatnog obezbeđenja. U Srbiji još uvek imamo delimično nefunkcionisanje tržišta zemljišta i nepostojanje raspoložive zaloge (nezavršenog katastra poljoprivrednog zemljišta). Upis zemljišta je u toku i neki poljoprivredni proizvođači nisu u mogućnosti da ponude ovaku vrstu obezbeđenja.

Poljoprivreda je delatnost sa sporim obrtom kapitala, slabo je profitabilna i teško dolazi do obrtnih sredstava. Ovo su razlozi da

¹ <http://www.pks.rs/PrivredaSrbije.aspx?id=13>

subjekti u poljoprivredi, najčešće nisu u stanju da podnesu tržišne uslove obezbeđivanja potrebnih sredstava za reprodukciju. Otuda se i primenjuju različiti modeli, za olakšavanje takve pozicije, počev od raznih oblika eskontnih kredita, subvencionisanih kamata, obrazovanja posebnih fondova ili specijalizovanih banaka za ovu podršku. Jedan od oblika obezbeđivanja poljoprivrednim proizvođačima, pre svega, obrtnih sredstava za započinjanje delatnosti, jeste razvijen sistem javnih skladišta i vrednosnih papira. Dakle, jedno od rešenja može biti skladišnica, odnosno robni zapis poljoprivrednih proizvoda¹.

Robni zapis je zakonski stekao status hartije od vrednosti, čime je otvorena mogućnost zaloge robnih zapisa kako bi bio olakšan posao bankama u pogledu kontrole rizika i obezbeđenja kredita i rešen deo problema vezan za razvoj kredita poljoprivrednim proizvođačima u Srbiji. Robni zapis ima sledeće važne karakteristike: izdaje ga javno skladište na osnovu zaključenog ugovora o uskladištenju; njime se dokazuje vlasništvo nad naznačenom količinom i kvalitetom uskladištenog poljoprivrednog proizvoda; izdaje se u pisanoj formi i sastoji se od dva dela: priznanice i založnice; može biti izdat i u elektronskoj formi i tada može da sadrži i druge podatke neophodne za vođenje ove vrste evidencije; izdaje se na period do jedne godine, odnosno na period koji ne može biti duži od roka trajanja poljoprivrednog proizvoda; imalač robnog zapisa može biti pravno ili fizičko lice koje je deponovalo poljoprivredni proizvod u javnom skladištu i kome je izdat robni zapis, ili lice na koje je robni zapis prenesen; javno skladište može da skladišti i izda robni zapis samo za one vrste i količine poljoprivrednih proizvoda za koje ima dozvolu; javno skladište je obavezno da vodi evidenciju izdatih robnih zapisa u Registru robnih zapisa.

Analiza kreditne aktivnosti bankarskog sektora Srbije u domenu poljoprivrede 2

Analizom podataka iz publikacije NBS Bankarski sektor u Srbiji za III tromeseče 2016. godine, koja je prezentovana na sajtu Narodne banke Srbije², vidljivo je da je tokom trećeg tromesečja 2016. godine u odnosu na drugo tromeseče iste godine došlo do povećanja bruto kredita bankarskog sektora u Srbiji za 42,6 mlrd din. tako da oni iznose 1.977,1 mlrd din. Povećanje kreditne aktivnosti u navedenim periodima je najizraženije u sektoru stanovništva (3%), potom kod privrednih društava (2,3%), dok je najveće nominalno smanjene zabeleženo u sektoru finansija i osiguranja (18,8%) u delu domaćih

¹ Zakon o javnim skladištima za poljoprivredne proizvode ("Sl. glasnik RS", br. 41/2009).

² <http://www.nbs.rs/internet/cirilica/index.html>

banaka. Podaci o kreditnoj aktivnosti za period kraj 2015. i kraj 2016. godine Udruženja banaka Srbije saopšteni na konferenciji za novinare 17. januara 2017. godine, pokazuju da su najviše porasli krediti za ostale namene - za refinansiranje ranijih obaveza - 52%, gotovinski - 18,5%, stambeni - 3,2%, poljoprivredni - 16,8 %¹.

Iako je tokom prvih devet meseci 2016. godine došlo do povećane kreditne bankarske aktivnosti, najveći problem bankama i dalje predstavljaju nenaplativi krediti (NPL). Ukupni bruto problematični krediti (NPL) bankarskog sektora su tokom trećeg tromesečja 2016. godine u odnosu na drugo tromeseče, smanjeni su za 7,8 milijardi dinara i na kraju septembra 2016. god. iznosili su 396,5 milijardi dinara i to u svim posmatranim sektorima. Najveći deo bruto NPL kredita se i dalje odnosi na privredna društva, slede nefinansijska pravna lica u stečaju, dok kod sektora stanovništva bruto NPL krediti iznose 73,2 milijardi dinara, što čini 18,5 odsto ukupnih kredita tog sektora.

Što se tiče kreditiranja poljoprivrede od strane bankarskog sektora Srbije, očekivanja su daleko veća od trenutno postojećih. Naime, u procesu kreditiranja banke ne mogu imati isti kriterijum prema svim linijama proizvodnje zbog činjenice da u poljoprivredi postoje intenzivne proizvodnje, koje uslovjavaju veća ulaganja, za razliku od ekstenzivnih koje zahtevaju manja ulaganja. Takođe, postoji razlika u profitabilnosti između pojedinih vrsta poljoprivredne proizvodnje (žitarica, povtarstva, stočarstava), te bi banke morale da imaju selektivan sistem kamatnih stopa prema komitentima poljoprivrednicima. Važno je napomenuti, da su uslovi kreditiranja na našem bankarskom tržištu (visina kamatne stope, grejs period, rokovi otplate) i dalje nepovoljni za većinu poljoprivrednih proizvođača. Naime, kod poljoprivrede postaji visok rizik kreditiranja (sredstava se obrću jednom godišnje, veliki uticaj prirodnih faktora na proizvodnju i drugo), što se odražava i na visinu kamatne stope koju banke nude poljoprivrednicima, koje su u većini slučajeva visoke i neprimerene stopama rentabilnosti poljoprivredne proizvodnje. U nezavidnom položaju su naročito porodična gazdinstva, odnosno mali proizvođači (kojih je najviše u sprskoj poljoprivredi) i koji gotovo i da nemaju pristupa kreditu.

Naime, pored oštih uslova pod kojima banke odobravaju kredite, instrumente ili garancije za kredit ovaj segment poljoprivrednika teško obezbeđuje. Tako na primer, jedno od sredstava obezbeđenja je hipoteka na nepokretnostima u dvostrukom ili čak trostru-

¹ <http://www.ubs-asb.com/Default.aspx?tabid=10070>

kom iznosu kredita koji banka odobrava. Međutim, i ovde treba imati u vidu činjenicu da zbog nesrećenih zemljišnih knjiga, poljoprivrednici ponekada nisu u mogućnosti da prilože dokaze o vlasništvu nad imovinom i samim tim ne mogu da ispunе uslov za kreditiranje.

Radi ilustracije, navešćemo u najkraćoj formi ponude vrste kredita, njihove namene i uslova kreditiranja poljoprivrednom sektoru od strane najznačajnijih poslovnih banaka u Srbiji¹.

Tako je Agroindustrijsko komercijalna banka AIK banka a.d. Beograd ponudila:

- 1..dugoročne kredite za osnovna sredstva namenjena: kupovini poljoprivrednog zemljišta; podizanju višegodišnjih zasada; kupovini nove i polovne pogonske i priključne mehanizacije i transportnih sredstava; kupovini opreme za preradu i pakovanje poljoprivrednih proizvoda; kupovini staklenika i plastenika; kupovini zalivnih i protivgradnih sistema; izgradnji hladnjača, sušara, silosa i drugih smeštajnih i preradnih kapaciteta; izgradnji ili adaptaciji objekata i infrastrukturnim radovima na gazdinstvima i kupovini osnovnog stada
2. kratkoročne i dugoročne kredite za obrtna i trajna obrtna sredstva/ repromaterijal, koji su namenjeni za nabavku: semenske robe; sadnica; zaštitnih hemijskih sredstava; mineralnih đubriva; goriva i rezervnih delova za mehanizaciju; tovnog repromaterijala; stočne hrane i lekova; za kupovinu poljoprivrednog zemljišta sa ročnošću do 120 meseci; za kupovinu nove poljoprivredne mehanizacije i opreme sa ročnošću do 84 meseca; za izgradnju, rekonstrukciju, dogradnju i adaptaciju silosa, i nabavku prateće opreme za silose sa ročnošću do 84 meseca

Banca Intesa a.d. Beograd je ponudila sledeće vrste kredita:

1. FarmerObrt – ulaganje u obrtna sredstva za poljoprivredu sa namenom ulaganja u repromaterijal (seme, đubrivo, sadni materijal, hemiju, gorivo), stočnu hranu, lekove, druge veterinarske troškove, stoku predviđenu za tov, druge troškove tova i ostalo.
2. Farmer Invest – ulaganje u osnovna sredstva za poljoprivredu sa namenom kupovine mehanizacije, opreme, zemljišta, objekata u kojima će se obavljati poljoprivredna proizvodnja (hladnjače, farme i drugo), ulaganja u plastenike, staklenike, dugogodišnje zasade – voćnjake, vinograde, matično stočno stado, sisteme navodnjavanja i ostalo.

UPOTREBA ROBNOG
ZAPISA KAO
INSTRUMENTA
OBEZBEĐENJA
KREDITIRANJA
POLJOPRIVREDNIKA

¹ http://www.nbs.rs/internet/latinica/90/trendovi_kab/index.html

3. Kreditni okvir za kupovinu poljoprivrednog zemljišta
4. Krediti u saradnji sa Garancijskim fondom AP Vojvodine – gde je predviđena široka paleta specijalnih kredita za poljoprivredu. Prema potpisanim Sporazumima između Garancijskog fonda AP Vojvodine i Banca Intesa, ponuda Banke, namenjena finansiranju poljoprivrednih gazdinstava, proširena je sa kreditima za nabavku poljoprivredne mehanizacije i opreme, kao i kreditima za finansiranje kupovine poljoprivrednog zemljišta
5. Agroprotekt - kredit sa osiguranjem - namenjen specifičnim potrebama poljoprivrednih proizvođača – porodičnim poljoprivrednim gazdinstvima, poljoprivrednim zadružama i poljoprivrednim preduzećima
6. Kao posebnu ponudu navode se krediti iz Intesa Farmer programa, koji se mogu koristiti za finansiranje razvoja, nabavku opreme i obrtnih sredstava, a sve to uz povoljne uslove i jednostavnu proceduru isplate

OTP banka Srbija a.d. Novi Sad je ponudila sledeće vrste kredita:

1. Beskamatni kredit za obrtna sredstva uz sledeće uslove kreditiranja:
 - period otplate kredita: do 12 meseci
 - NKS 0%
 - naknada za odobravanje: 6% jednokratno pri čemu se naknada može platiti iz sredstava odobrenog kredita
 - prevremena otplata bez naknade
2. Investicioni kredit na 5 godina sa sledećom namenom: kupovina poljoprivredne mehanizacije (traktora, kombajna, berača...); kupovina stoke (junica, teladi, svinja, ovaca ...); izgradnja staklenika i plastenika; izgradnja sistema za navodnjavanje; razvoj proizvodnje voća i povrća organskog porekla; rekonstrukcija i izgradnja objekata (silosi, štale, objekti za karantin uvozne stoke, hladnjače i sl); kupovina poljoprivrednog zemljišta itd. Uslovi kreditiranja:
 - kamatna stopa: NKS od 5,75% godišnje (promenljiva, vezana za 3M EURIBOR)
 - naknada za odobravanje kredita fiksno: od 0,50% do 1,50% jednokratno od iznosa kredita (min.100 EUR)
 - rok otplate kredita do 5 godina
 - grejs period do 1 godine
 - mogućnost izbora otplate glavnice: mesečno, tromesečno ili šestomesečno

- otplata kamate: mesečno ili tromesečno
- kredit je indeksiran u EUR, a isplata i vraćanje je u dinarima po srednjem kursu NBS

3. Krediti za nova jutra sa sledećim uslovima:

- povoljna kamata
- grejs period do 1 godine
- odobravanje kredita u kratkom roku
- može se izabrati način plaćanja glavnice: mesečno, kvartalno ili šestomesečno
- za kredit nije potrebno životno osiguranje kao ni osiguranje predmeta zaloge

Uslovi kreditiranja:

- kamatna stopa
 - kamatna stopa: od 4,86% (6% + 6M EURIBOR) na godišnjem nivou
 - kamatna stopa je promenljiva i usklađuje se sa 6M EURIBOR-om (6M EURIBOR na dan 19.04.2016. iznosi -0.140% godišnje)
- iznos kredita: minimum iznos 10.000 EUR
- period otplate kredita: do 15 godina
- kredit je indeksiran u EUR, a isplata i vraćanje je u dinarima po srednjem kursu NBS
- učešće: minimum 10% od vrednosti nepokretnosti koja se kupuje
- obezbeđenje kredita - menice i hipoteka na poljoprivrednom zemljištu

ProCredit Bank a.d. Beograd je imala sledeću ponudu prema poljoprivrednim proizvođačima:

1. Krediti za setvu i nabavku repromaterijala sa sledećim uslovima:

- dinarski ili indeksirani krediti
- otplata kredita u jednoj rati na kraju perioda otplate, za kredite sa dospećem do 12 meseci
- rok otplate do 36 meseci
- mogućnost prilagođavanja plana otplate sezonskom karakteru
- brza isplata kredita

2. Krediti za nabavku savremene mehanizacije i obezbeđenje boljeg kvaliteta agrotehnike ima sledeće karakteristike:

- povoljnije kamatne stope za nabavku mehanizacije i opreme kod renomiranih prodavaca, partnera ProCredit banke
- rok otplate do 84 meseci za indeksirane kredite
- učešće nije obavezno
- mogućnost kreditiranja PDV-a
- mehanizacija koja se kupuje može biti predmet obezbeđenja kredita

3. Krediti za unapređenje energetske efikasnosti sa sledećim uslovima:

- brz i jednostavan postupak realizacije kredita;
- minimalan iznos kredita: 5.000 evra;
- dugoročni indeksirani krediti sa rokom otplate do 7 godina;
- kamatne stope su fiksne za ceo rok otplate kredita;
- mogućnost prilagođavanja plana otplate sezonskom karakteru Vaše proizvodnje uz mesečne, tromesečne ili šestomesečne rate.

4. Krediti za kupovinu zemlje sa sledećim karakteristikama:

- najpovoljnije kamatne stope na tržištu;
- dugoročni indeksirani kredit sa rokom otplate do 20 godina;
- plan otplate prilagođen poljoprivrednoj proizvodnji kupca, uz mesečne, tromesečne ili šestomesečne rate;
- odložena otplata i do godinu dana.

5. Dugoročni indeksirani krediti za sve vidove radova na poljoprivrednim objektima , a uslovi kreditiranja su:

- povoljne kamatne stope;
- rok otplate do 15 godina;
- plan otplate prilagođen poljoprivrednoj proizvodnji kupca, uz mesečne, tromesečne ili šestomesečne rate;
- odložena otplata i do godinu dana.

Iz napred ponuđenih vrsta kredita i uslova kreditiranja od strane poslovnih banaka vidljivo je da su vrste kredita i njihove namene različiti, a posebno su raznovrsni uslovi kreditiranja. Takođe, možemo zaključiti, na osnovu dostupnosti podataka o obezbeđenju kreditiranja, banke u Srbiji najčešće zahtevaju sledeću vrstu obezbeđenja:

blanko menicu potpisano od strane ovlašćenog lica klijenta i menično ovlašćenje kao prateći dokument; solidarno jemstvo (odnosno garantija) pravnog lica ili fizičkog lica; ugovorna ovlašćenja, odnosno ovlašćenje za zaduženje tekućeg računa; gotovinski depozit - u vidu oročenog depozita deponovanom kod banke od strane klijenta i/ili trećeg lica koji može biti pravno i/ili fizičko lice; zalogu nad pokretnom imovinom i stvarima: zaloga na robi, zaliha na materijalima, nedovršenoj proizvodnji, opremi, vozilima i sl.; hipoteku na nepokretnosti - predmet hipoteke može biti isključivo nepokretne imovina upisana u odgovarajuće katastre/zemljišne knjige; prenos prihoda koji dospevaju iz Polise osiguranja (vinkulacija) izdate u odnosu na založenu pokretnu ili nepokretnu imovinu; zalogu na akcijama akcionarskog društva; zalogu na državnim obveznicama Republike Srbije; ustupanje potraživanja (ugovor o preuzimanju duga, cesija i sl.); garancije banaka, garancijskih fondova i avalirane menice od strane renomiranih banaka.¹

Znači, ni jedna od banaka u Srbiji ne traži robni zapis kao instrument obezbeđenja, zbog čega ćemo u daljem radu sagledati značaj ovog instrumenta obezbeđenja za oživljavanje kreditne aktivnosti prema poljoprivrednim proizvođačima.

UPOTREBA ROBNOG
ZAPISA KAO
INSTRUMENTA
OBEZBEDENJA
KREDITIRANJA
POLJOPRIVREDNIKA

Robni zapis kao sredstvo obezbeđenje kredita 3

Kao sredstvo obezbeđenja kredita robin zapis je mnogo bolji od hipoteke ili drugih vidova ručne zaloge, jer ne opterećuje imovinu poljoprivrednih proizvođača, već su predmet zaloge poljoprivredni proizvodi. Imalač robnog zapisa može da koristi robni zapis kao predmet zaloge za obezbeđenje potraživanja. Ukoliko poljoprivredni proizvođač ne izmiri dugovanje, koje je obezbeđeno robnim zapisom, poverilac može prodati poljoprivredne proizvode iz robnog zapisa na berzi, a ne putem suda, što znači da brže dolazi do likvidnih sredstava i naplaćuje svoja potraživanja. Javno skladište ima založno pravo na uskladištenim poljoprivrednim proizvodima, kao obezbeđenje naplate svojih potraživanja iz ugovora o uskladištenju i ostalih potraživanja nastalih u vezi sa čuvanjem robe.

Zakonska regulativa štiti interes i dužnika i poverioca u postupku prinudne naplate potraživanja po osnovu robnog zapisa. Poveriocu se garantuje naplata dospelog potraživanja, uz isključivanje eventualnih zloupotreba procesnih ovlašćenja dužnika (neosnovani prigovori, opstrukcije u postupku). Podizanje tužbe ili pokretanje bilo kojeg postupka ne sprečava sprovođenje započetog postupka naplate. Dužnik se štiti od nesavesnog poverioca i eventualne štete. Ako se predmet zaloge kotira na berzi, poverilac mora pokrenuti postupak berzanske

¹ <http://www.blic.rs/vesti/ekonomija/cime-banke-obezbeduju-kredit/6h6snf9>

prodaje. Cena u nalogu ne sme biti niža od postignute trodnevne ponder cene pre podnošenja naloga. Ukoliko ne dođe do berzanskog posla, poverilac može pokrenuti vanberzansku prodaju (javna aukcija, neposredna pogodba) ili nastaviti berzansku prodaju. Ukoliko je dužnik pretrpeo štetu zbog naplate nedospelog ili nepostojećeg potraživanja ili iz nekog drugog razloga, ima pravo na podnošenje tužbe sudu. Prilikom prinudne prodaje uskladištenog poljoprivrednog proizvoda, prvo se podmiruju troškovi prodaje, zatim obaveze prema javnom skladištu, a posle toga obaveze prema založnom poveriocu po osnovu robnog zapisa. Eventualni ostatak od prodajne cene isplaćuje se imaoču priznanice¹.

Prema tome, sistem javnih skladišta preko robnog zapisa kao jemstvenog dokumenta, kao i osnivanje Kompenzacionog fonda koji garantuje ispunjenje obaveza javnog skladišta, podstiče banke da odobravaju kredite poljoprivrednicima. Tu je takođe i jasna zakonska regulativa koja predviđa prinudnu likvidaciju zaliha po osnovu robnog zapisa u slučaju nenaplativosti kredita u roku, što bankama daje mogućnost za plasman svojih sredstava uz minimalne rizike.

Narodna Banka Srbije je u svojoj Odluci o klasifikaciji bilansne aktive i vanbilansnih stavki, dodelila robnom zapisu status adekvatnog sredstva obezbeđenja čime je on svrstan u kategoriju obezbeđenja kao i hipoteka na nepokretnosti. Prema podacima NBS² krediti datи poljoprivredi u 2015. godini učestvuju u ukupnim kreditima sa 3,71% i ujedno to je najmanje kreditirani sektor, što potvrđuje tezu da je kreditiranje poljoprivrede u Srbiji i dalje nedovoljno da podrži rast ovog sektora. Istraživanjem web prezentacija banaka u Srbiji uočljivo je da postoji ponuda kredita za poljoprivrednike od strane banaka, ali ne postoje jasno definisani instrumenti obezbeđenja, kao što se to navodi kod kreditiranja pravnih lica i stanovništva, već stoji napomena da se instrumenti obezbeđenja određuju u zavisnosti od kreditne istorije i vrste kredita koja se traži. Stoga se u većini banaka prilikom odobravanja poljoprivrednih kredita zahteva hipoteka na zemljištu ili nepokretnostima u domaćinstvu/gazdinstvu, jer im je ovaj vid obezbeđenja daleko isplativiji od zaloge na robnim zapisima.

U uslovima tržišne privrede i mehanizama koji su dati od strane NBS i Kompenzacionog fonda, banke su u dovoljnoj meri stimulisane od strane države da primenjuju zalogu na robnom zapisu kao instrument obezbeđenja, ali je činjenica da još uvek ne postoji tržišni mehanizam u oblasti javnih skladišta da bi cene uspostavljanja zaloge bile niže i prihvatljivije za banke. Prema izveštaju Narodne banke, u Srbiji je do sada registrovano devet pravnih lica koja imaju Javna skladišta upisana u registar skladišta³. Za razvoj robnog zapisa kao instrumenta obez-

¹ <http://kompenzacionifond.gov.rs/index.php?page=23-bankari>

² https://nbs.rs/internet/latinica/90/90_2/finansijska_stabilnost_2015.pdf

³ <http://subvencije.rs/wp-content/uploads/2014/12/Списак-уписаних-односно-брисаних-јавних-складишта-из-Регистра-јавних-складишта.pdf>

đenja, ovo je još uvek nedovoljno i ne obezbeđuje dovoljnu konkurenčnost ni pokrivenost teritorije. Naravno, treba imati u vidu i nedovoljan vremenski period koji je prošao od donošenja Zakona o javnim skladištima poljoprivrednih proizvoda (sedam godina), da se ovo tržište na pravi način razvije.

Zaključak 4

Analizom bankarskog sektora u Srbiji prema podacima NBS, uočljivo je da je kreditna aktivnost prema privredi u blagom porastu, ali i da banke imaju problema sa nenaplaćenim potraživanjima. U tom kontekstu treba posmatrati i mali udeo kreditiranja poljoprivrede u ukupnim bankarskim kreditima (3,71% u 2015. godini) zbog čega se može zaključiti da nije dovoljno razvijena oblast kreditiranja poljoprivrednih proizvođača.

Obzirom na potencijal poljoprivredne proizvodnje u Srbiji i činjenicu da bi ona trebala biti jedan od osnovnih pokretača razvoja privrede u Srbiji i izvoza, neophodno je zbog specifičnosti poljoprivredne proizvodnje razviti sistem finansiranja putem bankarskog kreditiranja. U tom smislu, identifikovana su ograničenja koja postoje kod banaka u pogledu kadrovske sposobnosti koja mogu biti prevaziđena. Međutim, najveće ograničenje u uslovima izraženog rizika kod bankarskih plasmana, jeste insistiranje na instrumentima obezbeđenja koja ne odgovaraju poljoprivrednim proizvođačima.

Državne institucije, pre svega Narodna Banka Srbije i Kompenzacioni fond, su identifikovale ovaj problem i podržale razvoj robnog zapisa kao hartije od vrednosti i založnog sredstva, u cilju njegovog prihvatanja kao adekvatnog sredstva obezbeđenja bankarskih kredita poljoprivrednim proizvođačima, koji su prihvatljivi njima i bankama. Prema tome, stvoreni su osnovni institucionalni preduslovi za razvoj ovakve vrste kreditiranja na bazi zaloge robnog zapisa, iako tržišni učesnici, odnosno neposredni korisnici još uvek nisu u punoj meri usvojili ovaj metod.

Literatura 5

1. Novković, N. i sar.: Strategija razvoja malih i srednjih preduzeća u funkciji ukupnog razvoja sela i poljoprivrede u AP Vojvodini, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad, 1999.
2. Pejanović, R.: Tranzicija i agroprivrede, Poslovna politika, Beograd, mart 2005
3. Pejanović, R.V. (2000) Tranzicija poljoprivrednog gazdinstva u modernu farmu. Savremeni farmer, Novi Sad, br. 2.
4. Rose P.S.: Commercial Bank Management, McGraw-Hill Companies, Inc. New York, 1999.

**UPOTREBA
ROBNOG ZAPISA
KAO INSTRUMENTA
OBEZBEĐENJA
KREDITIRANJA
POLJOPRIVREDNIKA**

5. Stanković, V. Konjunkturni trendovi Srbije. in: izdanje Privredne komore Srbije, Privredna komora Srbija, broj 11, prilog POLJOPRIVREDA.
6. Vunjak, N., Ćurčić U., Kovačević, Lj.: Korporativno i investiciono bankarstvo, Proleter a.d. Bečeji, Ekonomski fakultet Subotica, Subotica, 2008.
7. Zakić Zorka, Stojanović Žaklina: Poljoprivreda u modelu ruralnog razvoja Evropske Unije, simpozijum agroekonomista ("Poljoprivreda i ruralni razvoj u evropskim integracijama").
8. Zakon o javnim skladištima za poljoprivredne proizvode ("Sl. glasnik RS", br. 41/2009).
9. http://www.nbs.rs/internet/latinica/55/55.4/kvartalni_izvestaj_Il_13.pdf (pristupljeno 14.02.2017.)
10. <http://www.nbs.rs/internet/latinica/80/index.html> (pristupljeno 20.02.2017.)
11. <http://www.mpt.gov.rs/postavljen/125/4827013.0125.89-1%20za%20objavljanje.pdf> (pristupljeno 10.02.2017.)
12. <http://www.nbs.rs/internet/cirilica/index.html> (pristupljeno 14.02.2017.)
13. <http://www.pks.rs/PrivredaSrbije.aspx?id=13> (pristupljeno 02.07.2017.)
14. <http://www.ubs-asb.com/Default.aspx?tabid=10070> (pristupljeno 01.02.2017.)
15. <http://www.blic.rs/vesti/ekonomija/cime-banke-obezbeduju-kredit/6h6snf9> (pristupljeno 08.02.2017.)
16. <http://kompenzacijonifond.gov.rs/index.php?page=23-bankari> (pristupljeno 14.02.2017.)
17. https://nbs.rs/internet/latинica/90/90_2/finansijska_stabilnost_2015.pdf (pristupljeno 25.02.2017.)
18. [http://subvencije.rs/wp-content/uploads/2014/12/Списак-уписаних-односно-брисаних-јавних-складишта.pdf](http://subvencije.rs/wp-content/uploads/2014/12/Списак-уписаних-односно-брисаних-јавних-складишта-из-Регистра-јавних-складишта.pdf) (pristupljeno 18.02.2017.)

Primljen/Received: 31.03.2017.

Prihvaćen/Accepted: 17.09.2017.

ŽIVOT I DELO MILANA VLAJINCA: POVODOM 140 GODINA OD ROĐENJA VELIKANA

Marina Novakov, Zoran Njegovan¹

Rezime

Našu nauku o narodnom životu i običajima, kao i metrologiju i uopšte poljoprivrednu struku, svojim delom umnogome je zadužio Milan Vlajinac. Etnolog, paremiolog, istoričar, agrarni ekonomista koji je izvanredno poznavao prošlost našeg naroda i njegovo kretanje kroz vekove, bio je plodan stvaralac koji je iza sebe ostavio impozantan materijal o narodnom životu i radu našeg seljaka. U radu se predstavljaju život i delo ovog velikana kroz njegove najznačajnije tekstove. Zaključuje se o potrebi dobrog teorijskog upoznavanja prošlosti našeg naroda, kako bi se razumela njegova sadašnjost, i izvesnije predvidela budućnost.

Ključne reči: seljački radovi, poslovice, mere, pouke iz poljske privrede, Milan Vlajinac

LIFE AND WORK OF MILAN VLAJINAC: 140th ANNIVERSARY OF HIS BIRTH

Marina Novakov, Zoran Njegovan¹

Summary

Milan Vlajinac made impressive improvement in ethnology (especially in areas such as folk life and customs), metrology and agricultural profession in general. He studied ethnology, paremiology, history, and agricultural economy. He was fairly familiar with the Serbian history. Vlajinac was a fruitful scientist and creator who left behind valuable material about the life and work of Serbian peasantry. This paper presents the life and work of this great man and deals with his most important texts. It concludes that good theoretical knowledge of the past is of enormous value and it can provide understanding of the present and help us to foresee the future.

Key words: peasant traditional work, proverbs, measures, lessons from the field economy, Milan Vlajinac

¹ dr Marina Novakov, naučni saradnik, prof. dr Zoran Njegovan, redovni profesor. Univerzitet u Novom Sadu, Poljoprivredni fakultet, Departman za ekonomiku poljoprivrede i sociologiju sela. E-mail: marinan@polj.uns.ac.rs; tel: 021 48 53 328. Rad je deo istraživanja na projektu III 46006 finansiranom od strane Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

¹ Marina Novakov, Ph.D., Research Associate, Zoran Njegovan, Ph.D., full professor. University of Novi Sad, Faculty of Agriculture, Department of Agricultural Economics and Rural Sociology

1 Uvod

Cilj ovog rada je da čitalačkoj publici približi stvaralački opus jednog od (nepravedno zaboravljenih) velikana naše nauke Milana Vlajinca. Shodno tome, pažnja je posvećena njegovim kapitalnim delima, tačnije, celokupnom opusu zasebnih izdanja, uz osrvt na životopis ovog naučnika, nekadašnjeg profesora i dekana Poljoprivrednog fakulteta u Beogradu. Tokom teorijskog istraživanja autori rada su imali mogućnost uvida, između ostalog, i u nekorišćene knjige koje su izašle iz štamparije pre 100 i više godina sa neisećenim ivicama, kao i knjige koje su bile u posedu nekadašnjeg ministra prosvete u vladu Kraljevine Srbije - Jaše Prodanića, Vlajinčevog savremenika, poput knjige Poljoprivredna nastava u Srbiji (1905).

1.1. Glavne odrednice iz života Milana Vlajinca

Milan Vlajinac (1877-1964) je rođen 23. novembra 1877. u Vranju gde su se njegovi preci doselili iz sela Crveni grad u Krivopalačkom sredu polovinom 18. veka. U Vranju je krenuo u školu gde je završio prvih sedam razreda, a pošto osmi još nije bio otvoren, prešao je u Niš i тамо 1896. maturirao. U ovom periodu već je počeo da beleži običaje i verovanja karakteristične za svoj kraj. Tokom života često je obilazio seoska područja i tom prilikom zapisivao izreke, poslovice, umotvorine, smatruјуći da je ove sastavnice srpske tradicije potrebno sačuvati od zaborava.

Dalje školovanje Vlajinac je nastavio na Tehničkoj velikoj školi u Beogradu, ali nezadovoljan kvalitetom nastave odlučio je da izučava poljoprivredne nauke. Odlazi stoga u Nemačku na Univerzitet u Minhenu, a potom u Haleu, где је 1903. godine doktorirao на тему "Agrarno-pravni odnosi u srednjovekovnoj Srbiji". Disertaciju је posvetio свом деди Јанђи у знак захвалности за материјалну и моралну помоћ tokom školovanja. Крајем 1905. отпутовао је у Данску како би upozнао тамошњу naprednu poljoprivredu. Postavljen је 1906. за секретара Poljoprivrednog odeljenja našег Ministarstva narodne privrede, и исте године odlikован Ordenom Svetog Save IV reda. Наредне године именован је за upravnika stočarstva Državnog zavoda u Ljubičevu. Vlajinac је 1909. premešten за vršioca dužnosti državnog ekonoma Valjevskog okruga, а već sledeće godine biva postavljen за upravnika Topčiderske ekonomije. Учествовао је 1912. u Prvom balkanskom ratu, а у Pirotu ga, на mestu državnog ekonoma, za-

tiče Prvi svetski rat. Kao izbeglica 1916. stigao je do Krfa. Odatle je dospeo u Francusku, da bi 1919. bio upućen u London kao ekspert Srpske privredne delegacije. Tek 1919. vratio se u oslobođenu Srbiju, i 1920. je izabran za vanrednog profesora na novoosnovanom Poljoprivredno-šumarskom fakultetu u Beogradu. Posle drugog zahteva za penzionisanje koji je podneo 1924. godine (prvi zahtev je podneo 1920 zbog sukoba sa Ministrom poljoprivrede), izabran je 1926. za redovnog profesora. Iste godine izabran je i za dekana Fakulteta, a na tu funkciju je biran do 1932. godine, pa ponovo za 1935/36. Orden Svetog Save III reda dobio je 1928. dok je 1936. godine postao prvi sekretar Fakultetskog saveta na Veterinarskom fakultetu. Vlajinac je bio član velike Privredne zadužbine Nikole Spasića i urednik Privrednog letopisa iste Zadužbine. Nemačke okupacione vlasti su ga 1941. godine zajedno sa grupom uglednih građana odvele u logor na Banjici odakle je pušten nakon 86 dana internacije. Posle molbe za svoje treće penzionisanje (1942) kako bi izbegao učešće u reformama tadašnjeg ministra prosvete Jonića, po oslobođenju je zbog nevaženja odluka okupacionih vlasti, penzionisan konačno tek 1945. godine. Narednih godina se posvetio etnografskim i istorijskim istraživanjima i pisanju velikog rečnika mera. Do svoje smrti, 4. aprila 1964. je uspeo da sastavi svoje kapitalno delo *Rečnik naših starih mera* u toku vekova, čija su prva dva toma objavljena za njegova života, a 3. i 4. posthumno (1968 i 1974). Vlajinac je ostavio iza sebe brojne knjige koje su predstavljene u ovom radu, kao i članke i rasprave. Bio je oženjen sa Milicom sa kojom je imao sina Gojka i kćerku Milenu (Gatalović prema: Vlajinac, 2007; Nikolić prema: Vlajinac, 1975; Vlajinac, 1936-1938).

ŽIVOT I DELO
MILANA
VLAJINCA:
POVODOM
140 GODINA OD
ROĐENJA
VELIKANA

Zemlja Božja, a muka težačka : paremije 2

Narodne poslovice predstavljaju svojevrsno jezičko i kulturno blago, premda je njihova upotreba u vidnom opadanju. Poslovice i izreke (paremije) prenose znanje i iskustvo naroda koje je sticano vekovima, i odlikuje ih pragmatičnost, te među njima nalazimo savete, upozorenja i sl. One sadrže opis društveno-kulturnih promena jedne zajednice i čovekove dovitljivosti prema njima. Tako su paremije svojevrsni svedoci određene epohe (Pejović, 2014). Odlika poslovica jeste i heterogenost: one se odnose na gotovo sve sfere i situacije u kojima čovek može da se zatekne. Poslovice su pravila života i rada, ali knjige u kojima su poslovice iz našeg naroda sačuvane i njihova tematska raznovrsnost, iziskuju mnogo vremena potrage za onom paremijom koja rešava kakav problem ili dilemu.

Kako narodne poslovice predstavljaju i uputstva za ponašanje u raznim okolnostima života i rada, M. Vlajinac je sistematizacijom poslovica o "poljskoj privredi", odnosno poljoprivredi (Poljska privreda u narodnim poslovicama, 1925 i 2007), kao i onih koje se odnose na ženu u svim životnim uzrastima i okolnostima (Žena u narodnim poslovicama, 1975) dao mogućnost tumačenja i opisa ovih oblasti života u prošlosti našeg naroda. Za razliku od Vuka Karadžića kod koga su poslovice razvrstane po azbučnom redosledu, kod Vlajinca su one grupisane po tematskim oblastima, što omogućava njihovo lako pregledanje i pronalaženje. Naglašavajući da je glavno zanimanje naroda oduvek bilo poljoprivredno, upravo su poslovice o poljskoj privredi tema njegove prve knjige poslovica za koju je pregledao oko 60.000 poslovica i odabroao trećinu koja može služiti kao pravilo za rad poljoprivrednika. Pored glavne istaknute poslovice, pobrojane su i srodnice. Uz njih, u knjigu je uneo opaske, kletve, zakletve, izreke, zagonetke, kao i želje koje se pojavljuju u zdravicama (Vlajinac, 2007). Vredan materijal pored toga, našao je i u narodnim pesmama. Iz tog razloga stoji zapožanje Mirjane Detelić (prema: Vlajinac, 2007) da bi u naslovu ova zbirka trebala imati termin paremije, budući da on obuhvata sve male folklorne forme. Kako je svoju knjigu sastavljaо u Kraljevini Jugoslaviji, Vlajinac je u nju uneo poslovice svih naroda tadašnje države. Sam Vlajinac u predgovoru ovoj zbirci piše da mnoge poslovice mogu imati još samo istorijski značaj, ali ostaje činjenica da poslovice koje je, kako sredio, tako i one koje je sam sakupio, predstavljaju važan deo antropološkog, tj. etnolingvističkog nasleđa.

Zbirku poslovica o poljskoj privredi Vlajinac je podelio u tri dela, i pružio mogućnost čitaocu da je koristi kao priručnik, jer, kako kaže, poslovice i jesu stvarane radi pouke. Ova sažeta formulacija iskustva u vidu poslovica, podeljena je u tri dela. Prvi deo se odnosi na poslovice vezane za opšte prilike (klima, zemlja, voda) i potrebe za proizvodnju. Tako se npr. kad se uveče vidi da će biti veliki mraz, u Srbiji i Bosni kažu: *Noćas će miš i mačka spavati zajedno*. U vezi sa godišnjim dobima postoje izreke: *Ljeto ambar puni, zima prazni*; *Zima ne traži ljepote nego toplove*; *Šareni se kao livada u lepome maju*. Poslovice vezane za potrebe, napor i sredstva za rad kazuju da je *Muka živjeti, a žao umrijeti*; *Niko ne beži od vruće pogače*; *I pijana koka zna šta je jastreb*; *Beda krade, nužda laže*; *Ako je pas pitu izjeo, ostala je tepsiјa* - ova poslovica je značila da ako je zlo, još nije najgore. O radu kao nasušnoj potrebi i lenjosti zabeležene su, pored ostalih, paremije: *Crne ruke teku bele novce*; *Marljiv pauk brzo spleće veliku mrežu*; *Kome je vruća postelja, stu-*

den mu je ručak; Besposlen pop i jariće krsti; Bolji je lenj lopov, nego lenj sluga. Drugi deo zbirke se odnosi na proizvodnju bilja, ratarstvo, livadarstvo, gradinarstvo, voćarstvo i vinogradarstvo, te šumarstvo. Vezano za setvu na prvom mestu, ali i ostale radove, u našem narodu su postojale izreke i poslovice: *Nema hljeba bez motike; Tko prohu sije, pšenice ne žanje; Kakvo seme takva klica, kakvo prelo takva žica; Opravio se kao lipa u proleće.* I poslednji, treći deo knjige, odnosi se na proizvodnju stoke: selekciju, negovanje, ishranu, domaće životinje (*Budalu će i pas na lancu ujesti*), te na ribe i poslovice vezane za lov (*S praznom se puškom ne ide u lov*).

Druga knjiga poslovica objavljena je posle Vlajinčeve smrti (1974). U njoj su sakupljene poslovice o ženi u svim životnim situacijama i uzrastima: od rođenja, tj. pre udaje, u vreme udaje, posle nje, o opštим osobinama žene, i na kraju u starosti i smrti. U tradiciji srpskog naroda deca su bila izuzetno vrednovana. Zbog velike težnje za decom, od davnina su postojali razni običaji i pre stupanja u brak, i u braku, sve sa ciljem kako bi se ostvarilo potomstvo, jer su ljudi težili da u deci dobiju pomoć i odmenu u radu, nekoga ko će im pomagati kada ostare, i najzad, da imaju kome će ostaviti ono što su za života stekli (Đorđević, 1930:12). No, ženska i muška deca različito su se vrednovala: mnogo više se priželjkivalo muško dete zato što ono nastavlja porodičnu lozu i stara se da se ne ugasi "krsna sveća", pa se s toga smatralo da brak nije ispunio svoju osnovnu ulogu ako u njemu nije bilo muškog potomstva pošto je smatrano za veliku nesreću biti "ugasnik". U prilog tome govore i mnoge paremije: *Žensko dete da se ne rodi, Koga hoće Bog da prokune, da mu žensku decu, Kad se rodi djevojka svaki crep na kući zaplače; Žensko je dete tuda sreća; Đevojka je tuda večera; Kad se rodi djevojka, i oganj proplače.* O rođenju ženskog deteta navedeno je 28 poslovica od čega svega 8 pozitivnih poput ove koja se sretala u Hrvatskoj: *Kuća bez djevojke-proleće bez cveća.* Vlajinac navodi da se za odraslo žensko koje je nestalo znalo govoriti: *Igraju joj oči kao na zejtinu.* O udaji-ženidbi postoji veliki broj sakupljenih poslovica (*Ko nema brige nek se oženi, Izbirač nađe otirač, Za udaju nije zrela koja ne zna praviti jela; Nije se lako dvaput najesti, a kamo li dvaput oženiti*). Za neveste je naš narod znao reći: *Ne hvali dana pre večere, ni djevojku pre jutra.* U poseban segment izdvojene su i poslovice često stereotipiziranog odnosa snaje i svekrve: *I svekrva je majka, ali svoga sinka; Snaha je noćna kukavica jer se noću žali svom mužu na svekrvu, te Tuđa majka-zla svekrva. O opštим osobinama žene ima izreka poput ove koja se sretala u Srbiji: Ne veruj ženi ni kad je mrtva.*

ŽIVOT I DELO
MILANA
VLAJINCA:
POVODOM
140 GODINA OD
ROĐENJA
VELIKANA

3 Radni običaji i kulučenje

Radni narodni običaji poput mobe i pozajmice bili su predmet interesovanja Vlajinca koji je o njima ostavio obilje dragocenog materijala sistematizovanog i publikovanog u knjizi *Moba i pozajmica* (1929). Pored zajedničkih radova na koje je dobrovoljno odlazio, naš seljak je tokom istorije bio primoran i na kuluk agrarnom gospodaru ili državi. I ovoj vrsti radova Vlajinac posvećuje posebnu pažnju u delu pod nazivom *Zgon ili kulučenje van mesta stanovanja* (Vlajinac, 1932).

Zajednički radovi na selu imaju svoje posebne sličnosti i razlike. U određenim okolnostima oni su jedini način da se kakav posao obavi. U nekoj prilici seljak ide na rad nekome ko će mu taj rad vratiti u istoj, ili narednih godina, dok u nekoj drugoj situaciji ne računa na vraćanje nikada. U jednoj prilici ide kod bogatog, u drugoj kod siromašnog. Ipak, u svemu ovome ima neki red, kako napominje i Vlajinčev savremenik - Sreten Vukosavljević (Vukosavljević, 1983). Moba, ili mobina, umobina (u Bosni i Hercegovini), bedva¹ (u Lužničkom kraju i oko Niša), se sazivaju radi obavljanja hitnih poslova. Glavni mobeni radovi su kosidba, žetva, kopanje. I berba grožđa i voća se često vrše pomoću moba, a učesnik u mobi se naziva mobar, mobenik, mobilac i sl. Svi ovi nazivi ukazuju na nešto, kako napominje Vlajinac, za šta se treba moliti. Mobe, kao i pozajmice, se organizuju za prevashodno ratarske radove. Pored njih, postoje mobe koje ne služe poljoprivrednoj proizvodnji. Tu spadaju mobe pomoću kojih se grade kuće i druge građevine, kada se zovu mobe za seču drva, dovlačenje kamena, peska, cigle i drugih materijala. Ovaj narodni običaj ima važnu ulogu i u ženskom, kućevnom radu. To su ženske mobe uobičajene pod nazivom prela. Pored navedenih, postojale su i mobe za umir, tj. raspravljanje međusobnih razmirica. U mobu uglavnom zovu inokosne porodice, ali i zadruge kada ima puno posla. Vlajinac beleži da na mobu pozivaju kako bogati, koji tom prilikom spremaju gozbe kao za slavu, tako i siromašni. U prilog tome svedoči i postojanje tzv. milosrdnih ili sevapnih moba u našim selima koje kupe komšije da urade neki posao onome ko ne može sam bilo zbog bolesti, ili da je u pitanju sirota udovica, ili samohrane porodice. One se zapravo, retko kupe po pozivu, već ih

¹ Izraz bedba ili bedva kod Srba u srednjem veku bila je isto što je danas moba (Vlajinac, 1926:53) dok zamanica označava rad podložnika, i to onaj rad koji je obavljan bez ikakve nadoknade pa ni hrane (Ibid:55)

sastavljaju sami mobnici. Najviše se u mobu, generalno, pozivaju srodnici, susedi i dobri prijatelji. U njih najviše ide omladina, ali ima i starijih zaduženih za održavanje reda ili zbijanje šala. Mobe se kupe najčešće u leto i jesen (što ne važi i za prela) i u svece, o manje praznike, kad seljaci ne smeju sebi raditi jer je greh. Sa druge strane, smatra se da nema greha u radu ako se drugom pomaže, tako da je moba ustanova koja "smanjuje dane besmislenog praznovanja" (Vlajinac, 1929:433). Pošto su mobe u praznične dane, na njih se ide u svečanijem odelu, ili kako i Vuk Karadžić kaže: "svako se obuče i nakiti kao na vaskrsenje ili na cvijeti, kad ide crkvi ili manastiru" (Karadžić, 1969:408). U mobi učestvuje od 3-4 do 100-200, pa čak i 300 mobara. Po pravilu, prela se sazivaju uveče, a one namenjene obavljanju poljskih i građevinskih radova, danju. Mobe mogu biti muške, ženske i mešovite u koje se i najradije ide jer predstavljaju priliku za upoznavanje mladića i devojaka. Svaki mobar radi svojim oruđem rada. Pesma, igra i šala su sastavni deo mobnog rada. Za rad mobnika nema novčane nadoknade, niti nagrađivanja u plodovima ili stvarima. Na mobe se ide samo za jelo i piće koje je domaćin dužan da obezbedi a izuzetak su sevapne mobe kada mobnici rade o svom hlebu.

Pozajmica je običaj sličan mobi. To je običaj udruženog rada, rad na zajam kojim se takođe obavljaju neki hitni poslovi. Međutim, dok se na mobu samo poziva, pozajmica se ugovara i to najmanje za jednu godinu. U pozajmicu idu srodnici i susedi, i pozajmica se održava između ograničenog broja domaćina. Međusobno se pozaimaju domovi istog materijalnog stanja i broja radnika. U pozajmici se ne radi praznikom, već samo radnim danom, pa se i ne ide svečano obučen. Sve pozajmice počinju rad izjutra, a radi se do zalaska sunca. Domaćin je dužan da hrani radnike, a svaki pozajmljeni radnik ili radni dan moraju se vratiti, odnosno odraditi. Pozajmica se ne radi radi sevapa. Ako se ne vrati pozajmica, moguće je radnu obavezu produžiti za kasnije vreme, moguće je i oprost dužnih nadnica, naplaćivanje dužnih nadnica u novcu, ili tuženje sudu. Pozajmice, kao i mobe, omogućavale su pribavljanje potrebnog radnog osoblja. Jer, tokom leta potražnja za nadnicama je bila velika, pa im i je i cena rasla, a bio je prisutan i nedostatak nadničara. Tako su ponikle moba i pozajmica koje služe za obavljanje neodložnih poljskih radova. Teškoću i dosadu dugotrajnog rada koji obavlja sam čovek, zamenjuju razonode zajedničkih poslova. Mobe doprinose zблиžavanju, obnavljanju prekinutog prijateljstava, stvaranju bračnih veza, pomaganju nevoljnika. Vlajinac ukazuje i na neke negativne pojave vezane za ove običaje poput preljuba na javnim

prelima. Tako je zbog narušavanja javnog morala, knez Miloš 1833. zabranio muškarcima da dolaze na ta prela. Ovi radni narodni običaji, moba i pozajmica, su još za vreme života Milana Vlajinaca počeli da opadaju. Kao uzroke napuštanja moba Vlajinac navodi tehničke, privredne, duhovne i moralne momente, poput upotrebe savršenijeg oruđa, naprednjeg načina rada, rasparčavanja gazdinstva i deobe imanja, prodiranje novca u privredni život, uzimanje maha egoizma na selu, izdeljenost sela u različite partizanske tabore, slab rad mobnika i pozajmenika, neuzvraćenje mobe kao i zabranjivanje od strane crkvenih vlasti (Vlajinac, 1929).

Za vreme vladavine Turaka bilo je nasilnih moba. Oni su kmetove pozivali na rad kao na kakvu dužnost. Do sredine 19. veka "moba je bila glavni oblik rabotanja podložnih Hrišćana na begovskim imanjima" (Vlajinac, 1929:63). Seljaci su radili agama i begovima, gospodarima. Prinudne mobe se javljaju pod imenom kuluk. One su bile odomaćene i ukorenjene za vreme turske vlasti, a neko vreme posle oslobođenja njima su se koristile i srpske starešine u obnovljenoj Srbiji (Vlajinac, 1929:67). Da se kuluk razvio iz mobe i to nasilnim putem, skreće pažnju i Vukosavljević (Vukosavljević, 1983:489). Kuluk je bio moba pod moranje iz koje je nestalo vraćanje rada, a potom i gošćenja mobenika. Kulučari su izvođeni na rad kada treba da obavljaju svoje neodložne poljske poslove, a pozivani su na rad i o praznicima.

Zgon je prvobitno označavao svaki skup ljudi koji se silom održavaju na okupu i tako obavljaju pojedine poslove, i to van svog mesta stanovanja (Vlajinac, 1932:18-25). Zgomom su u srednjevekovnoj Srbiji vršeni svi poljski radovi po njivama, livadama i vinogradima. U takve redovne i vanredne radove u Srba srednjeg veka pominju se radovi oko građenja gradova, kuća i zgrada, prenošenje tovara, lovljenja divljači, kao i građenja puteva i mostova. U srednjovekovnoj Srbiji od velike važnosti je bilo podizanje utvrđenih gradova za odbranu od napada neprijatelja, pa je taj posao smatran opštom dužnošću podložnika. Zgon kao građenje kuća i zgrada tiče se i manastirskih i crkvenih građevina, mnogi putevi i mostovi građeni su u obliku zadužbina. Sa potpadanjem srpskih država pod Tursku vlast nije prestalo i primenjivanje zgona. Naprotiv, gonjenje raje na kuluke je vršeno u sve većoj meri. Kada je 1835. proglašen Sretenjski ustav u njemu se izričito kaže da Srbin nije dužan kulučiti nikakavom činovniku. Ali, ovaj ustav nije zaživeo. Kasnijih godina je pokušavano da se kuluk zameni mobom. Već 1838. Milošu je nametnut novi ustav, a sa njegovim odlaskom iz Srbije pitanje kuluka se može smatrati povoljno

rešenim (Vlajinac, 1932:267). U Jugoslaviji je 1923. obnovljen kuluk za gradnju puteva, a seljaci su mogli najviše 7 dana s proleća i 7 dana s jeseni kulučiti, s tim da je svako mogao zameniti svoj rad drugim licem ili novcem.

ŽIVOT I DELO
MILANA
VLAJINCA:
POVODOM
140 GODINA OD
ROĐENJA
VELIKANA

Prilog razvoju metrologije 4

Rečnik naših starih mera u toku vekova je po mnogim ocenama, kapitalno delo Milana Vlajinca, objavljeno u četiri sveske. Prve dve su objavljene za njegovog života (1961 i 1964), a preostale dve posthumno (1968 i 1974). Ova knjiga predstavlja iscrpnu studiju jednog dela naše privredne prošlosti, ali i korisno delo za našu kulturnu istoriju i etnologiju. U prvoj svesci Vlajinac daje istorijat i poreklo pojedinih mera koje je prethodilo njihovom ujednačavanju kod našeg naroda. U sve četiri sveske dat je pregled, poreklo i objašnjenje mera po azbučnom redosledu na preko 1000 strana.

Vlajinac nas u svom delu upoznaje sa iskonskim narodnim merama, i upućuje na zaključak da su slovenska plemena u toku VI i VII veka naseljavajući se u ove oblasti, već primenjivala razna merenja. I sama reč mera, slovenskog je porekla. Merenje dužina je vršeno na najpristupačniji način pomoću pojedinih delova tela onog ko meri. Zato su te najstarije mere subjektivne prirode. U tu svrhu koristili su se prsti na ruci, dlan, šaka, pedalj, noge tj. stopa, lakan, korak. Poneka veća odstojanja su određivana hicem kamena ili čega drugog iz ruke, hicem iz praćke, strelometrom ili danom hoda (Vlajinac, 1961:2). Pored toga, izvesne dužine su merene pomoću oružja i ručnih poljoprivrednih alatki. Njive su merene *ralom*, *plugom*, *danom oranja*, i sl. Merenje količina po zapremini vršeno je pomoću šake i raznih kućnih sudova i pribora, dok su najstariji pribor za merenje težine terazije. Do kraja X veka balkanski sloveni su upotrebljavali najosnovnije rimske i vizantijske mere, a dalji uticaj nastavila je da vrši i Mletačka Republika. Turska osvajanja od XIV veka donela su sa sobom novi tok u razvoju mera među Srbima. Naročito je turska *oka* (oko 1,260 kg) brzo prihvaćena kao jedinica mere za težinu.¹ Po praktičnoj vrednosti, od velikog značaja je bila i turska jedinica mere za zemlju pod nazivom *dunum* tj. *dulum* (površina između 9 i 10 ari). Kao treća važna turska mera javio se *aršin* (zamenio staru meru *lakan*). Ni uticaj Austro-Ugarske monarhije na mere nije izostao. Carica Marija Terezija je 1754. u svim na-

¹ Oku spominje i čuveni putopisac Hans Dernšvam, kao i to da sredinom 16. veka kada je bio na putovanju u okolini Niša, stanovništvo nije znalo da pruži obaveštenje o rastojanju od jednog mesta do drugog u miljama, već su računali po danima putovanja i po tome, kakvog konja ko ima (Vlajinac, 1927).

ŽIVOT I DELO
MILANA
VLAJINCA:
POVODOM
140 GODINA OD
ROĐENJA
VELIKANA

slednjim zemljama naredila upotrebu bečkih mera i tegova. U Srbiji su ušli u upotrebu *jutro, akov, rif, hvat, col i funta*. Vremenom su se proširile i francuske, engleske i druge inostrane mere. Ovim se dolazilo do pouzdanijih merila, ali i do teškoće da se dođe do mera kakvog jedinstvenog mernog sistema. Česta pojava je bilo zakidanje pri merenju što je nagnalo vlasti da postave službenike koji će vršiti povremeni ili stalni nadzor nad upotrebljavanim merama domaćeg ili stranog porekla. Uporedo sa tim, javila se potreba žigosanja ispravnih merila, da bi se na taj način jasno istakla njihova razlika od onih neispravnih ili pak lažnih. "Krivomernici" su kažnjavani batinanjem u Srbiji, bar u početku njenog obnavljanja, sve do 1874. kada je ta vrsta kazne ukinuta.

Dolazak do jedinice mere koja ima opšte međunarodno priznanje i primenu, zasluga je francuskih naučnika što su na tu zamisao došli još u XVII veku. Francuska Ustavotvorna narodna skupština je 1791. usvojila komisijski izveštaj kada je ustanovila da se do željene jedinice može doći ako se uzme desetmilioniti deo jedne četvrtine zemljinog pariskog meridijana, koja zahvata luk između Denkerka i Barselone. Ta jedinica je 1795. proglašena kao zakoniti i privremeni metar, zato se taj dan smatra kao početak metarskog sistema. U isto vreme sa prototipom metra, predat je i prototip tega načinjen od platine u obliku valjka. Već početkom 19. veka metar se primenjuje i u Srbiji. Vlajinac je mišljenja da će poneke stare, odomaćene mere i dalje nalaziti primenu, ali da je njihovo potpuno nestajanje samo pitanje vremena kada će izumreti sa starim generacijama koje ih koriste. Međutim, ni upotreba najsavršenijih merila na metarskoj osnovi neće uspeti da iskoreni potpuno vekovne pokušaje neispravnog merenja zbog čega je nezamislivo da nestane potreba za valjanom organizacijom javne kontrole mera i merenja širom zemlje pod rukovodstvom stručnog i savesnog kadra (Vlajinac, 1961:106).

5 Poljoprivredna nastava u Srbiji: pogled sa početka 20. veka

Stotinama godina seljaštvo je činilo masu nepismenog stanovništva, dok je obrazovanje predstavljalo privilegiju rezervisanu za više društvene slojeve. Besplatno i obavezno osnovno obrazovanje je proglašeno 1882. godine, kao rezultat nastojanja Stojana Novakovića, tadašnjeg ministra prosvete (Šljukić; Janković, 2015:199). Ni seosko stanovništvo nije moglo ostati po strani organizovanog sistema školstva. Pri tom, kada je reč o ruralnom obra-

zovanju, tokom vremena su se iskristalisala dva glavna problema, i to: problem seoskih škola i problem obrazovanja poljoprivrednika. Ovom pitanju veliku pažnju je posvetio Milan Vlajinac još početkom prošlog veka (Vlajinac, 1905), ukazujući na značaj obrazovanja poljoprivrednika za celokupnu privredu Srbije.

Tradisionalan srpski seljak svoje "zanimanje" je učio kroz zajednički rad sa ostalim članovima gazdinstva, dakle, u krugu svoje porodice. Konstatujući da je tadašnja poljska privreda počivala na iskustvu seljaka, Vlajinac napominje da je praktičnom poljoprivredniku potrebna i praksa, ali i teorija. Onaj koji je snabdeven isključivo praksom je "slepac bez vođe" (Vlajinac, 1905:3). On naglašava da jedini pouzdan put da se poljska privreda u Srbiji unapredi, jeste što veće širenje poljoprivrednog znanja (teorije) među njene poljoprivrednike. Te 1904. je bilo samo tri poljoprivredne škole: u Kraljevu, Bukovu (Negotin) i Ćupriji, a četvrta (niža) u Šapcu je trebalo tek da se osnuje. Vlajinac zastupa mišljenje da treba da se osnuje što veći broj osnovnih poljoprivrednih škola koje će biti namenjene isključivo malim i srednjim seljačkim posednicima (mali 2-5ha zemlje, srednji 5- 20ha). U njima bi najzgodnije vreme za držanje teorijskih predavanja bila cela zima, prvi dani proleća, i poslednji dani jeseni, a tečaj u njima bi trajao dve godine. Njihovi učenici bi trebalo da su prethodno završili sva četiri razreda narodne škole, ili bar da umeju dobro čitati i pisati. Što se tiče uzrasta, učenici bi trebali imati preko 16 godina života. Kada je, sa druge strane, reč o učiteljima ovih škola, oni treba da su završili srednju poljoprivrednu školu i to sa najmanje vrlo dobrom uspehom. Uz to, oni prethodno treba bar dve godine da provedu kao pomoćnici okružnih ekonoma (tj. upravnika okružnih poljoprivrednih stanica).

Malo drugačija stvar стоји са великим seljačkim posednicima (20-100ha). Za njih bi spremu koju bi izneli iz napred pomenutih osnovnih poljoprivrednih škola, bila nedovoljna. Poljoprivredno znanje kod njih treba da bude veće. Njihov главни posao je upravljanje celokupnim gazdinstvom, а споредни сам полјопривредни механички рад. Број великих seljačких posednika iznosio је у Србији 1879. око 4% или svega 11.359, dok је малих и средњих posednika било 220.246. Школе које би одговарале потребама ових великих posednika назива нижим полјопривредним школама. Наставни план у njima мора бити теоријски обимнији, па shodno tome i trajanje nastave мора бити дуže него код осnovних полјопривредних школа. One bi trebale да буду трогодишњи tečajevi, i да ih буде bar pet u Srbiji. Sa ovim dvema vrstama poljoprivrednih škola (osnovnih i nižih) била bi

skoro potpuno podmirena potreba poljoprivrednika u Srbiji za stručnim školama. Ali se javlja još jedna, državna potreba, za čije podmirenje je potrebno osnivanje još nekih vrsta poljoprivrednih škola. Ta državna potreba se sastoji u raspolaganju raznovrsnim službenicima poljoprivredne struke. Za mnoge od ovih činovnika je dovoljna srednja poljoprivredna spremu, ali od nekih se mora tražiti i viša stručna spremu. Pri tom, u Srbiji toga vremena je jedna srednja poljoprivredna škola od "prešnije" i veće potrebe kako kaže Vlajinac, nego viša poljoprivredna škola. Tečaj u njoj treba da traje četiri godine, a predlaže da se osnuje na ondašnjoj Topčiderskoj ekonomiji. U akademskim krugovima toga vremena su inače bile prisutne dve struje: jedni su tražili osnivanje srednje poljoprivredne škole, a drugi (koji su bili u većini) zahtevali su da se osnuje poljoprivredni odsek na Velikoj Školi. Vlajinac je bio mišljenja da Srbija treba da ima i jednu srednju i jednu višu poljoprivrednu školu, ali je protiv toga da se najpre osniva viša poljoprivredna škola pa tek onda srednja. Potrebno je, između ostalog, vreme da se nađu pogodne ličnosti koje bi na Višoj školi bile dostojni predstavnici pojedinih grana poljoprivredne nauke, a prevremenim i prenagljenim osnivanjem jedne takve škole u Srbiji stvorilo bi se, kako kaže, samo "jedno nedonošće više".

6 Praktične pouke iz poljoprivrede

U svojim knjigama i člancima Milan Vlajinac je ostavio i značajna praktična uputstva našim seljacima, ali i svima ostalima koji se bave poljoprivredom. Tako potreba za poukom našim poljoprivrednicima o uspešnom gajenju kukuruza jeste ogromna rasprostranjenost gajenja ovog useva kod nas i, sa druge strane, kako Vlajinac kaže, srazmerno veoma slabi prinosi kao posledica pogrešnog izvođenja radnji oko njegovog gajenja (Vlajinac, 1922). Knjigu "O uspešnom gajenju kukuruza", izdavač je delio besplatno poljoprivrednicima. U njoj su navedene karakteristike glavnih vrsta kukuruza koje su se gajile kod nas uz napomene da pri užem izboru treba voditi računa o klimatskim prilikama, a potom o nameni zbog koje se gaji kukuruz. Vlajinac upućuje na značaj odabiranja semena, zatim na pripreme pre setve, o setvi, berbi, uz opis i adekvatnih čardaka u koje se smešta obrani kukuruz. Na kraju knjige pod oznakom "Pažnja!" on napominje da mu je stalo da poljoprivrednici budućim gajenjem kukuruza ostvare znatno veće uspehe nego što su ih imali, zato im preporučuje u ovoj knjizi koju nazива "poukom" (što ona nesumnjivo jeste), mnoge poslove koje bi

mogli raditi ako ih ne rade, ili kako ih raditi na drugi način. On uz to, moli proizvođače da mu dostave svoja iskustva ako budu primenjivali preporučene im novine, što je jedan od najboljih načina provere postignutih uspeha na terenu.

Rasprava o radnoj stoci (Vlajinac, 1921) pisana je i potpuno spremna za štampanje još 1914. godine ali je Sveti rat omeo njen objavljinje. Pri njenom pisanju imale su se u vidu prilike pre rata. Ovom raspravom utvrđeno je, kako Vlajinac kaže u njenom predgovoru, da ranije stanje radne stoke u Srbiji nije bilo potpuno bez prigovora ni po broju, ni po sastavu, i da bi u interesu bilo da se ono popravi. U poljoprivrednoj praksi, kada je reč o sastavu zaprežne stoke, treba se držati ovih načela: nikad ne držati više konja i volova nego što je neophodno; gde prilike dopuštaju pretpostaviti volove konjima jer su korisniji; ako je potrebno držati konje, prednost davati priplodnim kobilama; gde god je mogućno on poručuje seljacima da se ograniče na držanje krava za rad jer su privredne koristi od njih najbrojnije (Vlajinac, 1921:128-129).

Vlajinac se u svom delu bavio i istorijom proizvodnje pamuka u našim krajevima. U istoimenoj knjizi (Vlajinac, 1927) nalazi verovatnim da je još u 2. veku posle Hrista pamuk gajen i prerađivan u jednom kraju Elade. U to vreme bi se mogao smestiti i početak njegovog gajenja na Balkanskem poluostrvu. Drugi pomen gajenja pamuka na Balkanskem poluostrvu potiče tek s početka 14.veka. Pre 19. veka pamuk je bio toliko skup da su ga mogli kupovati samo bogatiji žitelji. Kada je 1861. izbio građanski rat u Severnoj Americi prestao je izvoz pamuka u Evropu; tako je nastala čuvena "pamučna glad" zbog koje su mnoge predionice obustavile rad a radnici ostali bez posla. Godine 1863. je pokušano pod uticajem "pamučne gladi" gajenje pamuka i u Srbiji. I dok je ranije bio rezervisan samo za bogate žitelje, početkom osamdesetih godina 19.veka u Srbiji je upotreba pamuka već toliko uzela maha da se smatralo da samo "ubita sirotinja" nosi čisto lanene i težnjave košulje (Vlajinac, 1927:139).

Navodeći podatak da su naši manastiri 1889. godine imali ukupno 18.585,44ha zemlje, a da je ukupan broj manastira u Srbiji te godine iznosio 51 i da ni jednog od njih nije bilo bez zemlje, Vlajinac je na predavanju održanom na godišnjoj skupštini monaškog udruženja 1911. u manastiru Rakovici, poručio da bi naprednjim i racionalnim obradovanjem ove zemlje manastiri mogli doći do prihoda koji bi daleko nadmašivali postojeće. Opominje koliko loše stojimo u pogledu mlekarstva i upućuje na zavođenje savre-

ŽIVOT I DELO
MILANA
VLAJINCA:
POVODOM
140 GODINA OD
ROĐENJA
VELIKANA

menog načina prerade mleka, a manastiru Rakovici ukazuje da bi u Beogradu imao podesno potrošačko mesto za prodaju svežeg mleka, dok bi drugi udaljeniji manastiri trebalo da se orientišu na preradu. Kako u pogledu stočarstva, zemljoradnje, isto tako i u pogledu voćarstva i vinogradarstva, manastiri bi uvek, po Vlajinčevim rečima, trebalo da prethode svojim primerom i poukom okolnim seljacima, te bi trebali biti snabdeveni savremenim poljoprivrednim mašinama i spravama radi što boljeg izvršenja poljoprivrednih radova (Vlajinac, 1911a:25).

I u Poljoprivrednom kalendaru (1911b) koji je uredio, Vlajinac govori o načinima na koji se može postići pojeftinjenje poljoprivredne proizvodnje i, u tom kontekstu, značaju pravilnog izbora useva koji će se gajiti na zemljištu kojim se raspolaže. Značajna uputstva, tj. pouke, Vlajinac je dao i u časopisu Težak u kome je samo tokom 1904. godine objavio 12 članaka¹ o žetvi strnina, zaoravanju strnjike, upotrebi ječma za ishranu svinja, i dr. (Težak, 1904.1905.1906.).

7 Zaključak

Iz stvaralačkog opusa Milana Vlajinca mogu se izdvojiti dve tendencije: jedno je interesovanje za stručnu problematiku iz oblasti poljoprivrednih nauka, a drugo je težnja da se istraže prošlost i običaji srpskog naroda. Pri tom, njegov život i delo protkani su rodoljubivom namerom da pomogne svom narodu nastojeći da učini Srbiju poput drugih "naprednih zemalja" toga vremena. U zemljama u kojima je boravio postavio je sebi za cilj da znanja i iskustva tih zemalja upotrebi za poboljšanje prilika u našoj zemlji, i to pre svega u poljoprivredi. Vlajinac je uz to, ostavio značajnu etnografsku i sociološku građu o seljačkim radovima i poslovicama našeg naroda koja omogućava da se taj isti narod upozna i shvati u svojoj delatnosti i životu. Kako mnogi običaji uspevaju da se održe čak i kada je prestala potreba za njima, kao i izvorni smisao zbog koga su nastali, to se i mnoge današnje prakse pokazuju duboko ukorenjene u narodnom delovanju. Njih je potrebno poznavati i prilikom donošenja praktičnih mera u poljoprivredi, jer dok neke idu pod ruku promenama, druge im se uspešno opiru. Sve ovo čini delo Milana Vlajinca aktuelnim i danas kada se navršava 140 godina od njegovog rođenja.

¹ Pored ovih, Vlajinac je objavio članke i u sledećim časopisima: Politika, Bosanska vila, Srpski Ekonomist, Srpski književni glasnik, te Agrarni pregled.

Literatura 7

ŽIVOT I DELO
MILANA
VLAJINCA:
POVODOM
140 GODINA OD
ROĐENJA
VELIKANA

1. Đorđević, Tihomir (1930). Naš narodni život, knjiga 2. Beograd: Izdavačka knjižarnica Gece Kona
2. Pejović, Andelka (2014). Paremije kao deo etnolingvističkog nasleđa. Glasnik Etnografskog instituta SANU. Beograd. LXII (2)
3. Stefanović Karadžić, Vuk (1969). Srpski rječnik. Beograd: Prosveta.
4. Težak (1904, 1905, 1906) Ilustrovani glasnik Srpskog poljoprivrednog društva. Beograd: Šrpsko poljoprivredno društvo.
5. Šljukić, Srdjan; Janković, Dejan (2015). Selo u sociološkom ogledalu. Novi Sad: Mediterran publishing.
6. Vlajinac, Milan, (1905). Poljoprivredna nastava u Srbiji. Beograd: Štamparija A. Petrovića
7. Vlajinac, Milan (1911a). O naprednjem poljoprivrednom radu naših manastira: predavanje držano na godišnjoj skupštini monaškog udruženja na dan 14. aprila 1911. godine u manastiru Rakovići. Beograd: Štamparija "Dositije Obradović". Dodatak Težaku
8. Vlajinac, Milan (uredio) (1911b). Poljoprivredni kalendar za prestupnu 1912 godinu. Godina XXX. Beograd: Srpsko poljoprivredno društvo; Državna štamparija Kraljevine Srbije.
9. Vlajinac, Milan (1921). Radna stoka u poljskoj privredi. Rasprava iz oblasti poljoprivrednog gazdovanja. Beograd: Sv. Sava.
10. Vlajinac, Milan (1922). O uspešnom gajenju kukuruza. Beograd: Delegacije Proizvođača Čilske Šalitre za Jugoslaviju.
11. Vlajinac, Milan (1926). Bedba i zamanica kao mobarska i kulučarska raba u Srbu srednjeg veka. Skoplje: Glasnik skopskog naučnog društva.
12. Vlajinac, Milan (1927). Istorija proizvodnje pamuka u našim krajevima. Beograd: Sv. Sava
13. Vlajinac, Milan (1927). Iz putopisa Hansa Dernšvama: 1553-55. god. Brastvo, br-21. Beograd: Sv. Sava
14. Vlajinac, Z. Milan (1929). Moba i pozajmica. Narodni običaji udruženog rada – opis, ocena i njihovo sadašnje stanje. Beograd: Srpska Kraljevska Akademija.
15. Vlajinac, Milan (1932). Zgon ili kulučenje van mesta stanovanja. Od srednjeg veka do naših dana. Beograd: Srpska Kraljevska akademija.
16. Vlajinac, Milan (urednik) (1936, 1937, 1938). Privredni letopis Žadužbine Nikole Spasića. Knjiga I-III. Beograd: Izdanje zadužbine Nikole Spasića.
17. Vlajinac, Milan (1937). Pregled rada zadužbine Nikole Spasića u toku 1936 godine. Beograd: Izdanje zadužbine Nikole Spasića.
18. Vlajinac, Milan (1961, 1964, 1968, 1974). Rečnik naših starih mera – u toku vekova. Sveska I, II, III, IV. Beograd: Naučno delo i SANU.
19. Vlajinac, Milan Z. (1975). Žena u narodnim poslovicama. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti. Odjeljenje društvenih nauka.
20. Vlajinac, Milan (2007). (sredio) Poljska privreda u narodnim poslovicama. Beograd: Radio Televizija Srbije
21. Vukosavljević, Sreten (1983) Istorija seljačkog društva III. Sociologija seljačkih radova. Beograd: SANU

Primljen/Received: 1.08.2017.
Prihvaćen/Accepted: 17.09.2017.

UPUTSTVO AUTORIMA (od 01.10.2016)

Radove slati na Email: redakcija@agroekonomika.rs

Dodatne informacije potražiti na <http://agroekonomika.rs>

Radove tehnički pripremiti na sledeći način:

1. Autori šalju radove na engleskom, srpskom jeziku ili jezicima okruženja (hrvatski, bosanski i sl.). Radovi na srpskom jeziku mogu biti na latinici ili cirilici,
2. Rad treba pripremiti na računaru, program Microsoft Office, Word for Windows,
3. Radovi mogu da imaju do 10 strana, a samo izuzetno mogu biti duži.
4. Format papira: Envelope B5 (176 x 250) mm, margine: gore/levo/dole/desno 25 mm, font Times New Roman, Line Spacing Single, spacing before=6 i after=6,
5. Naslov rada: centriran, size 12, bold, sva slova velika i najviše u dva reda,
6. Prezime i ime autora, size 11, bold, italic, samo prvo slovo veliko,
7. U fusnoti navesti: prezime i ime, akademsko/naučno zvanje, organizaciju/instituciju, punu adresu, broj telefona i e-mail adresu. Sve fusnote formata:, size 10,
8. Jedan red prazan (11pt). Reč "**Rezime**", centrirano, size 11, bold, italic,
9. Sadržaj rezimea do 150 reči, justify, size 11, italic, spacing before=6 i after=6,
10. Reč "**Ključne reči**" i ključne reči, size 11, Italic, navesti najviše 5 ključnih reči,
11. Glavni naslovi (npr. 1. **Uvod**) imaju redni broj, prvo slovo veliko, size 11 bold, centrirano, spacing before=12 i after=6,
12. Tekst rada size 11, ravnanje justify, spacing before=6 i after=6,
13. Podnaslovi imaju redni broj naslova i redni broj podnaslova (npr. 1.1. Uvodne napomene), prvo slovo veliko, size 11, centrirano, spacing before=12 i after=6,
14. Naslov tabele pisati iznad tabele, a naslov grafikona/slike/šeme ispod grafikona/slike/šeme, Size 10, bold, italic, spacing before=6 i after=0, ravnanje Justify na srpskom i engleskom jeziku (Table 1./ Graph 1./ Figure 1/ Sheme 1.),
15. Kompletna tabela size 10, normal, a izvor tabele/grafikona/slike/šeme pisati ispod tabele/grafikona/slike/šeme, size 10, Italic, ravnanje desno, spacing before=0 i after=6,
16. Citiranje autora se navodi u zagradi a počinje prezimenom prvog autora i slovima "et.al." (ako ima više autora) i navođenjem godine citiranog izvora,
17. Za citiranje Web izvora je potrebno u tekstu navesti osnovnu Web adresu, a celu adresu sa datumom zadnjeg pristupa navesti u literaturi,
18. Literatura se navodi abecednim redom prema prezimenu autora, sa rednim brojem, font size 11, spacing before=0 i after=3. U spisku literature se mogu naći samo citirani naslovi, a u tekstu samo prozvane tabele/slike/grafikoni,
19. Citirane internet adrese se navode kao kompletan link a u zagradi se navodi datum zadnjeg pristupanja,
20. Na novoj stranici napisati naslov rada na engleskom jeziku, prezimena i imena autora (u fusnoti podatke o autorima), Summary, tekst rezimea na engleskom i Keywords po pravilima koja važe i za tekst na srpskom.

Ukoliko se rad ne uredi na napred navedi način bićemo prinuđeni da isti ne prihvativimo za štampu.

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске , Нови Сад

338.43

AGROEKONOMIKA = Agrieconomica : casopis Departmana za ekonomiku poljoprivrede i sociologiju sela Poljoprivrednog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu 1 glavni i odgovorni urednik Branislav Vlahović. - 1972, br. 1- , - Novi Sad : Poljoprivredni fakultet, Departman za ekonomiku poljoprivrede i sociologiju sela, 1972-, - 23cm

Tromesečno ,
ISSN 0350-5928 = Agroekonomika (Novi Sad)
COBISS.SR-ID 28370439

Departman je u okviru Fakulteta naučno-obrazovna institucijasa dugom tradicijom i velikim naučnoistraživačkim iskustvom. U Departmanu radi dvadesetak naučnih radnika, uglavnom uglednih profesora i mladih talentovanih i perspektivnih saradnika.

Departman je organizator i realizator, zajedno sa kolegama sa drugih departmana, osnovnih studija agroekonomskog smera i smera za agroturizam i ruralni razvoj, kao i master i doktorskih studija iz ovih oblasti.

Departman je ovlašćena institucija za procenu vrednosti kapitala preduzeća i drugih subjekata iz agrobiznisa. Pored toga, uspešno radi i studije ekonomske isplativosti (fisibility studies), biznis plan, marketinška istraživanja i analizu tržišta, studije razvoja vodoprivrede, ekonomske, ekološke i agroekonomiske ekspertize, studije upravljačko-organizacionog i finansijskog restrukturiranja, ocenu boniteta preduzeća, računovodstvenu reviziju, statističke, demografske i sociološke studije, informatičke, konsultantske i savetodavne usluge, kao i projekte ruralnog razvoja.

Departman je moderna naučna ustanova koja raspolaže kadrovima, kapacitetima, znanjem, iskustvom, tačnim i pravovremenim informacijama, moćnim pojedincima i uspešnim timovima. Naše ime i naše preporuke se respektuju i uvažavaju. Na tržištu intelektualnih usluga, iz svojih oblasti, Departman je jedna od naših vodećih, kompetentnih i cenjenih naučno-obrazovnih kuća.

UNIVERZITET U NOVOM SADU
POLJOPRIVREDNI FAKULTET
**DEPARTMAN ZA EKONOMIKU POLJOPRIVREDE
I SOCIOLOGIJU SELA**
21000 Novi Sad, Trg Dositeja Obradovića br. 8
Tel: +381 21 458 138, +381 21 475 02 76, Faks: 021 63 50 822
E-mail: redakcija@agroekonomika.rs